

NİZAMİ XUDİYEV * SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

NİZAMİ
XUDİYEV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

IX CİLD

Nizami Xudiyev

**AZƏRBAYCAN
ANTROPONİMLƏRİNİN
TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFI**

CAVAD HEYƏT MÖCÜZƏSİ

ЯЗЫК И СТИЛЬ ПИСАТЕЛЯ

**AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİ
TARİXİNDƏN SEMİNAR
MƏŞĞƏLƏLƏRİ**

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

IX cild

«Elm və təhsil»
Bakı – 2014

**AZƏRBAYCAN
ANTROPONİMLƏRİNİN
TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFI**

BBK.46.02

X-90

Elmi redaktoru:

Mədəd ÇOBANOV

filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçi:

Qara MƏŞƏDİYEV

filologiya elmləri doktoru, professor

N.M.Xudiyev.

X-90 Azərbaycan antroponimlərinin təşəkkülü və inkişafı.
Bakı, “Elm və təhsil”, 2014.

Kitabda Azərbaycan antroponimlərinin təşəkkülü, formalaşması və inkişafı dilimizin onomastikası işığında nəzərdən keçirilir, adların təsnifatı və semantikasi araşdırılır. Azərbaycan antroponimlərinin qrammatik quruluşuna xüsusi diqqət yetirən müəllif bir sıra yeni və orijinal elmi mülahizələr irəli sürür. Dilçilik elmimizin aktual problemlərindən birini əks etdirən bu kitab geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

$\frac{4602000000}{N098 - 2014}$ *qrifli nəşr*

© «Azərnəşr», 2005
© “Elm və təhsil” 2014

*Sevimli nəvələrim Leyla, Əhməd,
Cavid, Ayla, Arzu və Nizamiyə ithaf edirəm*

ANTROPONİMLƏRİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ FORMALAŞMASI

Hər bir xalq təşəkkül tapdığı andan onun özünəməxsus antroponimlər sistemi yaranır. Antroponimlər sistemi xalqın dünyagörüşünə uyğun formalaşmış inkişaf etdiyi üçün meydana gəlmiş antroponimik mədəniyyət xalqın ümummənəvi mədəniyyətinin başlıca bir sahəsini təşkil edir.

Ad mədəniyyəti xalqlar, millətlər arasında hər şeydən tez diqqəti cəlb edir. Müxtəlif xalqların nümayəndələrinin bir-biri ilə tanışlığı ilk olaraq adla başlanır. Zəngin ümumtürk antroponimik xəzinəsinin tərkibi müxtəlif cəhətdən son dərəcə rəngarəngdir. Tarixilik baxımından türk antroponimlərinin tərkibini qədim və müasir adlar təşkil edir. İndiki dövrün tələbləri əsasında yaranmış adlarla yanaşı, uzaq qərinələrdə təşəkkül tapıb nəsildən-nəslə keçərək bu günə qədər gəlib çatan qədim və hətta ən qədim adlar müasir türk xalqlarının antroponimik ehtiyacını yüksək mədəni səviyyədə ödəməkdədir.

Antroponimik sistemlərin tərkibini təşkil edən hər bir ünsür sosioloji və tarixi işarədir. Bunlarda xalqın düşüncə və təsəvvürü, adət-ənənəsi, dünyagörüşü, məişət şəraiti, mədəni-tarixi amilləri, dini görüşləri, yaşadığı ictimai-siyasi

quruluşun əlamətləri və s. öz əksini tapır¹. Antroponimlərin öyrənilməsi bu və ya başqa xalqların etnik mənzərəsinin açıqlanmasına, xalqlar arasındakı mədəni əlaqələrin müəyyənləşdirilməsinə, xalqların keçmiş və müasir adət-ənənələrinin üzə çıxarılmasına yardım edir. Dil tarixi, tarixi dialektologiya və semasiologiya baxımından bir sıra sözlərin aydınlaşdırılması şəxs adları, onların tarixi ilə bağlıdır.

Azərbaycan antroponimikasında mövcud olan şəxs adları heç də birdən-birə yaranmamışdır. Lakin onlar ad sistemində kateqoriyaların və əsl adların sayından asılı olmayaraq cəmiyyətdə insanları adlandırmağa, bir-birindən fərqləndirməyə xidmət etmişdir. Onlar həmişə xalqın tarixi, milli psixologiyası, elmi və mədəni səviyyəsi, mifik-dini baxışı, xoş həyat uğrunda mübarizəsi, təbii və ictimai hadisələrə münasibəti, xarici görünüşü və xarakteri, igidliyi və qəhrəmanlığı, peşə məşğuliyyətləri, istək və arzuları və s. ilə əlaqədar olaraq yaranmış, zaman keçdikcə zənginləşmiş və milli zəmində cəmiyyətin bütün üzvlərinə bərabər şəkildə xidmət etmişdir. Lakin tədqiqatçılar onların barəsində müəyyən elmi fikirlər söyləyərkən bəzən müxtəlif tarixi mərhələlərdə onların müxtəlif ad sistemlərinin təsirinə məruz qalmalarını nəzərə almamışlar. Odur ki, müasir antroponimlər haqqında yürüdülmən fikirlər qədim türk adlarının və əksinə, qədim türk adları haqqında söylənilənlər müasir adların real mənzərəsini tam əhatə etməmişdir. Ən zəngin ad sistemində malik olan qədim türklər müasir ləqəb və uydurma adlar kimi şəxsin özü ilə əlaqədar olan əsl ad,

---

¹ *A. Qurbanov*. Ümumtürk antroponimiyası tarixi. "Gənclik" nəşriyyatı, Bakı, 1997, səh.18.

soy adı, ləqəb, titul və s. ilə adlana bilirdi. Müxtəlif quruluşa malik olan qədim türk adları şəxsin cəmiyyətdə ictimai vəziyyətini də özündə əks etdirirdi. X əsrdən başlayaraq ərəb ad sistemi qədim türk ad sistemində qüvvətli təsir göstərsə də, onu yox edə bilmədi. Təsadüfi deyil ki, orta əsrlərdə Azərbaycan antroponimiyasında və digər türk xalqlarında türk adları ilə bərabər, ərəb mənşəli adlardan geniş istifadə edilmiş və bu proses indi də davam etməkdədir¹.

Azərbaycan ad sistemi rus ad sisteminin təsirinə məruz qalmışdır. Hal-hazırda Azərbaycan və digər türk xalqlarının antroponimikasında əsl ad, soy adı və ata adı, ləqəb, titul və təxəllüs kimi adlandırma formaları mövcuddur.

Müasir Azərbaycan antroponimikasında rus və Qərbi Avropa mənşəli əsl adlara da təsadüf olunur. Lakin ərəb və fars mənşəli adlara nisbətən onların sayı çox azdır. Hər bir ad kateqoriyası həm ayrılıqda, həm də müvafiq birləşmələr şəklində şəxsi adlandırmağa xidmət etsə də, ad sırasında tutduğu yerə və funksiyalarına görə müəyyən spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

XIX əsrdən başlayaraq ad sistemimiz rus ad sisteminin təsiri ilə özünəməxsus inkişaf yolu keçmişdir. Onu da qeyd edək ki, qədim dövrlərdə ləqəb və əsl adlar arasında heç bir sərhəd olmamış, sonralar ərəb ad sisteminin təsiri ilə onlar öz məzmun və funksiyalarına görə bir-birindən fərqlənməyə başlamışlar. XVIII əsrə qədər paralel şəkildə işlənən türk və ərəb ad sisteminin komponentlərinə rus ad sisteminin komponentləri də əlavə olundu. Bu ad sistemlərinin hər

---

¹ *Aydın Paşa*. Azərbaycan antroponimiyasının leksik problemləri. Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 1997, səh.3-4

birinin isə özünəməxsus adlanma kateqoriyaları vardır. Elə buna görə də ən qədim dövrlərdən indiyə qədər tədqiqatçılar, hal-hazırda isə təlim prosesində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri əsl ad – ləqəb, əsl ad – təxəllüs, əsl ad – titul, ləqəb – titul, soy adı – фамилия, ləqəb – təxəllüs, ləqəb – uydurma adlar, ləqəb – фамилия, ləqəb – əzizləmə və kiçiltmə adlar və s. kateqoriyalarının fərqləndirilməsində böyük çətinliklərlə rastlaşırlar¹.

İnsan bir varlıq kimi meydana gələndən ətraf mühitdə mövcud olan canlı və cansız əşyaları adlandırmış, hətta özünə də müxtəlif adlar vermişdir.

Antroponimlərin ən geniş sahələrindən birini titul və ləqəblər təşkil edir. Nüqdə onlar əsl adlarla birlikdə işləyə bildiyi üçün onları şəxs adlarından ayıraraq ayrılıqda tədqiq etmək çox çətinidir. Prof. A.Qurbanovun təbirincə desək, ümumtürk antroponimiyası problemləri çoxməvzuludur. İndiyə qədər aparılmış tədqiqatlarda qədim və müasir türk adlarının yaranma yolları, inkişaf mərhələləri, mənşəcə tərkibi, etimologiyası, arxaik antroponimlərin bərpası, hibrid antroponimlər, antroponimlərin çoxvariantlılığı, adların arealı, antroponimlərin motivləşməsi, onların leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri, struktur əlamətləri, müxtəlif dillərdə yazılışı, deyilişi və s. bu kimi məsələlər diqqət mərkəzində olmuşdur. Ümumtürk antroponimlərinin tədqiqinə dair 150 ilə yaxın bir zamanda aparılmış elmi-praktik işlər, təşkil olunmuş nəzəri konfranslar nəticəsində yüzlərlə təhlil və təbliğ səciyyəli məruzələr dinlənilmiş,

---

¹ Bax: *Aydın Paşa*. Azərbaycan şəxs adları. Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 1996, səh.3.

külli miqdarda kitab, məqalə yazılmış, bir çox doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə edilmiş, onlarca antroponimik lüğət tərtib olunmuşdur. Lakin günümüzdə qədər görülən bu axtarış və tədqiqatlar, leksikoqrafik işlər çox zəngin olan türk antroponimlər sistemini, onların tərkibini, inkişaf yollarını hələ lazımınca əhatə edə bilməmişdir. Hazırda bu sahədə görüləcək işlər çoxdur¹.

Türk xalqlarının ən qədim yazılı nümunələri olan Orxon-Yenisey abidələri və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında zəngin şəxs adları ilə yanaşı, qədim türklərin ad sistemini özündə əks etdirən advermə adət-ənənələri haqqında geniş məlumatlar vardır. Bunlardan istifadə etməklə müasir antroponimiyamızın inkişafındakı rolunu önə çəkmək çox vacibdir.

Orxon-Yenisey yazıları eramızın V əsrindən X əsrinədək olan türkdilli abidələri əhatə edir. Həmin abidələr içərisində dövrün antroponimik sistemini əks etdirmək baxımından Talas və Yenisey kitabələri daha səciyyəvidir. Bu mətnlər daha çox qəbirüstü yazılardan ibarət olduğuna görə hər bir kitabədə onun sahibinin, bəzi qohum və dostlarının adları, bəzən hətta bir şəxsin bir neçə ada malik olması göstərilir. Abidələrdə çoxadlılığa tez-tez işarə olunur. Bundan əlavə, Orxon-Yenisey abidələrində qədim dövrün advermə mərasiminin izləri öz əksini tapmışdır. Məs.: Kanım kağan uçdukdə inim Gültigin yeti yaşda kaltı, Umay tək Ögim “Katun Kutına Gültigin ər at bulti (KT 7): Xan atam vəfat edərkən kiçik qardaşım Gültiginin yeddi yaşı var

---

¹ *A.Qurbanov*. Ümumtürk antroponimiyası tarixi. Bakı, “Gənclik” nəşriyyatı, 1997, səh. 4-5.

idi, Umay tək Xatun anamın bəxtindən Gültigin igid adı aldı”.

Müasir dilimizdəki ad qazanmaq ifadəsi də, ehtimal ki, bu yolla əmələ gəlmişdir. Eyni vəziyyət “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da müşahidə olunur. Abidədə Buğaca, Bamsı Beyrəyə, Basata igidlik adı məhz bu yolla verilir. Orxon-Yenisey və “Kitabi-Dədə Qorqud” abidələrinin şəxs adları baxımından spesifik xüsusiyyətləri olduğu kimi, uyğun gələn, səsləşən cəhətləri də çoxdur. Övladın öz adı ilə bərabər atasının da adını yanaşı işlətmək adəti həm Orxon-Yenisey yazılarında, həm də “Dədə Qorqud”da öz əksini tapmışdır. Bundan başqa xüsusi şəxs adının rütbə, vəzifə, titul bildirən sözlərlə birlikdə işlədilməsi adəti həm Orxon-Yenisey yazılarında, həm də “Dədə Qorqud” dastanında eyni şəkildə əks olunmuşdur. Məsələn, Bilgə Tonyukuk (T1), El Toğan Tutuk (U1), Dirsə xan (KDQ,19), Qara Təkür Məlik (KDQ,43).

Müqayisə olunan abidələrin hamısında şəxs adları tərkibcə sadə və ya mürəkkəbdir. Sadə şəxs adları bu abidələrdə və dastanlarda uşaqlara, gənclərə və aşağı təbəqədən olan şəxslərə verilir¹.

Müasir türk dillərinin şəxs adlarında abstrakt varlıqların adı olan ümumi isimlərdən əmələ gəlmiş antroponimlər üstünlük təşkil edir. Orxon-Yenisey yazılarında və “Dədə Qorqud” dastanlarında isə igidlik, qəhrəmanlıq, rəşadət, cəsurluqla bağlı olan şəxs adları əksəriyyət təşkil edir. Bizcə, bu hal həmin dövr adamlarının eyni estetik baxışları, duyğuları, təfəkkür tərzilə bağlıdır.

---

¹ Bax: Ə.A.Quliyev. Orxon-Yenisey abidələri və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı antroponimlərin tipoloji xüsusiyyətləri. AOP-nə dair Konfransın Materialları. I buraxılış, Bakı, 1986, səh.43

Bir sıra xalqların adətinə görə şəxs anadan olduğu zaman aldığı adı bütün həyatı boyu bir neçə dəfə dəyişir. Məsələn, Çində doğulan uşaq əvvəlcə uşaqlıq adı alır. O bu adla yalnız ailədə, evdə ailə üzvləri arasında tanınır. Məktəbə getdikdə isə uşaqlıq adı dəyişir, məktəbli adı alır və s. Qədim türk qəbilələrində uşaqlıqda birinci, yetkinlik dövründə ikinci, müəyyən vəzifə sahibi olduqda üçüncü adla tanınırdılar. Addəyişmənin digər səbəbi xəstəlikdən, mənfi qüvvələrdən yaxa qurtarmaq istəyi idi. Adını dəyişmiş şəxs yeni doğulmuş insan kimi qəbul olunurdu. Əvvəlki şəxs öz adı ilə birlikdə xəstələnirdisə, xəstəlik yeni ad almış bu “yeni” şəxsi tapa bilmirdi. Bu cəhətdən bir sıra tarixi faktlar diqqəti cəlb edir. Uşaq çox ağladıqda səbəbini adın uyğunsuzluğunda görürdülər. Ona görə də ağlayan uşağın yanında adları sadalayırdılar. Hansı adı çəkəndə uşaq dayansa idi, o adı uşağa verirdilər¹.

“Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında isə uşaqlıq adını üstündən götürmək üçün gənclərin igidlik göstərməsi adətləri haqqında çoxlu məlumatlar vardır. Onu da qeyd edək ki, hər bir xalqın özünün adqoyma adət-ənənəsi mövcuddur. Bu deyilənlərə əsasən müasir antroponimiyanın inkişaf yolları müəyyənləşmişdir.

* * *

Türk dillərinin keçdiyi çoxəsrlik tarixi yolu izləməkdə qədim türklərin ilk təfəkkür məhsulu olan Orxon-Yenisey (daşüstü yazılı qaynaqlar) abidələri əvəzsiz rol oynayır. Belə abidələrdə qeydə alınmış antroponimlərin linqvistik cəhətdən öyrənilməsi türkologiya elmi üçün böyük

---

¹ *F.M.Ağayeva*. Addəyişmə adətləri haqqında. AOP-nə dair konfransın materialları. Bakı, 1986, səh. 17.

əhəmiyyət kəsb edir, çünki türk dillərinin ilkin onomastik vahidləri bu yazılarda öz əksini tapmışdır. Orxon-Yenisey abidələrinin leksikasının mühüm bir hissəsini onomastik vahidlər təşkil edir. Qədim onomastik layın müəyyənləşdirilməsində, o dövrün ad sistemində mövcud olan praformaların inkişafını, təkamülünü izləməkdə abidələrdəki şəxs adlarının dərinədən tədqiqinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Abidələrin onomastik sistemə S.Y.Malov, S.Q.K1-yaştornıy, İ.A.Batmanov, L.Qumilyov, T.Çanuzakov, H.N.Orkun, Ə.Rəcəbov, A.Qurbanov, T.Hacıyev, N.Xudiyev, Ə.Şükürlü, Y.Məmmədov, Ə.Quliyev, V.Yunusova, Ə.Tanrıverdiyev və başqa alimlər toxunmuşlar¹.

Abidələrin dili Orxon dövrünə qədər təkamül dövrü keçmiş türk dillərinin tarixi inkişafının yalnız bir mərhələsidir. Şəxs adları yəqin ki, türk dillərinin tarixi inkişafının həmin mərhələsində formalaşmış, sonradan abidələrdə də

---

¹ Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М.-Л., 1951; Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники. М., 1964; Ватманов И.А. Язык енисейских памятников древне тюркской письменности. Фрунзе, 1959; Насилов В.М. Язык Орхон-Енисейских памятников. М., 1960; Qumilyov L. Qədim türklər. Bakı, "Gənclik", 1993; Джанузакоев Т. Основные типы и состав тюркской ономастики в V-VIII вв. "Известия" АН Казахской ССР. Серия общественная, 1971, №1, стр.61-65; Orkun H.N. Eski türk yazıları. I-IV. İstanbul, 1935-1941; Rəcəbov Ə., Məmmədov Y. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı, 1993; Qurbanov A. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. Bakı, 1988; T.Hacıyev. Onomastik vahidlər dilin unudulmuş vahidlərinin qoruyucuları kimi. AOP, I, Bakı, 1987, səh. 278-279; Xudiyev N. Qədim türk onomastikası. "Azərbaycan onomastikası problemləri". IV, Bakı, API nəşri, 1993, səh. 186-188; Şükürlü Ə. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı, 1993; Quliyev Ə. Orxon-Yenisey abidələri və "Kitabı-Dədə Qorqud" dastanlarındakı antroponimlərin tipoloji xüsusiyyətləri. AOP, I, Bakı, 1987; Tanrıverdiyev Ə. Türk mənşəli Azərbaycan antroponimləri. Bakı, 1996; Yunusova V. Orxon-Yenisey abidələrində şəxs adları (nam. diss. avtoreferat). Bakı, 1999, səh.3.

istifadə olunmağa başlanmışdır. Deməli, türk dili Orxon-Yenisey yazılarının yaranmasından əvvəl formalaşmışdır. Onda o zaman şəxs adları da bu abidələrdən əvvəl mövcud imiş. Belə olduğu halda tarixən qədim türk arealı ilə sıx əlaqədə olan abidələrin dilində işlənmiş şəxs adlarının ictimai-tarixi köklərini müəyyənləşdirmək, qədim türk qəbilələrində adqoymanın səciyyəvi cəhətlərini, səbəb, məqsəd və prinsiplərini, adqoymanın mənəvi dəyərini, bu prosesə təsir edən amilləri, adqoyma mərhələlərini, addəyişmə səbəblərini və qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirmək dilçiliyimiz üçün, tariximizin tədqiqi üçün çox gərəkli ola bilər. Çünki qədim yazılı abidələr tarixi onomastikanın formalaşma və inkişaf mərhələsini əks etdirir. Şəxs adları da türklərin qədim tarixini – islamdan əvvəlki dövrünü, onların adqoyma ənənələrini, dünyagörüşünü, dini-mifoloji təsəvvürlərini, psixologiyasını, qohumluq münasibətlərini, məşğuliyyətini və s. əks etdirir. Burada ad sisteminin inkişafı və dəyişməsini, onların mərhələlər üzrə dəyişmə qanunauyğunluqlarını, çoxadlılığın başlıca səbəblərini, antroponimik qatın struktur tiplərini, tərkibini, islamdan əvvəlki dövrdə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələrin şəxs adlarına təsirini aydınlaşdırmaq da dilimizin tarixini, soy kökümüzü, yayılma areallarımızı dəqiq müəyyənləşdirmək üçün ən vacib bir problemdir. Fikrimizcə, ilkin ad sistemindəki bu inkişaf dinamikasının təbiətini bütövlükdə meydana çıxarmaq biz dilçilərin əsas vəzifəsidir.

Ümumtürk antroponimiyasının, geniş mənada şəxs adları haqqında bilik sahəsinin xüsusi yaranma və inkişaf tarixi vardır. Bu inkişaf tarixini prof. A.Qurbanov iki: “XIX əsrdə ümumtürk antroponimlərinin öyrənilməsi” və “XX əsrdə ümumtürk

antroponimlərinin tədqiqi” dövrlərinə bölür¹. Eyni zamanda bunlar haqqında çox ətraflı və geniş məlumat verir, hər dövrün ayrılıqda tədqiqindən söhbət açır. Biz də bunları əsas götürərək təqdim olunan faktları bir daha təkrarlamaq istəmirik. Lakin yeri gəldikcə, sonradan əldə olunmuş yeni material və faktları bu sıraya əlavə etməyi məqsəduyğun hesab edirik.

Dilin onomastik leksikası apelyativ leksikadan (ümumi sözlər) fərqli özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Dilin onomastik vahidləri o dilin ümumi qanunauyğunluqlarına tabe olsa da, qidasını həmin dildən alsa da apelyativ leksik vahidlərə nisbətən azlıq təşkil edir. Belə ki, onomastik leksikanın ən mühüm fərqlərindən biri onun başqa dilə tərcümə edilə bilməməsidir. Onomastik vahidlər qədim dövrlərin izlərini özündə daşıyır. Ona görə də xalqın soy-kökünün, onun iqtisadi-siyasi həyatının, tarix və mədəniyyətinin, mifologiya və yayılma arealının öyrənilməsində onomastik vahidlərin böyük əhəmiyyəti vardır. Xüsusi adların yaradılmasında fərd halında bütün xalq iştirak etdiyinə görə onomastik leksika xalqın mənəvi sərvətidir. Hər hansı bir xalq tərəfindən işlənən xüsusi adlarda insanın bioloji təbiəti və antropoloji xüsusiyyətləri, xüsusilə antroponimiyada özünü göstərir. Xüsusi adlarda milli idealın gözəlliyi, hətta fiziki və başqa qüsurları da öz əksini tapmışdır².

Antroponimlər min illər boyu inkişaf prosesi keçirmişdir. Elə buna görə də müasir antroponimlər sırasında

---

¹ *A.Qurbanov*. Ümumtürk antroponimiyası tarixi. Bakı, “Gənclik”, 1997, səh. 5-7.

² *Əbülfəz Amanoğlu Quliyev*. Əski türk onomastik sözlüyü. Bakı, “Elm”, 1999, səh.3.

cəmiyyətin müxtəlif inkişaf pillələrində yaranan şəxs adlarına təsadüf etmək olur. Onlar dilimizin ən qədim norma və qanunlarını da özündə qoruyub saxlayır. Aydın Paşa qeyd edir ki, türk xalqlarının ən qədim yazılı nümunələri olan Orxon-Yenisey abidələri və “Dədə Qorqud” dastanında zəngin şəxs adları ilə yanaşı, qədim türklərin ad sistemini özündə əks etdirən advermə adət-ənənələri haqqında da geniş məlumatlar vardır. Lakin şəxs adlarının elmi cəhətdən öyrənilməsi cəhdinə XI əsrin ən məşhur dilçisi Mahmud Kaşğarının “Divanü lüğat-it türk” adlı ensiklopedik əsərində təsadüf edirik. XII əsrin məşhur Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin, XIII əsrdə N.Tusin, XIII-XIV əsrdə yaşayan məşhur tarixçi Fəzlullah Rəşidəddinin, XIV əsrin böyük alimi Məhəmməd ibn Hinduşah Naxçıvanının, XIX əsrdə yaşamış Azərbaycan şairi, alimi və ictimai xadimi A.Bakıxanovun əsərlərində antroponimlər, şəxs adları, eləcə də başqa onomastik vahidlər haqqında qısa da olsa, məlumat verilir¹. Bu siyahını bir qədər də artırmaq olardı. Bu və ya başqa əsərlərdə də məlumatların verildiyini nəzərə alaraq, yenidən təkrar olmasın deyə onların bilavasitə işimizlə bağlı olanlarının adını çəkməklə kifayətlənirik.

---

¹ *Aydın Paşa*. Azərbaycan şəxs adları. Bakı, 1996; *Бакыханов А.К.* О наименованиях и титулах. В. кн. Сочинения записки рыцаря. “Элм”, Баку, 1983; *Гафаров А.* Рассказы об именах. Душанбе. 1964, *Yenə onun*. Имя и история. М., 1987; *Никонов В.А.* Разливание личных имен (имён) по роли и тюркоязычных народов. “Советская этнография”, 1972, №2, стр.63-67. *Yenə onun*. Имя и общество. М, Из-во “Наука”, 1974; *Саттаров Г.* Сословные титулы и древнетюрские личные имена. *Суперанская А.* Общая теория имени собственного. М., “Наука”, 1978, стр.59-84.

Qeyd etdiyimiz kimi, şəxs adları həm qədim, həm də müasir dövrdə cəmiyyət üzvləri üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Onlar adət-ənənələrin, dini ayinlərin, onların əşyavi atributlarının söz vasitəsilə əks edilməsi şəklində meydana çıxmışdır. Ad təkcə müəyyən sosial fərdlər dairəsində şəxslərin zəruri ünsiyyət ehtiyaclarını təmin etmək funksiyasını ifadə etmir, eyni zamanda onların mədəni vəziyyətini müxtəlif yollarla əks etdirir¹. Xüsusi adların digər qruplarına nisbətən antroponimlər daha böyük ölçüdə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsinin sosial funksiyasını daşıyır. Bundan əlavə, öz aralarında qan qohumluğu münasibətləri ilə bağlı olan adamlar qrupunun digər analoji mikrostrukturlara konkret şəkildə qarşı qoyulması da qədim cəmiyyət üçün səciyyəvi idi. Belə ki, tayfadakı ayrı-ayrı qəbilələr ancaq onlara məxsus ola bilərdi.

Antroponimə həm funksional, həm də nominativ planda xüsusi spesifikasiya verən ən önəmli faktor onun statusudur². V. Mahpirov qədim türk antroponimik sistemində cəmiyyət üzvlərinin, xüsusilə onun yüksək aristokrat təbəqəsinin çox ad daşmasını, ictimai-siyasi sistemlə onun mövqeyinin və statusunun dəyişməsi zamanı yeni ad almaq ənənəsinin geniş yayılmasını qədim türk onomastikasının başlıca xüsusiyyətlərindən biri olduğunu qeyd edərək yazırdı: “Bir adamın adının çoxluğu onun ailədə, nəsildə yeri, rolu, həmçinin əcdadları ilə əlaqəsini təyin etmək üçün

---

¹ Əbülfəz Quliyev. Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi. Bakı, “Elm”, I hissə, 2001, səh.16-17.

² В. Махпиров. Имена древних предков. Алма-Ата, 1997, стр. 124.

koordinatör vəzifəsini daşıyırdı”.¹

Qədim, tarixi keçmişə malik Azərbaycan xalqı bir çox maddi və mənəvi abidələri, daş kitabələri, orijinal sənətkarlıq nümunələri ilə bəşər salnaməsində ən şərəfli yerlərdən birini tutur. Azərbaycan xalqının etnogenezi, formalaşma və inkişaf tarixi ilə sıx əlaqədə olan, Orta Asiyadan tutmuş ucsuz-bucaqsız Sibir düzənliklərinə qədər geniş miqyası əhatə edən bir ərazidə yayılmış ortaq türk abidələrindən, daş kitabələrindən Azərbaycan xalqının ilkin təşəkkül dövrünə aid qiymətli faktlar əldə etmək olar.

Azərbaycanın tarixi keçmişi, coğrafi mövqeyi, əhəlinin etnik müxtəlifliyi, digər qonşu xalqlarla ictimai, siyasi, iqtisadi əlaqələri, ərazisində gedən üzücü müharibələr onun onomastikasında da öz əksini tapmışdır. İstər ərəb, monqol işğalı, istərsə də rus əsarəti dövründə toponimlər və antroponimlər müəyyən dəyişikliyə uğramış, hakim xalqın dil xüsusiyyətləri və onomastikasına qismən uyğunlaşdırılmışdır. Azərbaycan onomastikasının, xüsusilə antroponimlərinin təşəkkülü, formalaşması və inkişafında ərazidə yaşayan azsaylı xalqların da təsiri az olmamışdır. Azsaylı xalqların sıx yaşadığı yerlərdə yerli xalqın dünyagörüşünü, mifik təsəvvürlərini və dilini özündə əks etdirən antroponimlər (onomastik vahidlər) yaranmışdır.

Bütün bunlar Azərbaycan onomastikasının olduqca zəngin, rəngarəng, eyni zamanda mürəkkəb bir sistemə malik olduğunu göstərir. Azərbaycan dilçi alimlərinin bir çox dəyərli tədqiqatlarında respublikamızın ərazisindəki

---

¹ *В.Махпиров. Имена древних предков. Алма-Ата, 1997, стр.124.*

onomastik vahidlər araşdırılmış, onların toplanması, təsnifi, sistemləşdirilməsi və linqvistik təhlili ilə əlaqədar uğurlu tədqiqat əsərləri yaranmışdır¹.

Azərbaycan ərazisindəki onomastik vahidlərin əksəriyyəti türk mənşəlidir. Burada bir cəhəti də unutmamaq olmaz ki, respublikamızdan kənar – Cənubi Azərbaycanda, Qərbi Azərbaycanda, Gürcüstan, Dağıstan, Əfqanıstan və Türkiyədə də Azərbaycan onomastik vahidləri mövcuddur. Bununla əlaqədar tədqiqat işləri aparılmış və indi də aparılır. Azərbaycan dili tarixinin, dilin inkişaf qanunauyğunluqlarının tədqiqi üçün onomastik vahidlər maddi dəlil kimi mühüm

---

¹ *M.Adilov, A.Paşayev. Azərbaycan onomastikası. Bakı, 1987; A.Axundov. Torpağın köksündə tarixin izləri. Bakı, 1983; A.Qurbanov. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. Bakı, 1988; R.İsrafilova, Q.Məşədiyev, Q.Cəfərov. Azərbaycan dilinin onomastikası. Bakı, 1987; Г.Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана. Баку, 1976; С.Моллазаде. Топонимия северных районов. Баку, 1979; Y.Yusifov, S.Kərimov. Топонимиканын əsasları. Bakı, 1987; Q.Məşədiyev. Zaqafqaziyanın Azərbaycan (türk) toponimləri. Bakı, 1990; H.Həsənov. Söz və ad. Bakı, 1984; M.N.Çobanov, M.M.Çobanlı. Azərbaycan şəxs adları. Bakı, 1995; V.Əliyev. Azərbaycan toponomiyası. Bakı, 1999; A.Qurbanov. Azərbaycanlı adları. Bakı, 1993; Л.Кулиева. Заметки о семантике Азербайджанских антропонимов. Баку, 1982; Ə.Tanrıverdiyev. Türk mənşəli Azərbaycan antroponimləri. Bakı, 1996; Q.Mustafayeva. Adların üslubi imkanları. Bakı, 1990; Ə.Əliyev. Azərbaycanın qərb rayonlarının toponimləri (namizədlik dissertasiyası). Bakı, 1975; Ş.Sədiyev. Adlar necə yaranmışdır. Bakı, 1969; R.Eyvazova. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər. Bakı, 1995; F.Xalqov. Folklor onomastikası. Bakı, 1998; H.Mirzəyev. Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz. Bakı, 1997; V.Əliyev. Zəngəzurda qalan izimiz. Bakı, 2004; L.Piriyeva. “Molla Nəsrəddin” jurnalında onomastik vahidlər. Bakı, 1997; Ə.Quliyev. Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi. Bakı, 2001; Z.Xasiyev. Tovuzun toponim dünyası. Bakı, 1997; İ.Bayramov. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. Bakı, 2002; Azərbaycan onomastikası problemləri. Konfrans materialları, 1986, 1988, 1990, 1993, 1996 və s.*

əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür araşdırmalar onomastik vahidlərin, xüsusilə antroponimlərin təsnifi, təhlili, onların leksik-qrammatik xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması, nəzəri onomalogiyanın bir çox problemlərinin həlli üçün zəmin yaradır.

Azərbaycan (türk) antroponimlərinin linqvistik təhlili ilə bağlı nəşr olunan məqalə və monoqrafiyaların çoxluğunu nəzərə alaraq onların bəzilərinin yalnız adını çəkmək və ümumi, nəzəri münasibət bildirməklə kifayətlənirik. Lakin yeri gəldikcə tədqiqat mövzusu ilə bilavasitə bağlı əsərlərə geniş yer veriləcək.

Azərbaycan onomalogiyasının əhəmiyyətli sahəsi olan antroponimlərin (şəxs adlarının) tədqiqi böyük maraq doğurur. Tədqiqatçılarımızın qeyd etdiyi kimi, şəxs adları heç də birdən-birə yaranmamışdır. Onlar çox uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmiş, cəmiyyət həyatında insanları adlandırmağa, bir-birindən fərqləndirməyə xidmət etmişdir.

Antroponimlər haqqında müəyyən elmi fikirlər söylənilərkən onların bəzən müxtəlif tarixi mərhələlərdə müxtəlif ad sistemlərinin təsirinə məruz qalmaları nəzərə alınmamışdır. Odur ki, müasir antroponimlər haqqında yürüdülməyən fikirlər qədim türk adlarının real mənzərəsini tam əhatə etməmişdir. Onu da qeyd edək ki, dünyanın ən zəngin ad sistemində malik olan qədim türklər də özü ilə əlaqədar ad, soyad, ləqəb, titul və s. ilə adlana bilərdi.

Müxtəlif quruluşa malik olan qədim türk adları şəxsin cəmiyyətdə ictimai vəziyyətini də özündə əks etdirirdi. Azərbaycan (türk) antroponimlərinin ətraflı, geniş tədqiqi arxaik, apelyativi arxaikləşən, apelyativi eynilə müasir ədəbi

dildə işlənən antroponimləri müəyyənləşdirə bilər. Həmçinin, tarixi fonetika, leksikologiya, morfologiya və sintaksislə bağlı zəngin materiallar verir, eləcə də sözlərin ilkin semantikasını, fonomorfoloji tərkibini və s. aydınlaşdırır, adyaratmada apelyativin funksiyasını, motivləşmə meyarlarını və s. müəyyənləşdirə bilər.

Azərbaycan mənşəli şəxs adları bizim e.ə. III-I minillikdən başlayaraq bu günə kimi – hətta VIII əsrdən sonra islam dini vasitəsilə antroponimiyamıza daxil olan ərəb antroponimləri onları sıxışdırıb, işləkliyini məhdudlaşdırsa da – Azərbaycan antroponimiyasında aparıcı mövqedədir. “Şəxs adları həm qədim, həm də müasir dövrdə cəmiyyət üzvü üçün olduqca böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Ad adət-ənənələrin, dini ayinlərin, onların əşyavi atributlarının söz vasitəsilə əks edilməsi şəklində meydana çıxmışdır. Ad tək-cə müəyyən sosial fərdlər dairəsində şəxslərin zəruri ünsiyyət ehtiyaclarını təmin etmək funksiyasını ifadə etmir, eyni zamanda onların mədəni vəziyyətini müxtəlif yollarla əks etdirir, ifadə edir. Xüsusi adların digər qruplarına nisbətən antroponimlər daha böyük ölçüdə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsinin sosial funksiyasını daşıyır”¹.

Ş.Sədiyevin maraqlı bir fikrini diqqətə çatdırmaq istədik. O, qeyd edir ki, antroponimik vahidlərin milli etiket funksiyası əsas olmalıdır, advermənin prinsiplərini düzgün müəyyənləşdirmək lazımdır. Yeni doğulan uşağın adlandırılmasında adın mənasına diqqət yetirməyin vacibliyinə üstünlük vermək gərəkdir. Tarixi və milli adlara üstünlük vermək

---

¹ Bax: *Əbülfəz Quliyev*. Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, I hissə, 2001, səh.16.

lazımdır. Adlarda çox komponentliyi deyil, tək komponentliyi məqbul hesab etmək məqsədəuyğundur. Ş.Sədiyev uşaqlara *Şirin, Gözəl, Şövkət* kimi adların verilməsini müsbət qəbul etmir¹.

A.Qurbanovun çoxsahəli elmi yaradıcılığında antroponimika məsələləri əsas yerlərdən birini tutur. Onomastik leksikanın dil mənsubiyyətinə görə tədqiqi ilə daha çox məşğul olan alim belə qənaətə gəlir ki, Azərbaycan antroponimlərinin 70, etnonim və hidronimlərin isə 100 faizi milli dil (Azərbaycan dili) vahidləri əsasında formalaşmışdır. O, daha sonra qeyd edir ki, yazılı ədəbiyyatda onomastik vahidlər iki istiqamətdə istifadə olunur: xalq tərəfindən yaranan onomastik vahidlər və rəsmi dövlət sənədlərində əks olunan real onomastik vahidlər². M.Adilov da antroponimlərin yaranması və inkişafı barədə çox inandırıcı fikirlər irəli sürmüşdür. M.Adilov A.Paşayevlə birlikdə çap etdirdikləri “Azərbaycan onomastikası” kitabında antroponimləri iki qrupa: əsas və köməkçi ad kateqoriyalarına ayırmışdır. Müəllif adqoyma zamanı üç prinsipə (millilik, tarixilik və müasirlik) əməl etməyin zəruriliyini əsaslı arqumentlərlə sübut edir³.

M.Adilov şəxs adlarımızda *Kimya, Makina, Tarix, Mükafat, Traktor, Samovar, Kombayn, Kolxoz* və s. kimi adların əsl şəxs adı kimi işlək adlar cərgəsinə daxil ola bilməməsi səbəbini qeyd edir, “Antroponimlərin tarixi-

---

¹ Ш.Садиев. Основные правила выбора имен для новорожденных (на азербайджанской антропонимии). Личные имена в прошлом, настоящем, будущем, М., 1970, стр.182.

² A.Qurbanov. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. Bakı, “Maarif”, 1988.

³ M.Adilov, A.Paşayev. Azərbaycan onomastikası. Bakı, 1987.

müqayisəli tədqiqinə dair (-ay formantlı)” adlı məqaləsində -ay formantlı antroponimlərin etimologiyasından bəhs edir, -ay formantının insan, şəxs anlamında *Xasay, Qaçay, Tokay, Alay, Azay* və s. kimi antroponimlərdə mühafizə olunduğunu göstərir¹.

Z.Sadıqov özünün namizədlik dissertasiyasında adların yaranması, ictimai həyatda mövqeyi, onların fonetik, leksik-semantik xüsusiyyətlərindən geniş söhbət açır və yeni fikirlər irəli sürür².

M.Çobanov da Azərbaycan antroponimiyasının müxtəlif sahələri ilə bağlı onlarla elmi məqalə və monoqrafiya çap etdirmişdir. Onun 1987-ci ildə çapdan çıxan “Familiya. Təxəllüs” kitabında ilk dəfə olaraq familiya və təxəllüslər geniş və hərtərəfli tədqiqata cəlb olunmuşdur³.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan onomastikasında müşahidə olunan antroponimlər maraqlı linqvistik xüsusiyyətlərinə görə diqqəti cəlb edir və onların dilçilik baxımından təhlili Azərbaycan antroponimiyasının təşəkkülü, formalaşması və inkişafı dialektikasının tədqiqi üçün vacibdir.

Antroponimlər şəxs adlarını, ata adlarını, fəsilələri, ləqəb və təxəllüsləri və s. əhatə edir⁴. Azərbaycan antroponimiyası olduqca zəngin və rəngarəngdir. Şəxs adlarının əmələ gətirdiyi laylar xalqın tarixi inkişafının mərhələlərinə,

---

¹ Bax: Ə.Tanrıverdiyev. “Kitabi-Dədə Qorqud”da şəxs adları. Bakı, “Elm”, 1999.

² Z.A.Sadıqov. Azərbaycan dilində şəxs adları (namizədlik dissertasiyası). Bakı, 1975.

³ M.Çobanov. Familiya. Təxəllüs. Tbilisi, 1987.

⁴ M.Adilov, Z.Verdiyeva, F.Ağayeva. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı, 1989, səh.21.

şübhəsiz ki, uyğun gəlir. Həmçinin hər bir onomastik vahid ictimai-tarixi inkişafın məhsuludur. Bu adlar da qədim dövrün izlərini qoruyub müasir dövrümüzdə gətirən real faktlardır. Şəxs adları leksik-semantik cəhətdən müəyyən anlayışlarla (böyüklük, alilik, xoşbəxtlik, möhtəşəmlik, ucalıq, qəhrəmanlıq, gözəllik, müdriklik və s.) bağlı meydana çıxmışdır. T.Hacıyev və K.Vəliyev yazırlar ki, ən qədim dövrlərdə şəhərlərə, böyük yaşayış məntəqələrinə, yaxud sərkərdə və dövlət başçılarına ad verilərkən böyüklük, alilik, möhtəşəmlik anlayışlarından istifadə edilmiş, bununla da şəhər və şəxsin dövlətdəki, cəmiyyətdəki mövqeyi adla ehtiva olunmuşdur¹.

Ad tarix boyunca qədim əcdadlarımızı düşündürmüş, onlar çalışmışlar ki, övladlarına qoyduqları adlar qəhrəmanlıq, igidlik motivləri ilə bağlı olsun, böyüdükcə uşaqda bu əlamətlər formalaşsın. Türk kişisi, türk qadını oğlunu həmişə igid, cəsur, məğlubedilməz, ağıllı görmək istəyib².

Adqoymanın söykəndiyi əsaslar çoxdur. Təbii ki, onlardan bəziləri zamanla ayaqlaşmayaraq, sadəcə, yaddaşlarda qalmışdır. İgidlik, qəhrəmanlıq və s. keyfiyyətlərlə bağlı adları qədim oğuzlar müəyyən müddətdən sonra əməllərə görə qoyurdularsa, biz onları indiki nəsillərə həmin əməllərin arzusu ilə qoyuruq³.

Qədim türklər ağıllı, bilikli adamları müdrik bilərək, bu anlayışdan şəxsin adlandırılmasında istifadə etmişlər. “Bilgə”

---

¹ T.Hacıyev, K.Vəliyev. Azərbaycan dili tarixi. Bakı, 1983, səh.28.

² Ə.Tanrıverdiyev. Türk mənşəli Azərbaycan antroponimlərinin linqvistik tədqiqi (doktorluq dissertasiyası). Bakı, 1997, səh.35.

³ F.Şahbazlı. Türk adqoyma mədəniyyəti. AOP, V, Bakı, 1995, səh.157.

sözü bu baxımdan abidələrdə fəal və intensivdir¹.

Abidələrdə “Bilgə” komponenti ilə düzələn bir sıra şəxs və rütbə adlarına rast gəlirik: *Bilgə Kağan*, *Bilgə Tamğaçı*, *Bilgə Tirik* və s. “Bilgə” sözü türkoloji ədəbiyyatda “müdrük”, “ağıl” mənasını daşıyan leksik vahid kimi qəbul edilmişdir.

Professor A.Qurbanovun son illərdə çap etdirdiyi Türk antroponimlərinin inkişaf dövrləri², “Dünyada türk adları”³ kitablarını nəzərdən keçirsək, Azərbaycan, eləcə də bütün türk dünyasında mövcud olmuş şəxs adlarının yaranması, inkişafı və sistemi barədə hərtərəfli izaha, inandırıcı elmi nəticələrə rast gəlmək olar. O, doğru olaraq qeyd edir ki, antroponimlər sisteminin inkişaf prosesləri tədqiq edilərkən ilk növbədə mənbə və məxəzlərin dəqiq araşdırılması, faktların məqsədmüvafiq qruplaşdırılması, antroponimik sistemin inkişaf prosesinin dövrləşdirilməsi üçün elmi prinsiplərin müəyyənəndirilməsi, müəyyən olunmuş başlıca dövrlərin düzgün faktlar əsasında səciyyələndirilməsi, hər bir sistemin tərkibini təşkil edən antroponimik vahidlərin ətraflı leksik-semantik, struktur-funksional təhlilinin verilməsi, antroponimik sistemin inkişaf dinamikasının real qiymətləndirilməsi əsas şərtlərdəndir və bütün bunlar ön plana çəkilməlidir⁴.

Daha sonra A.Qurbanov uzaq keçmişdən tutmuş, çoxsaylı türk xalqlarının iradə və adət-ənənələrinə, zəngin təcrübələrinə uyğun təşəkkül tapıb, əsrlər boyu istifadə olunan

---

¹ *V.Yumusova*. Orxon-Yenisey abidələrində şəxs adları (namizədlilik dissertasiyasının avtoreferatı). Bakı, 1999, səh.11.

² *A.Qurbanov*. Türk antroponimlərinin inkişaf dövrləri. Bakı, “Elm”, 2000.

³ *A.Qurbanov*. Dünyada türk adları. Bakı, “Elm”, 2000.

⁴ *A.Qurbanov*. Türk antroponimlərinin inkişaf dövrləri. Bakı, “Elm”, 2000, səh. 3-4.

antroponimik sistemlərin formalaşmasını və inkişaf tarixi baxımından onların dörd dövrünü müəyyənləşdirir: qədim türk dövrü, islam dininin yayıldığı dövr, islam dininin məhdudlaşdırıldığı dövr, milli türk antroponimlərinin vüsəti dövrü. Müəllif bu dövrlərin hər birini tutarlı faktlarla izah edir.

Azərbaycan olduqca mürəkkəb bir regionda yerləşir. Zəngin təbii sərvətlərə malik olması bu torpağı həmişə diqqət mərkəzində saxlamış, vətənimiz ona sahib olmaq istəyənlərin çarpışma meydanına çevrilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ərazisində müxtəlif ekstralinqvistik faktorların təsiri ilə yaranmış ad, familiya, titul, ləqəb və təxəllüslərə diqqət yetirmək xeyli maraqlıdır.

Müxtəlif hekayələrdə, əsərlərdə, felyetonlarda, həcv və replikalarda ayrı-ayrı müəlliflərin təxəyyül məhsulu olan bədii antroponimlərə geniş yer verilmişdir. Heç bir şərh vermədən həmin antroponimlərin müəyyən qismini nəzərdən keçirək: *Cənab Dəlalmülk*, *Ağa Cəfər Dabbağ*, *Əsədbəy Təzəkəndski*, *Ustad Əlicavad Hamamçı*, *Dəli Mirzə Şarlatanülmülk*, *Danabaş Mirzə Heydər Səlimxanov*, *Şarlatan Culqunduzov*, *Baqqal Kərim*, *Çaqqal Rəhim Suraxanski*, *Balıqdan Cəfər*, *Qırışmal Qulu*, *Dana Bayram*, *Çıq-çıq Fərzalı*, *Zurna Balaxım*, *Qazan Kazım*, *Qoyun Nəsir* və s.¹

Dilçilik ədəbiyyatında əslində qeyri-real, yazıçı təxəyyülünün məhsulu olan belə antroponimlər poetik antroponimlər adlanır. Yazılı ədəbiyyatda və folklorda müəyyən bədii məqsədlə bağlı işlədilir. Belə antroponimlərə bədii antropo-

---

¹ *Y.Piriyeva*. "Molla Nəsrəddin" jurnalında onomastik vahidlər. Bakı, 1997, səh.16.

nimlər deyilir¹. Bunlar adlandırma funksiyasından əlavə müəyyən üslubi xüsusiyyətləri (qəhrəmanın əsas xarakterini, dünyagörüşünü, ictimai həyatdakı mövqeyini) də özündə əks etdirir.

Xüsusi araşdırma obyektinə çevrilən ləqəblər ta qədim zamanlardan başlayaraq digər köməkçi ad kateqoriyaları ilə o qədər qaynayıb-qarışmışdır ki, həm orta əsr alim və şairləri, həm də müasir yazıçılar, tarixçilər, ədəbiyyatşünaslar, hətta bəzi dilçilər də çox vaxt ləqəb, titul, təxəllüs və s. terminlərini bir-biri ilə qarışdırmışlar. A.Paşayevin “Azərbaycan dilində ləqəblər” adlı namizədlik dissertasiyasının “Ləqəblərin ad sistemində yeri” adlanan birinci fəslində bu terminlərin sərhəddi müqayisə yolu ilə dəqiqləşdirilir və onların hər birinin ad sistemindəki funksiyası müəyyənləşdirilir².

Z.M.Şetenin ləqəb barədə yazır: “Ləqəb çox qədim kateqoriyadır, digər şəxs adlarının genetik mənbəyidir”³. L.Qumilyov qeyd edir ki, qədim türklər avropalılar kimi doğulduqları gündən ölənə kimi, eyni ad daşıyırdılar. Türklərin adı həmişə onların cəmiyyətdəki mövqeyini əks etdirmişdir. Uşaqlar onlar ləqəb, gənclikdə çin, qocalıqda isə titul daşıyırdılar⁴. Bu barədə V.A.Qordlevskinin fikri də maraqlıdır. Müəllif yazır: “Onlarda (oğuzlarda) uzun müddətdir ki, iki ad özünü göstərir: yeni

---

¹ *A.Qurbanov*. Azərbaycan dilinin onomastikası. Bakı, 1988, səh. 167. *M.Adilov, Z.Verdiyeva, F.Ağayeva*. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı, 1989.

² *A.Paşayev*. Azərbaycan dilində ləqəblər. Bakı, 1987.

³ *Л.М.Шетен*. Слова, имена вещи. Изд. Ростовского Университета, 1956, стр.66.

⁴ *Л.Гумилев*. Древние тюрки. М., Наука, 1967, стр.21.

müsəlman adı və qədim sıravı ad və ya ləqəb”¹.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “Ləqəb” müəyyən bir səciyyəvi xüsusiyyətinə və ya başqalarından ayrılan əlamətinə görə adama verilən qeyri-rəsmi ad, ayama kimi şərh olunur².

Ləqəb və şəxs adları bir-birindən fərqlənir. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Şəxs adları əsas adlar qrupuna, ləqəblər isə köməkçi adlar qrupuna daxildir.

2. Ləqəblər rəsmi adlar deyil. Şəxs adları isə rəsmiləşdirilən adlardır.

3. Hər bir şəxsin adı olduğu halda, ləqəbi olmaya da bilər.

4. Şəxs adları şərti xarakter daşıyır, ləqəblər isə adamların xüsusiyyətinə, davranışına, xarici görünüşünə, fiziki qüsurlarına, nitq xüsusiyyətlərinə və s. uyğun olaraq verilir, sözlə məfhumun sərhəddi demək olar ki, bərabərləşir.

5. Şəxs adları insana doğulduğu vaxtdan, ləqəblər isə müxtəlif dövrlərdə verilə bilər.

6. Hər kəs öz adı ilə bütün cəmiyyət üzvləri arasında tanınır. Ləqəblərin isə işlədilmə dairəsi məhduddur. Ləqəblər həm müsbət, həm də mənfi mənə ifadə edir. İnsan şəxsiyyətini təhqir edən, alçaldan ləqəblər də vardır. Şəxs adlarında isə bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa, bu xüsusiyyət yoxdur.

Əgər şəxs adları təkrar işlənməsəydi, o zaman dünya əhalisinin sayı qədər şəxs adı olardı, ləqəblər isə azlıq təşkil edərdi.

---

¹ *В.А.Гордлевский. Избранные сочинения. М., Наука, I том, 1968, стр. 83-84.*

² Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild, 1983, səh.231.

Mövcud şəxs adlarının əsas xüsusiyyətlərindən ən başlıcası kişi və qadın adlarına bölünməsidir. Adların az bir hissəsini kişi və qadın üçün müştərək işlənən adlar təşkil edir. Ləqəblərdə cins kateqoriyası yoxdur.

Ləqəblərlə şəxs adlarının oxşar cəhətləri azlıq təşkil edir: ləqəblər də, əsl şəxs adları da adamlara kənar şəxslər tərəfindən verilir. Onların hər ikisi apelyativ və onomastik mənalı sözlərdən əmələ gəlir. Azərbaycanda əsl şəxs adlarının bir hissəsi bənzətmə əsasında yaranmışdır. Bənzətmə motivi əsasında formalaşan ləqəblər də mövcuddur¹.

Azərbaycanın, demək olar ki, bütün rayonlarında ayamalar – ləqəblər geniş yayılmışdır: *Falabaxan Zeynəb, Dərviş Nəcəf, Sofu Hüseyin, Başmaqçı Məlik oğlu Qasım, Dəmirçi Usta Rüstəm, Baqqal Kərim, Saqqal Səlim, Arabacı Şəmsi, Körikkurun oğlu Çürük Mehdi, Keçəl Mir Əli, Kaftar Tağı, Lotu Əsgər, Qatır Ülküdənli, Kərbəlayi Xalqverdi, Xaşal Qurban* və s.

Antroponimik sistemdə köməkçi adlar qrupuna ləqəblərdən başqa təxəllüs və titullar da daxildir. Ləqəblə təxəllüsün bir-birindən fərqli cəhətləri vardır. Belə ki, ləqəblər rəsmi adlar deyil, təxəllüslər isə avtonimlərlə, yəni təxəllüslə yazan şəxsin əsl adı ilə yanaşı, eyni hüquqda rəsmiləşdirilir və işlək xarakter alır.

Ləqəblər adamlara xalq tərəfindən verilir. Təxəllüsü isə şəxsin özü seçir. Ləqəblər adamlara zahiri görünüşü, peşəsi, fiziki qüsuru, xasiyyəti ilə əlaqədar verilir. Təxəllüslər, müstəqil mənalı adi sözlərdən götürülür, çox vaxt məcazi

---

¹ Ə. Mikayılova. Azərbaycan dilində ləqəblər (nam.diss. avtoferatı). Bakı, 2001, səh. 7-8.

məna ifadə edir. Təxəllüslər görkəmli şəxsiyyətlərə, ləqəblər isə şəxsiyyətindən asılı olmayaraq hər bir adama verilə bilər.

Adi müstəqil mənalı sözlərdən götürülən təxəllüslərin bir qismi xüsusi adlara çevrilmişdir. Vaxtilə ancaq təxəllüs şəklində olan *Sabir, Füzuli, Şaiq, Müşfiq* kimi adlar indi artıq yüzlərlə azərbaycanlının əsl şəxs adına çevrilmişdir. Bu çevrilməyə səbəb həmin təxəllüsləri daşıyanların məşhurlaşması, həmin adla tanınması və xalqımız arasında sevilməsidir. Ləqəblər isə təxəllüslərdən fərqli olaraq şəxs adlarına çevrilmir və uzun müddət yaşamır.

Bunların oxşar cəhətləri də var. Ləqəb və təxəllüslərin hər ikisi şəxslərin əlavə adı olub, onları bir-birindən fərqləndirmək üçün verilir. Təxəllüs və ləqəblər insanın doğulduğu gündən yox, müəyyən bir dövr keçdikdən sonra qəbul olunur.

Təxəllüs kateqoriyası və anlayışı barədə məlumata A.Qurbanovun “Azərbaycan dilinin onomalogiyası”¹ kitabında rast gəlmək mümkündür. Q. Məmmədlinin “İmzalar”² kitabında dörd minə yaxın gizli imza haqqında məlumat vardır. “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunmuş əksər yazılar gizli imzalarla – təxəllüslərlə verilmişdir. Bu həm də ondan irəli gəlirdi ki, həmin ziddiyyətli dövrdə və mühitdə açıq imza ilə çıxış etmək qorxulu idi. Bəzən eyni təxəllüslə bir neçə müəllif jurnal səhifələrində çıxış edirdi. Eyni adamın müxtəlif vaxtlarda ayrı-ayrı təxəllüslərlə yazı çap etdirməsi halı da geniş yayılmışdı.

---

¹ A.Qurbanov. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. Bakı, 1988, səh.246.

² Q.Məmmədli. “İmzalar”. Bakı, 1977, səh.120.

Jurnalda ən çox aşağıdakı təxəllüslərlə yazılar verilirdi: Molla Nəsrəddin, Hop-hop, Hərdəmxəyal, Qızdırmalı, Ağlar, Güləyən, Əmi, Qardaşoğlu, Qarınqulu, Boynuburuq, Ləbləbi, Yalançı, Zəli, Hambal, Bambılı, Zırqulu, Xoçayi Zəvzək, Bihuş, Dığırəli, Anaş, Qurbağa, Naxoş, Dİtdili, Məşədi Sijemqulu, Sağsağan, Qanaçaqsız, Yaramaz, Çin, Bəhlul, Təbib, Həmsəri, Ququlu qu, Çəhrəçi və s.¹

Köməkçi adlar kateqoriyasına daxil olub, insanlara verilən adlardan biri də titullardır. “Titul” termini latın mənşəli söz olub mənası “rütbə”, “fəxri ad” deməkdir. Xüsusi adlar qrupuna daxil olan titul Azərbaycanda çox geniş işlənmiş və indi də işlənməkdədir. Lakin titullar tarixən dəyişir, yeniləri ilə əvəz olunur, arxaikləşir. Titul adlar XX əsrin I rübünə qədərki dövrdə yaranmışdır. Həmin titulların bəziləri müasir dilimizdə müraciət formasında (məsələn, xanım, bəy), bəzisi isə ləqəb kimi işlənib, öz ilkin mənasını itirmişdir. Ruhanilərin rütbələrini bildirən titul sözlər hal-hazırda öz ilkin mənasını saxlamaqda əksəriyyət təşkil edir. Titullar ləqəblərin yaranmasında az işlənsə də, əsl şəxs adlarının formalaşmasında daha çox iştirak edir. Bu, titulların müsbət motivləri ifadə etməsi ilə bağlıdır. Titullar şəxsin cəmiyyətdəki mövqeyi, ləqəblər isə şəxsin hər hansı bir xüsusiyyəti haqqında məlumat verir².

Bir çox ədəbiyyatlarda və mətbuat orqanlarında, xüsusilə də “Molla Nəsrəddin” jurnalında: *Məşədi, Kərbala-*

---

¹ *L.Piriyeva*. “Molla Nəsrəddin” jurnalında onomastik vahidlər. Bakı, 1997, səh.16.

² *Ə.Mikaylova*. Azərbaycan dilində ləqəblər (nam.dis. avtoferatı). Bakı, 2001, səh.9.

yi, *Xan, Bəy, Mirzə, Ağa, Seyid* və s. titullar daha çox işlək olmuşdur. Məsələn: *Kərbalayi Nəcəfqulu, Kərbalayi Namaz, Kərbalayi Şükür, Kərbalayi İsmayıl, Kərbalayi Əli, Kərbalayi İsi* və s.; *Məşədi Nəbi, Məşədi Heydərəli, Məşədi Rəhim, Məşədi Qafar, Məşədi Oruc, Məşədi Sadıq* və s.; *Hacı Qurban, Hacı Ələsgər, Hacı Ağa, Hacı Molla Cəlil, Hacı Kərim, Hacı Rza Vəli; Mirzə Əbdülkərim, Mirzə Cavad, Mirzə Xəlil Əfəndi, Mirzəbala Cəmsidbəy, Mirzə Ələkbər, Mirzə Mövsüm ağa, Mirzə Cəfər* və s.; *Şeyx Ələsgər, Şeyx Əzim, Şeyx Şəfi, Ağa Şeyx Səlim, Şeyx Tusi, Şeyx Cəfər* və s.; *Seyid Səməd, Seyid Əli, Seyid İbrahim Ağa* və s.

Ağa, xan, bəylə bağlı da çoxlu adlar vardır. Məsələn: *Ağa Dadaş, Ağa Həsən, Ağa Cəfər Davvad; Mirzə Rza xan, Fətəli xan Xoyski, Səttarxan; İsa bəy, Azad bəy Vəzirov, Rəhim bəy, Fərzəli bəy* və s. Ümumiyyətlə, antroponimlər barədə söylənilən və nümunə kimi verilmiş adları əsas götürərək demək olar ki, klassik sənətkarların bədii leksikasının əhatəli və dərinədən öyrənilməsi həmin sənətkarların yaradıcılıq keyfiyyətləri ilə yanaşı, bütövlükdə milli ədəbi dilin lüğət tərkibini, onun inkişaf dövrlərini dəqiqləşdirməyə, bu dövrlərin tarixi mənbələrini müəyyənləşdirməyə kömək edir. Elə buna görə son dövrlərdə həm Azərbaycan dilinin, həm də bu dili zənginləşdirən və gözəlləşdirən yazıçı və şairlərin antroponimiyasının ətraflı tədqiq və təhlilinə elmi maraq artır, dilçiliyin bu sahəsi xüsusi elmi aktualıq kəsb edir¹.

---

¹ *E.Həmzəyeva. Üzeyir Hacıbəyovun əsərlərində antroponimlər (nam. diss. avtoreferatı). Bakı, 2004, səh.3.*

Bədii əsərlərdə surətlərə verilən ad, ilk növbədə, yazıçının həmin surətə münasibəti ilə birbaşa bağlıdır. A.Axundov doğru olaraq yazır ki, şəxs adları bədii əsərlər üçün müəyyən mənada hazır materialdır. Daha doğrusu, adların müəyyən qrupu müsbət surətlərə, başqa qrupa daxil olanlar isə, deyək ki, yalnız mənfi surətlərə verilir¹.

Dilimizdə mövcud olan bütün antroponimik vahidləri, xüsusilə ləqəbləri nəzərdən keçirsək, sözlərin apelyativ mənası ilə ləqəblər arasında əlaqənin olduğunu görürük. Bütün qruplarda ləqəblərin yaranması üçün ilk material eynidir – ümumi və xüsusi sözlər. Ona görə də hər qrupda apelyativ və onomastik ləqəblər mövcuddur. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan dilçiliyində ləqəblərin leksik-semantik xüsusiyyətləri alimlərimizin diqqətini cəlb etmiş və ona müxtəlif istiqamətlərdən yanaşmış, müxtəlif leksik-semantik qruplar müəyyənləşdirmişlər².

Adlarını çəkdiyimiz bu müəlliflərin əsərlərində şəxs adları, ləqəblər, təxəllüslər, titullar, ayamalar və başqa növlər barədə geniş, ətraflı məlumatların və elmi təhlillərin verildiyini nəzərə alaraq onları bir daha təkrar etməmək üçün

---

¹ A.Axundov. Dilin estetikası. Bakı, 1985, səh.132.

² A.Qurbanov. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. Bakı, 1988, səh.229; M.Adilov, A.Paşayev. “Təxəllüs”, “ləqəb”, “imza” terminləri. “Terminologiya məsələləri”, Bakı, 1987, səh.24; M.Çobanov. Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. Tbilisi, 1983, səh.104; L.Piriyyəva. “Molla Nəsrəddin” jurnalında onomastik vahidlər. Bakı, 1997, səh.17; V.Yunusova. Orxon-Yeni-sey abidələrində şəxs adları (nam. diss. avtoreferatı). Bakı, 1999, səh. 3; Ə.Mikayılova. Azərbaycan dilində ləqəblər (nam. diss. avtoreferatı). Bakı, 2001, səh.12-13; Ə.Tanrıverdiyev. Türk mənşəli Azərbaycan antroponimləri. Bakı, 1996, səh. 109-114; Ə.Quliyev. Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi. II hissə, Bakı, 2001, səh. 135-145.

maraqlı olan bəzi məqamlar haqqında öləri də olsa fikir söyləməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Son illərdə antroponimik lüğətlərin meydana gəlməsinin böyük elmi və əməli əhəmiyyəti vardır. Bu cəhətdən A.Qurbanovun, B.Abdullayevin, O.Mirzəyevin, N.Məmmədlinin, R.Həbiblinin, A.Bağirovun və başqalarının əsərləri¹ diqqəti cəlb edir. Antroponimik lüğətlərin mühüm bir növü şəxs adları lüğətidir. Şəxs adları lüğətində imkan daxilində material tam şəkildə əhatə olunmalıdır. Kişi və qadın adlarının ayrı-ayrı siyahılarda verilməsi daha yaxşı olar. Əgər adlar ümumi siyahıda verilərsə, onda kişi və ya qadın adı olması qeyd olunmalıdır. “Lüğət” məqaləsində əlifba sırası ilə düzölmüş adların mənası, mənşəyi, adi danışıqda işlənen qısa və əzizləmə formaları, variantları göstərilir. Burada adın mənası (hansı semantik qrupa daxil olması: etnoantroponim, topoantroponim, fitoantroponim, zooantroponim və s.), tərkibi (tək komponentli və ya çox komponentli olması), bu və ya digər nitq hissəsindən əmələ gəlməsi də göstərilə bilər. Başlıq söz kimi adın rəsmi forması, ədəbi dildə işlənen variantı əsas götürölür².

Onu da qeyd edək ki, adın məşhur daşıyıcısı varsa, həmin şəxsiyyət haqqında informasiyanın verilməsi faydalı

---

¹ A.Qurbanov. Azərbaycanlı adları. Uşağa necə ad seçməli. Bakı, 1993; B.Abdullayev. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti. Bakı, 1986; O.Mirzəyev. Adlarımız. Bakı, 1986; N.Məmmədli. Adını mən verdim, yaşını Allah versin. Türk şəxs adlarının izahlı sözlüyü. Bakı, 1995; R.Həbibli. Onomastik lüğətlərin elmi-nəzəri əsasları və tərtibi prinsipləri (nam. diss. avtoreferatı). Bakı, 1998; A.Bağirov. Azərbaycan Respublikasının onomastik vahidlər sözlüyü. Bakı, 2003.

² R.Həbibli. Onomastik lüğətlərin elmi-nəzəri əsasları və tətbiqi prinsipləri (nam.diss. avtoreferat). Bakı, 1998, səh. 3-6.

ola bilər. Dilimizdə bir sıra şəxs adları vardır ki, onlar həm kişi, həm də qadın adı kimi işlənir. Belə adlar müştərək adlar hesab olunur. Bir adın həm kişi, həm də qadın adı kimi işlənməsi çətinliyə, dolaşılığa səbəb olur. Buna görə də belə adlar lüğətlərə salınarkən onların mənası nəzərə alınmalı, qadın və ya kişi adı kimi istifadə olunması dəqiqləşdirilməlidir.

Cəmiyyətin hər bir üzvü üçün ad mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ad adət-ənənələrin, dini ayinlərin, onların əşyavi atributlarının söz vasitəsilə əks edilməsi şəklində meydana çıxmışdır¹. Qədim Azərbaycan tarixində və mədəniyyətində antroponimlərin xüsusi yeri var. Qədim Azərbaycan ad sistemi ümumi türk ad sisteminin tərkib hissəsi olmaqla, həm də özünəməxsus səciyyə daşıyır. Xalqımızın ölməz abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud”da bu cəhət xüsusilə aydın nəzərə çarpır. Bu dastanın yaranmasının, onun qaynaqlardan oğuznamələrə (boylara), eposa, nəhayət, kitaba çevrilməsinin bir sirri də bu dastandakı insan və qəbilə adları ilə bağlıdır. Həmin adlar qədim Azərbaycan (türk, oğuz) ailə, qəbilə, nəsil, tayfa birliklərinin adlarından, bunlar da əski inamlardan, adət-ənənələrdən törəmişdir. Qədim Azərbaycan adlarının daxil olduğu qədim türk antroponimlərinin bir çox cəhətdən möhkəm monolit sistemi olmuşdur. Bura bu və ya digər yad adlardan – onomastik vahidlərdən heç nə daxil ola bilməmişdir. Bu onunla bağlı idi ki, qədim Azərbaycan (türk) ailələri sıx halda yaşayıb, pozulmaz daxili birliyə malik olublar. Onların soy-nəsil başçılarına və ulu inamlara

---

¹ *N.Nəbiyev*. Coğrafi adlar. (İzahlı lüğət). Bakı, 1982, səh.16

sədaqətləri qanun səviyyəsində qəbul edilib. Əlbəttə, qohum birliklər arasında daxili narazılıqlar, bir-birindən üstün olmaq cəhdləri, torpaq, mülk, mübahisə və münaqişələri də az olmamışdır. Lakin bunlar qəbilə-soy başçısına və ulu insanlara sədaqət həddini ötüb keçməmişdir. Onu da qeyd edək ki, islami adlar uzun müddət Azərbaycan (türk) adlar sisteminə daxil ola bilməmişdir. İslam dini Azərbaycan oğuzları tərəfindən rəsmi din kimi qəbul olunanda da, bu onların əzəli Tanrıçılıq inamlarına və adətlərinə mane olmamışdır. İslam dini qəbul edilərkən Azərbaycanda ona əks, düşmən din Tanrıçılıq dini deyil, xristianlıq olmuşdur. Onlar Tanrıya eyni vaxtda həm Tanrı, həm də Allah demişlər. “Dədə Qorqud” qəhrəmanları “din içində din bəsləmiş” olurlar, islam dini inamlarını qorumaq və yaymaqla odsevərliyə əsaslanan Tanrıçılığı da qoruyub yaşadırlar. Bu prosesdə odsevərliyin islamda etiraz oyadan bəzi zahiri atributları yada düşmür, Tanrıçılığa əsaslanan başlanğıc ideya ilə obraz şəklində xatırlanır (*Ortaçım oğul, gerim Günöztac, Anam Qaba Ağac, Atam Qağan Aslandır, qurd üzü mübarəkdir, Ağ sunqur quşunun erkəyində bir köküm var* və s).

“Kitabi-Dədə Qorqud” antroponimlərinin bilavasitə Tanrıçılıq inamları ilə bağlılığı onların Azərbaycanda miqrasiyalardan asılı olmayaraq, əzəldən mövcud olduğunu söyləməyə əsas verir.

Hər hansı bir dilin tarixinin öyrənilməsində onun yazılı abidələri müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Çünki dilin daha qədim fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri xalq danışığı dilində, şivələrdə qorunub qala bildiyi kimi, yazılı abidələrdə də öz əksini tapır. Məhz bu baxımdan, qədim türk

yazılı abidələrinin, onlarda mühafizə olunan adların, onomastik vahidlərin, ilk növbədə antroponimlərin araşdırılması, tarixinin öyrənilməsi də ən vacib məsələlərdəndir. Qədim türk yazılı abidələrinin onomastikasını araşdırmaqla müasir türk dillərinin onomastik sisteminin ayrı-ayrı qatlarını müəyyənləşdirmək, ayrı-ayrı türk dillərindəki onomastik vahidlərin ilkin formalarını bərpa etmək mümkündür¹. Bu cəhətdən də qədim abidələrimiz qeydə alınmış şəxs adlarını nəzərdən keçirməyi, onların hansı ardıcılıqla yarandığını açıqlamağı da ön plana gətirir. Qədim Azərbaycan antroponimiyasında çoxadlılıq şəxsin məşhurluğunu şərtləndirmişdir. Məsələn, “Dədə Qorqud”da Bayandır xan və Qazan xan boyundakı xan və bəylərin hamısının adları, rütbələri, titulları çoxdur. Onlara müraciət çoxlu ad və titulların sadalanması ilə izlənilir. Məsələn: “*Qazılıq Qocanın oğlu Yeynək, Bayandır xana: Qam Qam oğlu xan Bayandıra, Xanlar xanına, ölkələrin Şahına, Xaqanına, onun el içində bəlli tanıma əlamətlərini xüsusi iftixarla sadalayaraq müraciət edir: Adları sabah sapa yerdə dikiləndə Ağ-ban evli!! Atlas isə yapılanda Göy sayvanlı!..*” Yeynək demək istəyir ki, mənəm Xaqanı! Mən bilirəm ki, sən kimsən və hansı əlamətlərlə tanışsan. Xalq nə üçün sənin sözünü qanun sayır.

Orxon-Yenisey abidələrindəki igidlik, qəhrəmanlıq anlayışı ilə bağlı şəxs adlarını kişi adları təşkil edir. Belə adlar, əsasən, iki komponentdən ibarətdir. Bu anlayış adın ilkin komponenti olan alp (Alp) “qoçaq”, “döyüşkən”, “igid”, “qəhrəman” sözlərinin digər adlara yanaşması ilə formalaşmış-

---

¹ Ə. Quliyev. Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi (dok. diss. avtoreferatı). Bakı, 2003, səh.3

dır. *Alp Urunu, Alp Şalçı, Alp Eletmiş*. Ə.Rəcəbov abidələrdəki *Alp Urunu* ifadəsini “al” şəklində oxuyanların (S.Y.Malov) əksinə olaraq belə izah edir: “Qədim türk qəbilələrinin dilində çox vaxt isimlər cəm şəkilçisiz yazılsa da, cəm mənası verir. Burada da “Alp Urunu” alpanların (nəhənglərin), igidlərin bayrağı deməkdir”¹.

Abidələrdə “güclü”, “qüdrətli” anlayışlarını özündə əks edən *Erkin* şəxs adı maraq doğurur. Türk dillərinin inkişafı prosesində bu adın struktur-semantik komponentlərində müəyyən dəyişiklik baş vermişdir. Adın “ərک” formasına “güc”, “qüvvə” anlamında qədim mənbələrdə, “qüdrət”, “nüfuz”, “ərк” anlamında “subay”, “evlənmək vaxtı çatmış”, “nişanlı oğlan” anlamında, “azadlıq”, “kişilik” mənasında və s. semantik çalarlarda rast gəlmək olur².

Abidələrdə cəsurluq, əyilməzlik, məğrurluq anlayışı ilə bağlı olan şəxs adlarından bir çoxu “öz” sözünün iştirakı ilə formalaşmışdır: *Öz igidin Alt Turan, Öz Bilgə* və s. Bu adların ilkin komponenti olan “öz” sözünün bir çox mənalarda (dərə, vadi, özək) işləndiyini göstərən tədqiqatçılar həm də həmin sözün igidlik, cəsurluq, əyilməzlik mənalarını ehtiva etdiyini göstərirlər³.

Güclülük, qüdrətlilik, böyüklük anlayışları ilə bağlı antroponimlərin bir hissəsi abidələrdə “kara” (qara) apelyativinin iştirakı ilə əmələ gəlmişdir. “Kara” apelyativi qədim türklərin, abidələrdə iştirak edən şəxslərin (*Barg, Buluk, Çor, Yazmaz, Yaş, Kan, Səmir*) güclü, qüdrətli böyük insanlar olduğunu müa-

---

¹ Ə.Rəcəbov, Y.Məmmədov. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı, 1993, səh. 245.

² V.Yunusova. Orxon-Yenisey abidələrində şəxs adları (nam. dis. avtoreferatı). Bakı, 1999, səh. 9-10.

³ Ə.Rəcəbov, Y.Məmmədov. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı, 1993, səh. 218-219.

sir nəsilərə çatdırır. Kara Buluk (q) tərkibli şəxs adının ikinci hissəsi qədim türk dillərində “bucaq”, “ayrı yer”, “bölük” mənalarındadır. “Buluk” sözü həm də “bulak” (bulaq) sözünün ilkin ahəng uyğunluğu ilə qeydə alınmış fonetik variantıdır.

Kara Bars tərkibli şəxs adında “Kara” güclü, qüvvətli, “bars” isə bəbir mənalarında işlənir. Burada bənzətmə yolu ilə semantik diferensiasiya baş vermiş və Kara Bars, yəni “güclü bəbir” mənasını daşıyan şəxs adı yaranmışdır.

Yüksəklik, böyüklük, ululuq, möhtəşəmlik və kübarlıq anlayışları ilə bağlı şəxs adları. Uruk, Bəq. “Ur” sözü qədim türk sözlərindən biridir. Kökün semantikasi “yüksəklik”, “hündürlük”, “qalxmaq” mənasındadır. Professor T.Hacıyev qədim Şumer şəhəri olan Urukla Orxon-Yenisey kitabələrindəki Uruk Bəgi müqayisə edərək doğru olaraq yazır ki, bu söz (uruk) türk dillərində qədimdən geniş ölçüdə işlənir: “ur” – yüksəklik, təcridən yüksələn yer, hündürlük, qalxma. Sözdəki “uk” (uq) elementi feldən ad düzəldən şəkildədir¹.

T.Hacıyev fikrini davam etdirərək, Ur-Bau antroponimi haqqında yazır: “Ur-Bau yeni eradan əvvəl III minillikdə ölkənin siyasi yüksəlişini təmin edən dövlət başçısının adıdır. Bu sözün birinci hissəsi (ur) “böyük”, “ulu” mənasındadır. İkincisi, titul məramında işlənən “bay” sözüdür”².

Yaxşılıq, xeyirxahlıq anlayışlarını ifadə edən şəxs adları. Qədim türklər ad seçmədə yaxşılıq, xeyirxahlıq kimi mənəvi etik xüsusiyyətləri də nəzərə almışlar. Yeqin Çor adında bu anlayış öz əksini tapmışdır. Müxtəlif mənbələrdə cürbəcür fonetik görüntülərdə müşahidə olunan Yegin (Yəqin) sözü

---

¹ T.Hacıyev, K.Vəliyev. Azərbaycan dili tarixi. Bakı, 1983, səh. 28.

² Yəni orada.

abidələrin dilində “yaxşı”, “ucalıq”, “gözəl” və s. mənalarda istifadə olunmuşdur.

Xoşbəxtlik, səadət anlayışı ilə bağlı şəxs adları. Bu anlayış *Kutluğ* (Kutluğ) komponentli şəxs adlarında öz əksini tapan bilmişdir. Qədim türk sözü olan “kut” (qut) tarixən “tanrı kutu” kimi işlənmiş, sonralar titullarda, titulla ifadə olunan antroponimlərin tərkibində təyinedici komponentlərdən olmuşdur. Qədim türklərdə böyük nüfuz, şəxsiyyət kimi tanınmış *Bilgə Kağan* müdrikliyi ilə taxta oturmuşdursa, onun yerində oğlu *Bilgə Kutluğ* taxt-tac sahibi olanda *Tanrı Xan* tacidar adına layiq görülmüşdür.

İnam və etibar anlayışlı şəxs adları ilə bağlı qədim türklər inanılmış, sınaqdan çıxarılmış, etibarlı adamların adının əvvəlinə *İnanc* leksik vahidini əlavə etmişlər. Orxon-Yenisey abidələrində də bu sözlə bağlı xeyli şəxs adları mövcuddur: *İnancu Alp*, *İnancu Bilgə*, *İnancu Çikli*, *İnancu Çor*, *İnan Uğrac*¹.

“İnan” sözünün sonundakı “-cu” şəkilçisi prosesin nəticəsini və vəziyyətini bildirir.

Orxon-Yenisey türklərinin ad sistemi orta əsrlər türklərinin ad sistemindən kifayət qədər fərqlənir. Fərqlərin ən başlıcası bu abidələrin dilində alınma antroponimlərin çox az işlənməsidir. Abidələrdə işlənmiş alınma antroponimlərin, demək olar ki, hamısı türklərin deyil, başqa xalqların nümayəndələrinin adlarıdır. Qədim türklərin mədəni-siyasi əlaqədə olduğu *Çin*, *Söğd*, *Tibet* və başqa xalqlara mənsub olan şəxslərin adı məhz bu səbəbdən abidələrin dilində qismən də olsa, türkləşdirilərək işlədilmişdir: *Çan* (Çin dilində), *Aşok/Suk* (Söğd dilində).

---

¹ Bax: *V.Yunusova*. Orxon-Yenisey abidələrində şəxs adları (nam. diss. avtoreferatı). Bakı, 1999, səh. 13.

Abidələrdə həm ayrıca *Kutluğ*, həm də *Kutluq Bağa Tarkan*, *Kutluq Urunu*, *Kutluğ Çigisi* şəxs adları ilə də qarşılaşırıq. L.Qumilyov məlumat verir ki, türk (dillərində) tarixində *Qütlü* adlı sərkərdə və hökmdarın çox böyük xidmətləri olmuşdur¹.

Kut qədim söz kökü kimi “göyün ruhu”, “göydən güc almış ruh”, “göydən göndərilən vücut” anlayışlarını bildirir. Bir sıra tədqiqatlarda “qut” sözünün “xoşbəxt”, “səadət”, “xoşməram”; “uğurlu” və s. mənalarda işləndiyini də göstərmişlər².

Qədim türk dillərində *Qutluq Bağa Tarxan*, *Qutluq Bayıtmiş*, *Qutluq Bəy*, *Qutluq Buğa*, *Qutluq Bört*, *Qutluğ Oğul*, *Qutluq Temir*, *Qutluq Tona* kimi şəxs adları³ sadalanır. Bu adlarda “kutluğ” sözü ilkin tərəf kimi təyinedici rol oynayır.

Kutluğ Bağa Tarkan şəxs adının tərkibindəki “tar” (tər) – təmiz, saf, təzə və “kan” – xan mənalarında olub “saf xan” anlamını ifadə edir. Bütövlükdə bu antroponim “göyün göndərdiyi kişi, tayfa başçısı, təzə xan” anlamını verir. Bu şəxs adının tərkibindəki “bağa” sözü “qəbilə”, “tayfa”, “nəsil”, “titul”, “rütbə”, “bölük”, “qrup”, “dəstə”, “tayfa başçısı” və s. mənalarda izah olunmuşdur⁴.

El, xalq, ölkə, dövlət anlayışlı şəxs adları. “El” sözü həm də “il” formasında abidələrin dilində çox işlənmişdir: *El Tuğan Tutuk*, *Elçi Çor* və s. Fikrimizcə, antroponimlərin tərkibində

---

¹ L.Qumilyov. Qədim türklər. Bakı, 1993, səh. 8.

² Н.А.Баскаков. Русские фамилии тюркского происхождения. М., Новинка, 1979, стр.20.

³ Древнетюркский словарь. Л., “Наука”, 1969, стр.473.

⁴ Ə.Rəcəbov, Y.Məmmədov. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı, “Yazıçı”, 1993, səh.348.

olan bu söz semantik cəhətdən elinə, xalqına sədaqətli olan keyfiyyətləri ifadə etmişdir.

Zoonimlər əsasında formalaşan şəxs adları. “Bars” sözü – zoonimi bu baxımdan səciyyəvi sayıla bilər: *Bars Bəy, Bars Kan, Bars Urunu*. “Bars” sözü qədim türk dillərində “bəbir”, “qara pələng” mənasında işlənmişdir. *Bars Bəy* antroponimi barədə ümumi fikir belədir ki, bu ad igidlik motivi əsasında formalaşmışdır. “Bars” sözü rusların soykökündə öz əksini *Barsukov* familiyasında tapmışdır. Ancaq Barsukov familyası birbaşa bu sözdən törəməyib. “Barsuk” İvan Yakimovun qəbiləsinin adıdır. Bu elin adı ilə bağlı Orta Asiyada *Ulu Barsuk* və *Kiçik Barsuk* qışlaqları qalmışdır¹.

“Böri” antroponiminin işlənməsi qədim türk mifologiyasında geniş yer tutan qurd totemindən xəbər verir. Məlumdur ki, qədim türklər qurda həmişə müqəddəs, toxunulmaz varlıq kimi yanaşmış, öz mənşələrini qurda bağlamış, bununla əlaqədar “Boz qurd” dastanını, əfsanəsini də yaratmışlar. VII əsrə aid olan qədim türk-uyğur abidəsində, qurddan süd əmən uşağın daş üzərində təsviri türk mədəniyyəti tarixində, mifoloji görüşlərində bu heyvanın yeri haqqında aydın təsəvvür yaradır. *Tukyu* və ya *Türkiit* adlanan türk xaqanlığı antroponimiyasında da “böri” lekseminə rast gəlirik.

Başqa bir mənbədə “Böri” canavar, qurd mənasında işlənmiş və indi də bəzi türk dillərində izini saxlayan qədim sözdür. Çin dilində “fuli” şəklindədir. Mövcud tədqiqatlarda “böri”nin (boz qurdun) oğuz və qırpçaqlarda xilaskar, əcdad,

---

¹ *İ.Cəfərsöylü*. Türklər rusların soykökündə. Bakı, 1995, səh.54.

hami, yolgöstərən və s. mənalarından bəhs edilir¹. Bütün bunlar boz qurd obrazının ilkin qatlarında Tanrı oğlu motivinin yarandığını göstərir. Abidələrdə şan-şöhrət anlayışlı şəxs adları da vardır. Məsələn, “Çab” sözü qədim türk dilində “şan-şöhrət” deməkdir. Şatun adlı bir şəxs (Çab Şatun) bu hörməti qazanmışdır. “Külük” sözü də “şanlı”, “şöhrətli”, “məşhur” mənasındadır. Bu sözlə bağlı bir neçə antroponim formalaşmışdır: *Külük Apa*, *Külük Yığə*, *Külük Sanun*, *Külük Çor*, *Külük Toğan* və s.

R.Q.Axmetyanov göstərir ki, türk dillərində pişikimilər ailəsinin üzvləri arasında “bars” sözü daha geniş vüsət taparaq müxtəlif fonetik variantlarda – məsələn: *bar*, *barus*, *burs*, *bas*, *mar*, *mars*, *mas*, *par*, *pars*, *irbis* və s. mövcud olmuş və “bəbir”, “pələng”, “hepard” və “vaşaq” mənalarında işlədilmişdir².

Şəxs adlarının bəziləri hərbi rütbələrlə və dərəcələrlə əlaqədardır. Bu haqda tədqiqatçıların maraqlı fikirlərini də qeyd etməyi məqsədəuyğun hesab edirik. Orada qeyd edilir ki, Göytürk dövlətinin taxtında oturan “kağan” – xaqan, onun arvadı “katun” – xatun adlanır. Dövlətin idarəsi iki qola bölünür: dövlətin qərb budağını idarə edən adam “yabğu” (ərəb mənblərində cəbğu), şərq budağını idarə edən adam “şad” adlanır. Xaqanın oğulları (şahzadələr) “tigin” adlanır, onun arvadlarına isə “kuncuy” deyirlər. Xaqandan sonra ən böyük rütbə “xan” adlanır. Belə bir fikir də mövcuddur ki, “yabğu” və

---

¹ Z.V.Toğan. Oğuz destanı. Reşidedin Oğuznamesi. Tercüme ve tahlili. İstanbul, 1972, səh. 134.

² Р.Г.Ахметьянов. “Лес”, “дерево”, “барс” у тюрков. (Этимологические этюды). “СТ”, 1980, № 5, стр.92-93.

“şad” ölkənin qərb və şərq qollarını idarə edənlərə yox, “tölis” (yabqu) və “tarduş” (şad) qəbilələrinin başçalarına verilən addır. Ən böyük rütbə “Çor” adlanırdı, ondan kiçik olan hərbi rütbə “Sənün”, yaxud “sanun” sayılır. Bu söz Çin dilindən götürülmüşdür, çincə “general” deməkdir. Çor sözü abidələrdə həm şəxs adı, həm də hərbi rütbə adı kimi işlənmişdir¹.

Abidələrdə həm şəxs adlarına, həm də toponimlərə rast gəlmək olur. Məsələn, Salur Qazan KDQ-da (“Kitabi-Dədə Qorqud”da) belə xarakterizə olunur: “Bir gün Ulaş oğlu, Tülü quşun yavrusu, bizə misgin umudu, Amit saynun aslanı, Qaraququn qaplanı, qonur atın yiyəsi, Xan Uruzun ağası, Bayandır xanın köygüsü, Qam Oğuzun dövləti, qalmış igid arxası Salur Qazan yerindən durmuşdu”. Bunu bir qədər də açmaq istərdik. Qazan xan Oğuz Soyla, hətta İç Oğuzdan olmağı baxımdan, Beyrəyin dili ilə İç Oğuz həm də “Qazan Oğuzu” adlandırılır². Qazan xan həm də Ulaş oğludur. Tarixi Ulaş qəbiləsi qıpçaqların bir qolu olmuşdur. Bunu qədim rus salnamələri də xəbər verir. “Ulaşeiç” adı ilə və s. Qazan xan Ulaş oğludursa, oğuz deyil, qıpçaqdır mı? Bu sualın cavabı da uzaq inamda aşkarlanır. Qazan xan Ulaş oğlu kimi ulu işığın – Günəşin oğludur. Yəni od oğludur – Azərbaycan oğludur. Azərbaycanda (Sabirabad rayonunda) Ulaş kəndi var. Qazan xan Bayandur xanın kürəkəni, oğul əvəzidir. Uruz kimi o igid oğlun atasıdır. Qazan xan Oğuz elinin dövlətidir, yəni ağıl, zəka sahibidir. Nəhayət, Qazan xan amit soyunun aslanıdır. Yəni mərhəmət göstərən nəsiləndir. Qazan xanın adı tarixin əlçatmaz çağlarından bəllidir. Qazan xan adına Azərbaycanın

---

¹ Ə. Rəcəbov, Y. Məmmədov. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı, 1993, səh. 27.

² Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı, 1988, səh. 47.

bir çox yerlərində toponimlərin tərkibində də rast gəlirik. Bizim məqsədimiz burada bütün antroponimlərin etimologiyasını açmaqdan ibarət deyil. Demək istəyirik ki, şəxs adlarını etimoloji baxımdan təhlil etmək vaxtı çoxdan çatmışdır. Qazan xan daha qədim türk ad sisteminə daxil olduğuna görə onun şəxsiyyətinə aid olan bəzi xüsusiyyətləri aşkarlamaqla kifayətləndik.

“Dədə Qorqud”da kişi, eləcə də qadın adlarının yaranma sisteminə nəzər salsaq, orada bir qanunauyğunluq görmək mümkündür. Ə.Tanrıverdiyev “Kitabi-Dədə Qorqud”da şəxs adları¹ monoqrafiyasında ayrı-ayrı şəxs adlarından çox geniş, ətraflı danışmışdır. Bizə çox maraqlı olduğu üçün onun doğru izah etdiyi bir adı vermək istərdik: “Arşun oğlu Dirək təkür” – Ol kafərin altmış arşın qaməti vardı. – Altmış batman gürz sallarları. Qatı, möhkəm yay çəkərdi. Arşın uzunluq ölçüsü (0,71 metr) kimi türk, monqol, fars və digər dillərdə arcun//arşun//arsin fonetik variantındadır. “Arşun oğlu Dirək təkür” antroponimik modelindəki “Arşun” antroponimi uzunluq ölçüsü mənasında olan “arşun” sözü, həmçinin “Dirək təkür”ün igidlik rəmzi olan “altmış arşun qaməti vardı”, – cümləsinin sintaktik-semantik tutumu kontekstində izah edilərsə, “Arşun”un boyu 0,71 metr, “Dirək təkür”undakı isə 42,6 metr olur. Bu, ədəbiyyatşünaslıqda litota (kiçiltmə) və mübaliğəni (şişirtməni) xatırlatsa da, “Arşun” antroponimik vahidi həmin mənalar kontekstində izah edilə bilməz.

Birinci nəzərə almaq lazımdır ki, “Arşın” antroponimi Oğuz yurdunun düşməni, kafiri kimi işlədilən igidlik rəmzi

---

¹ Ə.Tanrıverdiyev. “Kitabi-Dədə Qorqud”da şəxs adları. Bakı, 1999, səh.68.

Buğaçıq Məlik, Qırçaq Məlik və başqa adlarla bir sıradadır. İkincisi, “Arşın”ın oğlu “Dirək” imtiyazlı şəxsdir, “təkur” titulu daşıyır. Üçüncüsü, “60 batman gürz salan, qatı möhkəm yay çəkən” bir igidin ata adını 0,71 metr anlamlı “arşın” sözü ilə əlaqələndirib poetik ad kimi təqdim etmək məntiqdən, həmçinin poetik təfəkkürümüzdən uzaqdır. Çünki mübaliğələr kontekstində təqdim edilən “Dirək təkur”un atasının adı litota ilə yox, məhz mübaliğə ilə verilə bilər. Deməli, mübaliğə yaratmaqda iştirak edən, uzunluq ölçüsü anlamlı, “arşın” sözü ata adı funksiyasında olan “Arşın” antroponiminin apelyativi ilə omonimlik təşkil edir. Bu da poetiklik yaratma ilə bağlı olaraq uzunluq ölçüsü anlamlı “arşın” sözünün şəxs adı funksiyasında olan “Arşın” adına bənzədilərək işlədilməsindən başqa bir şey deyildir¹. Bu, böyük sitatı verməkdə məqsəd qədim türk xalqlarının adqoymada başqa xalqlardan əsaslı şəkildə fərqlənmələrini ön plana çəkməkdir. Qazan xanın cəmiyyətdəki mövqeyi, vəzifəsi, qohumluq münasibəti və s. daha qabarıq şəkildə təqdim olunursa, “Arşın” adının semantikasını onun qısa mövqeyi barədə məlumat verir. Tədqiqatçı da belə hallarda ehtiyatlı olmalıdır. Xalqın adqoyma ənənələrini dərinlən bilməlidir. Adın mənşəyini, tarixi şəraiti düzgün müəyyənləşdirməlidir.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan (türk) antroponimiyasının tədqiqinə böyük ehtiyac var. Lakin belə bir tədqiqat insan adlarının növlərini müəyyənləşdirmədən və onları müasir səviyyədə təhlil etmədən mümkün deyil. Azərbaycan antroponimiyasını konkret faktlardan çıxış etmək yolu ilə sistem şəklinə

---

¹ Ə. Tanrıverdiyev. “Kitabi-Dədə Qorqud”da şəxs adları. Bakı, 1999, səh.68-69.

götürməyin, müxtəlif kateqoriyaları bir-biri ilə münasibətdə öyrənməyin vaxtı çatmışdır. Azərbaycan (türk) antroponimlərinin bütün növlərini öyrənmək, meydana çıxarmaq və onları xronoloji qaydada təhlil etmək, həm də bu növlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrini ətraflı araşdırmaq müasir antroponimika elmi üçün çox gərəklidir.

Qədim türk abidələri hesab olunan Orxan-Yenisey və “Kitabi-Dədə Qorqud”da qeydə alınmış antroponimlər haqqında, onların bəzi maraqlı xüsusiyyətləri barədə, ümumiyyətlə, insan cəmiyyətində antroponimlərin yaranması tarixindən, adqoyma ənənələrindən və bir sıra başqa cəhətlərindən qısa da olsa, müəyyən məlumat verməyə çalışdıq.

ANTROPONİMLƏRİN ZƏNGİNLƏŞMƏ YOLLARI

Şəxs adlarının tədqiqi tarixinə dair araşdırmalarımızdan görünür ki, bu mövzuda çap olunan əsərlərin ümumi cəhəti bundan ibarətdir ki, burada daha çox adların estetik, üslubi cəhətinə, advermə adət-ənənələrinə diqqət yetirilmiş, şəxs adları, əsasən etimoloji aspektdə öyrənilərək tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Sözyaratma kimi onun bir qolu olan adyaratmanın da öz qrammatik və semantik qayda-qanunları vardır. Dilin qrammatik hadisə və qanunlarından kənarında heç bir sözyaratmanın mümkün olmadığını nəzərə alsaq, görürük ki, şəxs adlarının linqvistik aspektdə təhlili müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün zəngin material verir.

Bəli, onomastik vahidlər ictimai-tarixi inkişafın məhsuludur, özündə bəzən mənbələrdə qeydə alınmamış dil faktlarını mühafizə edir, müasir dövrə qədər gətirib çıxarır.

Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşməsində iştirak edən onomastik vahidlər də, dilin başqa sahələrində olduğu kimi, müəyyən prinsiplərə əsaslanır. Burada da ilk növbədə məna və məzmun ön plana çəkilir, eyni xarakterli və eyni səciyyəli məna verən onomastik vahidlər bir qrupda birləşdirilir.

Onomastik sistemi əsasən, aşağıdakı bölmələr üzrə nəzərdən keçirmək olar:

1. Antroponimik sistemin zənginləşməsi;

2. Toponimik sistemin zənginləşməsi;
3. Ktematonimik sistemin zənginləşməsi.

Biz burada hələlik antroponimik sistemin zənginləşməsi ilə bağlı mülahizələrimizi nəzərinizə çatdırmaq istəyirik.

Onomastikanın ən geniş yayılmış və əsas sahəsini təşkil edən antroponimiya Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşməsində özünəməxsus yer tutur. İnsan adlarının müxtəlif dövrlərdəki inkişafı məhz həmin dövrün ictimai, siyasi və mənəvi güzgüsüdür – desək, yanılmazıq.

XX əsrin əvvəllərindən sonra hərtərəfli inkişaf yoluna qədəm qoyan Azərbaycan dili öz lüğət tərkibini elmin, texnikanın, ictimai həyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən söz və terminlər hesabına zənginləşdirmişdir. Bu zənginləşmədə şəxs adları da mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Yeni milli ad yeni həyat tərzi ilə bağlı əmələ gəlir¹. Azərbaycan antroponimiya sistemində zənginləşmə prosesinin məqsədəuyğunluğu, sadə və anlaşılıqlığı məhz bu dövrlə bağlıdır. Yeni həyat tərzinə keçilməsi ilə tarixin müxtəlif dövrlərində formalaşmış və dildə özünəməxsus mövqeyə malik olan ərəb, fars, rus və s. mənşəli, dilin fonetik tərkibinə uyğunlaşmayan mürəkkəb adlar əvvəlcə funksionallığını itirmiş, sonralar isə arxaik sözlər kimi işləklidən çıxmış, onların yerini yeni, səs tərkibinə görə sadə və anlaşılıqlı adlar tutmuşdur: *Elşən, Şahin, Vüqar, İradə, Emin* və s.

---

¹ *З.Н.Садыхов.* Личные имена в Азербайджанском языке АКД, Баку, 1975, стр. 9.

Müasir dövrdə Azərbaycan antroponimiyası əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə zənginləşmişdir:

a) *Ümumişlək sözlər hesabına zənginləşmə*. Azərbaycan ədəbi dilinin xüsusi adlar sistemi hesabına zənginləşməsi prosesi bütün dünya xalqlarının antroponimiyasında olduğu kimi, öz mənə və məzmunu etibarilə rəngarəng və müxtəlif ümumişlək sözlər əsasında formalaşır.

Onu da qeyd etmək ki, ədəbi dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində dialekt və şivələr çox mühüm rol oynayır. Belə ki, dialektlərdən ədəbi dilə daxil olmuş hər hansı dil vahidi əvvəlki sərbəstlikdən məhrum olur, vahid normaya tabe edilir. Ümumi sözlərdən fərqli olaraq antroponimlər isə öz ilkin, “dialektar” sərbəstliyini yenə də saxlayır, ədəbi dilə məxsus vahid normalara etinasız qalır. Beləliklə, müxtəlif dialektlərə məxsus fonetik fərqlər ilə əlaqədar adların da müxtəlif fonetik variantları müşahidə edilir: *Habil//Həbil//Həvil; Soltan//Sultan; Orxan// Ürxan; Bədirə//Bətirə; Nemət//Neymət//Nəymət*¹.

Əsası Azərbaycan dili lüğət tərkibinin hərəkət bildirən sözlərindən ibarət olan xüsusi adların tarixi, əsasən sovet dövrünə təsadüf edir. Belə adlar tarixən dilimizin antroponimik sistemində qeydə alınmamışdır. Onlar Azərbaycanda sonrakı dövrdə çoxalmış və köhnə sözlərin böyük bir qismini sıxışdırmışdır.

Dilimizin lüğət tərkibindəki *dönmək, qorxmaq, yaşamaq, baxmaq* kimi sadə fellərdən *Dönməz, Dönüş, Qorxmaz, Yaşar, Baxşı, Baxış* kimi kişi adları əmələ

---

¹ H.R.Əliyev. Antroponimlərin çoxvariantlılığı. AOP-yə dair konfransın materialları. Bakı, 1986, səh. 35.

gəlmişdir. Kişi adlarının bu yolla yaranmasında *-mə+z*, *-üş*, *-ma+z*, *-ar*, *-ış* şəkilçiləri fəal iştirak etmişdir.

-aş, *-əş*, *-oş* şəkilçiləri ilə düzələnələr: *Babaş*, *Qaraş*, *Nənəş*, *Anaş*, *Lələş*, *Ataş*, *Dadaş*, *Dədəş* və s.

Gülmək, *sevmək*, *solmaq*, *küsmək* və s. sadə fellərdən düzələn *Gülüş*, *Gülər*, *Sevər*, *Sevil*, *Solmaz*, *Küsgün* və s. qadın şəxs adlarının əmələ gəlməsində isə *-üş*, *-ər*, *-il*, *-ma+z*, *-gün* kimi şəkilçilər iştirak edir. Onu da qeyd edək ki, göstərilən adların əksəriyyəti Azərbaycan dilinin antroponimik sisteminə C.Cabbarlının əsərləri vasitəsilə daxil olmuş və get-gedə işlənmə tezliyi artaraq müasir adlar səviyyəsinə yüksələ bilmişdir.

Dialektal *-oş*, *-öş* şəkilçisi də şəxs adları yaratmaqda keyli yayılmışdır. Buna Naxçıvan, Ordubad, Şəki və Mingəçevirin ətraf kəndlərində (Gülövşə kəndi) rast gəlmək olur. Şəkilçi iki funksiya daşıyır: çoxhecalı sözlərin ilk hecasına qoşulub öncədəki formanı qısaldır və sözə əvəzləmə mənə çaları verir¹: *Zəriş-Zərifə*, *Minoş-Minayə*, *Caboş-Cabbar*, *Teloş-Telli*, *Diloş-Dilərə* və s.

Sonralar bu yolla addüzəltmə prosesi daha da inkişaf etmiş, *Anar*, *Yanar*, *Sevindik*, *Ötkəm* və s. bu kimi adlar da əmələ gəlmişdir. Beləliklə, fellərin semantik konversiyasının antroponimlərin təşəkkülündəki aparıcı rola malik olması özünü doğruldur².

---

¹ *V.Əhmədov*. Şəxs adları və dialektal söz yaradıcılığı. AOP, I, Bakı, 1986, səh. 30.

² *M.N.Çobanov*. Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. Tbilisi, 1983, səh.12.

Sifətlərin semantik konversiyası ilə əmələ gələn adlar da müasir Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşməsində fəal rol oynamışdır. Belə adlar həm kişilərə, həm də qadınlara verilir.

Tariximizin ən qədim çağlarından anaya hörmət, ehtiram müqəddəs borc hesab edilmiş, “ana haqqı” “tanrı haqqı” ilə bərabər tutulmuşdur. Qız-gəlin varlığın ən incəsi, zərifi, pak və müqəddəsi sayılmışdır ki, həmin cəhətlər bilavasitə onlara verilən adlarda da öz əksini tapmışdır: *Zərif, Zərifə, İnci, Gözəl, Əzizə, Nəсібə, Nəzakət, Vəfa, Nərgiz* və s.

Əgər Azərbaycan qadın adlarının semantikasında incəlik, zəriflik və s. əsasdırsa, kişi adlarının məzmununda güc, qüvvət, əzəmət və vüqar ön plana çəkilir. Belə ki, məzmunca hərbi leksikaya daxil olan *Qılınc, Qalxan*, güclü, qüvvətli heyvan adları olan *Aslan, Bəbir, Əjdər* və s. qadınlara deyil, məhz kişilərə verilir¹.

b) Tarixi hadisələrlə bağlı sözlər hesabına zənginləşmə. Tarixi hadisələr və bu hadisələrlə bağlı olan şəxs adları da yeni ad düzəldilməsi üçün əsas mənbələrdən biridir. Bu mənada inqilab və Böyük Vətən müharibəsi kimi tarixi hadisələr sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin yeni şəxs adları ilə zənginləşməsinə təsir etmişdir. İnqilab və onun nəticələrilə bağlı *Oktyabr, Aprel, İnqilab, Noyabr, Sovet, Əsgər, Şura, Mübariz, Kommunar, Kommunist* kimi şəxs adları meydana çıxsada, bunlardan təkcə *Mübariz*,

---

¹ *N.M.Xudiyev.* Sovet dövrü Azərbaycan əbədi dilinin şəxs adları hesabına zənginləşməsi. AOP-na dair konfransın materialları, I, Bakı, 1986, səh. 32-33.

İnqilab, Şura, Əsgər adları dilin antroponimik sistemində özünə geniş yer tapa bilmiş, qalanları isə zaman keçdikcə aradan çıxmışdır. Bu dövrün qəhrəmanlarından *Çapayevin* adı ilə bağlı *Çapay* şəxs adı da Azərbaycan dilində müəyyən müddət işlədilmişdir.

Əsasən Böyük Vətən müharibəsi ilə bağlı: *Alay, Mayor, Otryad, Qoşun, Zabit, General, Marşal, Qələbə* kimi şəxs adlarından *Alay, Zabit* adları dilimizin antroponimik sistemində öz yerini qismən qoruya bilməmişdir.

Böyük Vətən müharibəsi qəhrəmanlarının adlarının uşaqlara verilməsi xalqın onlara olan dərin məhəbbətinin təzahürüdür. Müharibə dövrü və sonrakı illərdə, eləcə də indiki dövrdə *Mehdi, Qafur, Həzi, İsrəfil* və s. adlar dilimizin antroponimik sisteminin bəzəyinə çevrilmişdir.

Onu da qeyd edək ki, tarixi hadisələrlə bağlı şəxs adları ancaq kişilərə verilmişdir. Bu da həmin hadisələrin öz xarakteri ilə bağlıdır.

Yeni sosialist quruculuğu ilə əlaqədar müxtəlif vəzifə adları da yeni ad düzəldilməsində mənbə rolunu oynamışdır. Belə adlar həmin vəzifə adının rus dilindən götürüldüyü formaya uyğun qurulmuşdur: *Narkom, Raykom, İspolkom, Özək, Katib, Sədr* və s. Bu adlardan heç biri dildə özünə vətəndaşlıq hüququ qazana bilməmişdir.

c) *Coğrafi terminlər əsasında zənginləşmə*. Coğrafi ad və terminlərin şəxs adı kimi işlənməsinə səbəb həmin ad və terminlərdəki yüksək mənalılıq, təbiəti sevmək, ona vurğunluq və s. keyfiyyətlərdir. Antroponimlərin bəziləri

dağ, zirvə, bəziləri hidronim, bəziləri təbiət hadisələri ilə bağlı yaranmışdır. Bunlardan məsələn: *Altay, Qoşqar, Elburus* və s. (oronim); *Araz, Fərat, Xəzər* və s. (hidronim); *Bulud, İldırım, Gündüz* və s. (ktematonim) adları qeyd etmək olar. Coğrafi ad və terminlərlə bağlı antroponimlərin öyrənilməsi həm etnoqrafiya, həm də dilçilik elmi baxımında çox maraqlıdır.

Bu cəhət özünü ilk növbədə oronim və hidronimlər əsasında addüzəltmədə göstərir. Valideynin advermə zamanı təsəvvür etdiyi böyüklük, əzəmət *Qoşqar, Elbrus, Savalan, Xəzər, Araz, Dərya* adlarının semantikasında indi də hiss edilir. *Sahil, Sərhəd, Dalğa, Mühit, Dağlar, Orman* kimi kişi adları, *Mənzər, Şəlalə, Xəzan, Çəmən, Şərqiyyə* kimi qadın adları da coğrafi terminlər əsasında formalaşmışdır və bu gün də az-çox işlədilir.

ç) *Bitki aləmini bildirən sözlər əsasında zənginləşmə*. Məlumdur ki, bitki aləminə daxil olan bəzi çiçəklər və güllər öz gözəlliyi, xoşagələn ətri, incəliyi və zərifliyi, meyvələr isə zahiri əlaməti və dadı ilə insanların zövqünü oxşayır¹. Bitki aləminin belə xüsusiyyətlərini ifadə edən ümumişlək sözlər şəxs adı kimi də diqqəti cəlb edir. Sovet dövrünə qədərki adlar sistemində bu tipli şəxs adlarına az-çox təsadüf olunsa da, belə adlar əsasən son dövrlər daha geniş yayılmış və təkcə Azərbaycan antroponimik sistemində deyil, digər qrup türk dillərində də fəal işlənmə imkanı qazanmışdır.

Hər bir adın seçilməsində sözün semantikasına xüsusi

---

¹ *M.N.Çobanov*. Azərbaycan şəxs adları. Bakı, "Maarif", 1981, səh. 30

fikir verilməlidir. Antroponimin kişi və ya qadın adı kimi işlənməsi bu semantikaya görə müəyyənləşdirilir. Şəxs adı özündə təbiət gözəlliklərini əks etdirən sözlərdən – heyvan və quş adlarından, nadir metallardan, bitki və s. adlarından yaranır. Bu məlumatlarla əlaqədar yaxşı keyfiyyətlər insan adına köçürülür.

Burada kök ilə şəkilçinin qarşılıqlı mənası mühüm rol oynayır. *Tel+li – Telli, Bal+h – Balh, Ağa+lar – Ağalar, Xan+lar – Xanlar, Şah+lar – Şahlar, Yaş+ar – Yaşar, Sev+ər – Sevər, Gül+üş – Gülüş* və s.

Azərbaycan dilində ümumişlək söz olan *gül*¹ sözü müxtəlif şəxs adlarının düzəldilməsində fəal iştirak edir. Bu söz başqırd dilində *qol*², qaraqalpaq dilində *qul*³, qazax dilində *jarıq*⁴ formalarında olmaqla, şəxs adlarının düzəldilməsi işinə geniş xidmət edir. Azərbaycan dilində *Gül, Güllü, Güllər, Gülü*; başqırd dilində *Qoler, Qolar*; qaraqalpaq dilində *Qulayım, Qulbazar, Qulbiybi, Quljan, Ayqul*; qazax dilində *Xarıqım* və s. Göründüyü kimi, *gül* sözü türk dillərində daha çox qadın şəxs adları⁵ düzəldilməsinə xidmət edir. Azərbaycan dilində *gül* əsaslı kişi adları tarixən inqilabaqədərki antroponimik sistemə daxil olan vahidlərdir: *Gülmirzə, Gülhüseyn, Güllü*,

---

¹ *M.N.Çobanov.* Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. Tbilisi, “Qanatləba”, 1983, səh. 21.

² *В.А.Никонов.* Башкиры. В кн.: Системы личных имен у народов мира. М., 1986, стр. 72.

³ *В.С.Насиров, Л.С.Толстова.* Каракалпаки. В кн.: Системы личных имен у народов мира. М., 1986, стр. 154.

⁴ *Т.Жанузаков.* Казахи. В кн.: Системы личных имен у народов мира. М., стр. 198.

⁵ *А.Гафаров.* Имя и история. М, 1987, стр. 34.

Gülbala, Güloğlan, Gülağa və s. Bu cür antroponimik vahidlər hələ də Azərbaycan dilində mövcuddur.

Mürəkkəb adlarda *gül* komponenti həm birinci, həm də ikinci tərəf yerində fəal şəkildə işlədilir. Müasir dövrdə Azərbaycan antroponimik sistemini bəzəyən *Gülçöhrə, Gülçiçək, Gülyaz, Güldəstə, Gülcahan, Gülbahar, Gülçin* və s. müvəffəqiyyətlə istifadə edilən qadın şəxs adlarıdır. Bu adların bir hissəsi tatar antroponimiyasında da inqilabdan sonra yaranan vahidlər kimi xarakterizə edilir: *Qulçiçək, Qulşan* və s¹.

Mürəkkəb adların yaranması bir də estetik səbəblərlə izah oluna bilər. Adətən, açıqlığa, aşkarlığa meyl edən xalq daxili forması aydın olan mürəkkəb adlara daha çox üstünlük verir. *Həsən, Rövşən* və s. adlar xalqa heç nə demir. Bunlar folklorda *Dəmirçioğlu, Koroğlu* ilə əvəzlənir; bunların motivləşməsi aydındır. Mürəkkəb adların çoxluğu tarixi-ictimai amillərlə əlaqədar olmuşdur.

Adı şan-şöhrət, var-dövlətin əlaməti hesab edirdilər. Kimin adı çoxsa, o, daha zəngin, nüfuzlu sayılırdı. Bütün dinlərdə Allahların, Peyğəmbərlərin çoxlu adları məlumdur. Allahın islamda yüz adı göstərilir. Hindistanda otuz üç milyon Allah adı mövcud imiş. Hər kəs daha çox adı mənimsəməyə çalışırdı. Sadəcə, *Dəmir* yox, mütləq *Daşdəmir, Xandəmir, Bəydəmir* və s. Yalnız kasıb-kusublar tək birsözlü adla kifayətlənirdilər. Onların adları sadələşdirilirdi. *Zeynalabdin* ya *Zeynal*, ya *Abdin* şəklinə

---

¹ Г.Ф.Саммаров. Татары. В кн: Системы личных имен у народов мира. М., 1986, стр. 301.

salınırdı¹.

Gül komponentinin antroponimik vahidin ikinci tərəfi kimi çıxış edən *Təzəgül*, *Xoşgül*, *Yazgül*, *Aygül*, *Qızılgül* və s. şəxs adları da tarixən qədim olmayıb, son dövr Azərbaycan ədəbi dili ilə bağlıdır.

d) *Kosmonimlər əsasında zənginləşmə*. Kosmonimlərdən də antroponimlər törəmiş və azərbaycanlılar arasında geniş yayılmışdır.² Tarixin bütün dövrlərində fəza cisimləri insanın diqqətini cəlb etmiş, bu əlçatmaz aləmin sirli dünyası insan adına çevrilərək əbədiləşdirilmişdir. Müasir dövrdə tez-tez işlədilən *Aygün*, *Ayulduz*, *Aysu*, *Aynaz*, *Günay*, *Güntac*, *Gülay*, *Aynur*, *Aynurə*, *Aypara*, *Ayqız*, *Aytac*, *Aytən*, *Aysel* kimi qadın adları son dövrlərin məhsulu hesab edilə bilər.

e) *Müxtəlif mənbələrdən gələn adlar hesabına zənginləşmə*. Müxtəlif nağıl və dastanlarda, bədii əsərlərdə təsadüf edilən surətlərin adları da kütləviləşdikləri halda şəxs adlarına çevrilmişdir³ və indi də dilimizin antroponimik sistemində əsas yerlərdən birini tutur. Məsələn: C.Cabbarlının yaratdığı *Aqşin*, *Solmaz*, *Elxan*, *Qorxmaz*, *Dönməz*, *Toğrul*, *Gülgün*, *Altay*, *Sönməz* və s. kimi şəxs adları ölkəmizdə geniş yayılmışdır. Bədii əsərlərin dilində işlədilən bu cür şəxs adları öz işləkliyi etibarilə nağıl və dastanlardakı adlardan ciddi şəkildə fərqlənir. Bu adlardan

---

¹ *M.İ.Adilov*. Mürəkkəb adlar haqqında. AOP, II, Bakı, 1988, səh. 8.

² Bax: *M.N.Çobanov*. Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. Tbilisi, "Qanatileba", 1983, səh. 26.

³ *Z.İ.Budaqova*. Antroponimlərin növləri və mənbələri. Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları. I buraxılış, Bakı, 1986, səh. 11.

daha intensiv şəkildə istifadə edilir. Nağıl və dastanlardakı adlar belə funksionallığa malik deyil. Bunlar göstərir ki, sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin şəxs adları hesabına zənginləşməsində bədii əsərlərin də mühüm rolu olmuşdur.

e) *Bəşəri ideyalar bildirən sözlərlə zənginləşmə.* Son dövrlər Azərbaycan antroponimik sistemində tez-tez işlədilən şəxs adlarının bir qismini bəşəri ideyalar ifadə edən adlar kimi sistemləşdirmək olar. Belə adlardan *Bəşər, Tale, Eldar, Elşən, Elmar, Elnur, Elnar, Elnarə* və s. göstərmək mümkündür. Xüsusilə 1960-1975-ci illərdə *Elşən, Elnur, Elnar, Elnarə* kimi şəxs adları daha çox kütləviləşmişdir.

Onu da qeyd etmək ki, uşaqlara verilən yeni adlar içərisində mücərrəd məzmunlu şəxs adlarına maraq daha çox artmış, *Cürət, Şücaət, Malik, Şövqi, Adil, Aqil, Nəcib, Adilə, Vəfa* və s. adlar daha geniş şəkildə həyatımıza daxil olmuşdur.

Göründüyü kimi, antroponimlərin yaranması xalqın dünyagörüşü, adət-ənənəsi, həyat tərz, məişəti, tarixi ilə bağlıdır. Onların öyrənilməsi təkcə ayrı-ayrı şəxslərin deyil, bütöv bir xalqın tarixi və s. ilə əlaqədar faktların üzə çıxarılması üçün çox gərəkli mənbə rolunu oynayır. Dilin onomastik leksikasının bir hissəsini təşkil edən antroponimlərin lüğət tərkibi də tarixi inkişaf əlaqədar olaraq dəyişikliyə uğrayır. Əvvəldən mövcud olan bir sıra adlar köhnələrək yaddaşdan silinir, yaxud qrammatik deformasiyaya uğrayaraq formasını, səs tərkibini müəyyən qədər dəyişir və bu prosesdə yeni adlar yaranır. Adların

dəyişməsinin və yeni adların yaranmasının əsas səbəblərindən biri ictimai quruluşun birinin digərini əvəz etməsi və bununla əlaqədar cəmiyyət həyatında baş verən dəyişiklik, iqtisadi inkişaf, mənəvi təkamüldür. Belə ki, insanların dünyagörüşü artdıqca onların ad qalereyası da zənginləşir, səlisləşir və inkişaf edir.

Azərbaycan (türk) şəxs adları içərisində alınma sözlər əsasında yaranmış şəxs adları xüsusi bir lay təşkil edir. Onların etimoloji, semantik, orfoqrafik və orfoepik cəhətdən öyrənilməsi xüsusi maraq doğurur. Azərbaycan dilində alınma şəxs adları ərəb, fars, yəhudi, yunan, italyan, fransız, hind, monqol, macar və başqa mənşəlidir. Bu dillərdən dilimizə keçən sözlərin (antroponimlərin – onomastik vahidlərin) alınma yollarını – vasitələrini, etimologiyasını, semantikasını, sadə və mürəkkəbliyini və üsullarını inandırıcı faktlarla A.Qarayev “Alınma şəxs adları”¹ məqaləsində daha ətraflı verdiyinə görə biz ancaq qısa məlumat verməklə kifayətləndik.

İslam dini qəbul edilən dövrdən başlayaraq məişət və mədəniyyətimizdə olduğu kimi, şəxs adlarımızda da ərəb təsiri özünü güclü şəkildə büruzə verməyə başlamışdır (*Abdulla, Ayişə, Qəmər, Davud, Əyyub, Zöhrə, İlyas, İsmayıl, Yaqub, Musa, Saleh, Vahid, Qərib, Vəkil, Lətif* və s.). Doğrudur, “... yad adlar doğmaları tamamilə unutturubilməsə də, orta əsrlərdən başlayaraq XX əsrin əvvəllərinə qədər ərəb mənşəli adların Azərbaycanda yerli antroponimləri xeyli sıxışdırdığı təkzibedilməz həqiqətdir”.²

---

¹ Bax: A.Qarayev. Alınma şəxs adları. AOP, II, Bakı, 1988, səh. 35-37.

² O.Mirzəyev. Adlarımız. Bakı, “Azərənəşr”, 1986, səh.281.

Aydın mənəli, yüksək estetik təsirə malik, sadə tələffüzlü *Aslan, Ceyran, Tomris, Qazan, Oğuz, Uğur, Beyrək, Buğac, Selcan, Qorqud* və s. kimi ən gözəl adlarımız getdikcə unudularaq əvəzində mənası uzun müddət bizim üçün sirr qalan, məzmununda əsasən dini xurafatı əks etdirən, estetik cəhətdən zəif, nitqdə işlənməsi çətin yüzlərcə ərəb mənşəli adlar antroponimiyamızda özünə yer tapmışdır. Lakin buna baxmayaraq, dünyada qədim və ən inkişaf etmiş dillərdən biri olan Azərbaycan dili öz qrammatik quruluşunun sabitliyi nəticəsində az bir müddət ərzində yad adları “özünüküləşdirərək” assimilyasiyaya uğratmış, doğma dilin qrammatik qayda-qanunlarına tabe etdirə bilmişdir. İndi demək olar ki, heç kəs *Əhməd, Məmməd, Ömər, Yusif* və s. onlarca ərəb mənşəli sözlər əsasında düzələn adların onomastik fondumuza başqa dildən daxil olması barədə düşünmür. Onların özündə də dilimizə xas xarakterik xüsusiyyətlər axtarmaq, aramaq lazımdır. Ona görə də bəzi tədqiqatlarda rast gəlinən əsl Azərbaycan adları və başqa dillərdən alınmış adlar kimi bölgülər xalqların və mədəniyyətlərin bir-birinə çox dərindən qovuşduğu müasir dövrdə, bizcə, özünü doğrultmur. Bunu əsas tutaraq şəxs adlarını öz inkişaf tarixinə görə təhlil etməyi məqsədəuyğun hesab edirik. “Azərbaycan antroponimlərini dilimizin milli xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq baxımından araşdırmaq daha faydalı nəticələr verir”¹.

---

¹ *A.M. Qurbanov. Azərbaycan onomastikası. Bakı, 1986, səh.13*

Azərbaycan antroponimlərini tarixi-sosial baxımdan iki əsas dövr üzrə qruplaşdırmaq olar: 1. XX əsrin 20-ci illərinə qədərki antroponimlər. 2. XX əsrin 20-ci illərindən sonrakı dövr antroponimləri.

Sınıflı cəmiyyətdə hər şey sinfi xarakter daşdığından XX əsrin əvvəllərinə qədərki ad yaradıcılığının əsas xarakterik əlamətləri ictimai bərabərsizliyi, dini xurafatı və şəriəti öz məzmununda əks etdirən şəxs adlarının yaranması idi. İş o yerə çatmışdı ki, insanlar arasında sadəcə bir məqsədə – fərqləndirməyə xidmət etməli olan advermə prosesində də sosial-siyasi amillər özünü büruzə verirdi. Yoxsullara adına görə rişxənd edilir, onlar məsxərəyə qoyulurdu. Görünür: “Kasıb itinin adını Gümüş qoyar” hikməti də elə bu eyhamın ifadəsidir.

Əsasən, müasir Azərbaycan ədəbi dilində işlənən antroponimlər fonunda tədqiqatımızı davam etdirərək, tarixi-müqayisəli metodun köməyiylə adlarımızın semantik-qrammatik xüsusiyyətlərini daha ətraflı tədqiq etmək niyyətindəyik.

Bəşər özünü dərk etməyə başlayandan bəri insanı yer üzündəki canlıların ən alisi və qadiri bilib. Dünyaya insan gəlir. Uşaq doğulur. Valideynlərin sevinci yerə-göyə sığmır. Yeni doğulan körpənin şərəfinə qonaqlıqlar verilir, aclar doydurulur, yetim və kimsəsizlərə yardım edilir. Ən böyük problem isə hələ qarşıdadır. Sən demə uşağa ad vermək onu dünyaya gətirmək qədər çətindir. Qohum-əqrəba toplaşır, uşağa ad vermək üçün hər kəs öz təklifini irəli sürür. Yaxud uşaq böyüyür, lakin hələ adı yoxdur. Ad almaq üçün o, həyatda nə isə bir qəhrəmanlıq göstərməli,

ad qazanmalıdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında olduğu kimi, Dədə Qorqud gəlməli, boy boylayıb, söy söyləyib qəhrəmana öz xarakterinə uyğun ad verməlidir. “Kitabi-Dədə Qorqud”dan və başqa mənbələrdən məlum olur ki, qədim zamanlarda türklər, o cümlədən müasir Azərbaycan dilinin daşıyıcılarının əcdadları övladlarına adları yalnız onlar həddi-buluğa çatandan sonra veriblər. Bu adlar onların cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə, qazandıqları şöhrətə, zahiri görünüşlərinə uyğun olmalı idi”¹.

Bu abidələrdə Azərbaycan xalqının etnogenezi ilə bağlı oğuz tayfalarının epik dastanları öz əksini tapmışdır. Dastandakı şəxs adlarına nəzər salsaq, təxminən aşağıdakı siyahı alınır: *Dədə Qorqud*, *Bayandur* (*Bayandır*), *Qazan xan*, *Dirsə xan*, *Baybecan*, *Baybura*, *Banuçiçək*, *Burla xatun*, *Selcan xatun*, *Qaraca* (*Qaraçuq*) *çoban*, *Bəkil*, *İmran*, *Uruz*, *Bamsı Beyrək*, *Buğac*, *Dəli Domrul*, *Dondar*, *Yalançı oğlu Yalınçıq*, *Qaragünə*, *Dəmirgüc*, *Yeynək*, *Qanlı qoca*, *Qutlu Məlik*, *Şöklü Məlik*, *Aslan Məlik*, *Sandal Məlik*, *Elçin Qoca*, *Qonur Qoca* və s.²

Bəs ad nədir? Ad ayrı-ayrı şəxsləri, obyektləri fərqləndirici nişandır. Formal cəhətdən bu belədir. Lakin ad aid olduğu şəxsin daxili mahiyyəti, onun xarakter xüsusiyyətləri barədə bizə bir şey deyirmi? Əlbəttə, yox! Heç nə demir. Olsa-olsa yalnız onun zahiri əlaməti (*Göygöz* adı

---

¹ В.Гукасян, В.Асланов. Исследования по истории азербайджанского языка до письменного периода. Баку, “Элм”, 1986, стр.181.

² М.Насијева. “Kitabi-Dədə-Qorqud” dastanlarında işlənən bir neçə antroponim haqqında. АОР, II, 1988, səh. 92.

onun gözünün rəngi ilə, *Qaraoğlan* adı onun dərisinin rəngi ilə, *Qaragöz* adı onun gözlərinin qaralığı ilə, *Kiçikbəyim* doğum sırası ilə və s.) barədə təsəvvür yaradır.

Bəs onda hər bir dildəki saysız-hesabsız şəxs adlarının yaranması, yayılma və inkişafı, ümumiyyətlə, advermə prosesinin özü hansı qanunauyğunluqlara əsaslanır? Axı hər bir ad müəyyən assosiasiya doğurur. Deməli, adın yaratdığı təəssürat öz məzmunundakı rəngarəng informasiya çalarları ilə bağlı olur və müəyyən məqsədə xidmət edir. Buna görə də biz adın daşdığı informativ məzmun və mənanı onun semantikasi hesab edirik.

Adlar yalnız ilk məqsədə – insanların birini digərindən fərqləndirməyə xidmət etsə də, onların ahəngdar, məzmunlu olması zəruridir. Əgər fərqləndirmə funksiyası adlar üçün yeganə şərt sayılısaydı, o zaman nömrəli və diferensasiya üsulu ilə yəqin ki bütün bəşəriyyət üçün bir ad kifayət edərdi. Nə qədər çətin olsa da adları Famil-1, Famil-50, Famil-100, Rəna-5, Rəna-6, Rəna-90 kimi sıra fərqi ilə yadda saxlamaq, seçib fərqləndirmək mümkündür. Beləliklə, adqoyma problemi asanca aradan qaldırılırdı. Ancaq məsələyə bu cür bəsit yanaşsaq, onda adın daşdığı məzmun itər, yeknəsəklik yaranar. Bu zaman yəqin ki, “Özü gözəl olanın, adı da gözəl olar” məşhur xalq ifadəsinə ehtiyac qalmazdı.

Digər dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də adlar xalqın tarixi, onun istək və arzuları ilə bağlı olmuş, sosial və ideoloji dəyişiklikləri nəzərə almaqla ən müxtəlif məzmun çalarlarını özündə qabarıq şəkildə əks etdirə bilmişdir.

Məlumdur ki, dilin ümumi lüğət tərkibi hər bir xüsusi adın, eləcə də antroponimlərin yaranması üçün əsas mənbə rolunu oynayır. Sözüün daşdığı ilkin məna xüsusi ada çevrilərkən onun müəyyən rüşeymi işarə imkanında olsa da qalır. Ona görə də ümumi ad xüsusi ada çevrilərkən bir müddət ilkin məna xüsusi ada yoldaşlıq edir. Lakin müəyyən tarixi prosesdən sonra ilkin məna unudulur, mənşə nəzərə alınmadan təkrarlanma baş verir. Bunun nəticəsidir ki, antroponimlərə müasir dil baxımından yanaşıldıqda bir çox xüsusi adların ilkin mənası, məzmunu anlaşılmır, mücərrəd görünür.

Son dövrlər Azərbaycan antroponimlərinin müxtəlif aspektlərdə öyrənilməsinə maraq keyfi artmışdır. Bununla belə Azərbaycan ədəbi dilində işlənən şəxs adlarının semantikasına dair ayrıca tədqiqat işinə ehtiyac hələ də qalmaqdadır. Bu sahədə görülən işləri hələ qənaətbəxş hesab etmək olmaz.

Azərbaycan dilinin leksik qatı yalnız ümumi sözlərlə deyil, habelə xüsusi sözlərlə – onomastik vahidlərlə rəngarəng və zəngindir. Onomastik sistemdə isə antroponimlər – şəxs adları xüsusi bir lay təşkil edir. Şəxs adları ayrı-ayrı şəxslərin deyil, bütöv bir xalqın tarixi ilə əlaqələnən faktları aşkarlamaq, üzə çıxarmaq üçün çox gərəkli mənbədir.¹

Bu baxımdan antroponimlərin leksik-semantik qruplarının, onların təbiətinin və məna əsasının tədqiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki hər bir dildə ünsiyyət prosesində antroponimlərin hər an işlədilməsi obyektiv həqiqətlərlə, obyektiv münasibətlərlə bağlıdır.

---

¹ *N.M.Xudiyev*. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin şəxs adları hesabına zənginləşməsi. AOP-na dair konfransın materialları. Bakı, 1986, səh.32.

Dilimizdəki zəngin və rəngarəng səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik olan antroponimlər də mənaca müxtəlif çalarlı, müxtəlif səciyyəli olur. “Məsələn, *Qazan, Beyrək, Buğac, Aslan, Ziya* kimi adlar kişilərə; *Ceyran, Gözəl, Göyçək, Lalə, Çiçək, Yasəmən, Reyhan, Ulduz, Günəş* adları qadınlara verilir. Birinci qrup adlarda igidlik, qəhrəmanlıq, cəsurluq, cəsarətlilik, ikinci qrupda isə gözəllik, zəriflik, incəlik və s. anlayışları öz əksini tapmışdır. Antroponimlərin qruplaşması da bilavasitə onların mənə əsası ilə bağlıdır. Deməli, antroponimləri onların mənə anlayışından kənarında düşünmək olmaz”¹.

Bütün bunları nəzərə alaraq, şəxs adlarını iki qrupa bölmək olar:

1. Cinsi təsnifat üzrə: qadın adları, kişi adları;
2. Adların yaranma üsuluna görə: süni şəxs adları, təbii şəxs adları və s.

---

¹ *M.Çobanov*. Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti, Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 1998, səh. 172-223

QADIN ADLARI

Azərbaycan xalqı qədimdən bəri öz gözəl adət-ənənələri ilə seçilən, dünyada tanınan bir xalqdır. Milli mentalitetimiz ananı yer üzündəki varlıqların ən ülvisi, ən müqəddəsi hesab edir. Ana haqqı Tanrı haqqına bərabər tutulur. Azərbaycan qadınlarının gözəllik və ismətləri, qəhrəmanlıq və sədaqətləri ilə həmişə fəxr edilmiş, qız və gəlinlərimizin şərəfinə yüzlərlə əsərlər yazılmış, onlar həmişə iftixarla, məhəbbətlə yad olunmuşlar.

Məlumdur ki, Azərbaycan dilində cins kateqoriyası yoxdur. Ona görə də dilimizdəki şəxs adlarının cins mənası subiiyyəti onların məhz semantikasını əsasında müəyyən edilir. Lakin son vaxtlar antroponimləri cinslərə görə fərqləndirən formal əlamət özünü göstərir. Qadın adlarının son hecasında açıqlığa meyli artmışdır. Belə ki, bir çox kişi adlarına *-a//ə* saitinin artırılması yolu ilə qadın adları yaranır. Məsələn: *Adil-Adilə, Mahir-Mahirə, Kamil-Kamilə* və s. Qeyd edək ki, tarixən bir qisim milli Azərbaycan qadın şəxs adlarında da cins məzmunu olmuşdur. Daha doğrusu, qadın anlayışı bildirən *banu, xanım, bəyim, ana, bacı, qız, nənə* sözləri mürəkkəb antroponimin tərkib hissəsi olub, cins məzmunu yaratmağa xidmət etmişdir. Məsələn: *Xurşidbanu, Böyükxanım, Balacaxanım, Məhinbanu, Ağabəyim, Anaxanım, Qızıyetər* və s.¹

---

¹ *N.M.Xudiyev*. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin şəxs adları hesabına zənginləşməsi. AOP-na dair konfransın materialları. Bakı, 1986, səh. 33.

Bundan başqa, təbiətin insana təsiri təkcə xarici oxşarlığa, səsə görə deyil, çox zaman canlı varlığın xarakter və xasiyyətinə görə də olur. Laçın, tərən kimi quşlar, aslan, şir kimi heyvanlar xasiyyətlərinə görə fərqlənirlər. Ceyran baxışına, duruşuna, maral yerişinə görə gözəldir. Bütün bu xüsusiyyətlərə görə *Bülbül*, *Ceyran*, *Maral*, *Göyərçin* və s. qadın adları; *Aslan*, *Şiraslan*, *Bəbir* kimi kişi adları meydana çıxmışdır. Zərif varlıqların insanda yaratdığı zövq gül-çiçəklə əlaqədar bir çox adların yaranmasına səbəb olmuşdur: *Qızılgül*, *Gülcahan*, *Gültəkin*, *Çiçək*, *Reyhan*, *Bənövşə*, *Nərgiz* və s. Bir çox səma cisimlərinin adlarından da xüsusi adlar yaranmışdır: Ulduz, Günəş, Qəmər, Aytən, Aynur, Aygün, Mehparə¹ və s.

Azərbaycan ailəsində qadın həmişə evin dirəyi hesab edilmiş, dar gündə kişiyə arxa, dost olmuşdur. İslam dininin qadınlarla kişiləri qeyri-bərabər hüquqlu etdiyi zamanda belə xalqımız arasında lap qədim zamanlardan qadına müqəddəs varlıq kimi baxılmış, qadın ailənin əsası sayılmış, ona kişinin qeyrət və namusu kimi qiymət verilmişdir.

Kişilərimizin, ata və oğullarımızın qadınlarda görmək istədikləri incəlik və zəriflik kimi ən yüksək keyfiyyətlər qadınlara verilən adlarda da özünü büruzə vermiş, bu adlar zahiri gözəllikləri, incə səslənmələri ilə kişi adlarından fərqlənmişlər. Müşahidələr göstərir ki, qadın adlarının tərkibi başqa xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqında da zəngindir. M.Çobanovun “Azərbaycan şəxs

---

¹ Bax: *İ.Ağayeva*. Şəxs adları və estetik zövq. AOP-yə dair konfransın materialları. Bakı, 1986, səh. 49.

adlarının semantikasını və orfoqrafiyasını” adlı kitabının sonunda 3000-ə yaxın antroponimik vahidi özündə birləşdirən “Azərbaycan şəxs adları lüğəti” verilmişdir¹. Həmin lüğətə nəzər saldıqda aydın olur ki, qadın adları miqdarca kişi adlarından 1,5 dəfə çoxdur.

Bundan əlavə qadın və kişi cinsindən olan eyni adlı şəxslərə tez-tez təsadüf edilir. Məsələn: *Dursun, Turac, Gündüz, Tərhan, İsmət, Qüdrət, Şücaət, Arzu, İzzət, Əfşan, Afət* və s.

Məlum olduğu kimi, türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində cins kateqoriyası yoxdur. Buna görə Azərbaycan dilində sözləri cinsə görə fərqləndirən heç bir morfoloji əlamət də mövcud deyildir. Lakin bəzi şəxs adlarında biz belə morfoloji əlamətə rast gəlirik: *Adil-Adilə, Arif-Arifə* və s. Göründüyü kimi bu adların hamısı ərəb mənşəlidir və onlar Azərbaycan dilinə vahid antroponim kimi deyil, artıq formalaşmış şəkildə müəyyən cinsi göstəriciyə malik kişi və qadın şəxs adları kimi keçmişdir.

Qadın və kişilər arasında işlənən müştərək adlar fonetik qurulma baxımından, əsasən, iki və üç hecalı olur².

Adətən, dastan və nağıllarda (şifahi xalq yaradıcılığında) qadınlar özlərinə kişi adı götürürlər. Lakin bunlar müəyyən məqsəd və situasiya ilə əlaqədar olur. Belə hallarda ikinci ad əsl ad hesab edilə bilməz. Folklor dilində işlənən antroponimlərin əsas vəzifəsi təkcə ayrı-ayrı fərd-

---

¹ *M.N.Çobanov*. Azərbaycan şəxs adlarının semantikasını və orfoqrafiyasını. Tbilisi, 1990, səh. 48.

² *S.İ.Vəliyev*. Naxçıvan ərazisində işlənən müştərək adlar haqqında. AOP, IV, 1993, səh. 45.

ləri adlandırmaq və onları bir-birindən fərqləndirmək deyil. Bu kateqoriyadan olan antroponimlər həm də ekstralinqvistik (dixarici) mahiyyət kəsb edir. Antroponimlər nağıl dilinə şirinlik, gözəllik gətirməklə bərabər, onun yadda qalmasına, dillər əzbəri olmasına və ən nəhayət, nəsildən-nəslə keçməsinə şərait yaradırlar¹.

Nümunələrdən görüldüyü kimi, əksər hallarda həmin sözlər kişi adlarına artırılaraq qadın adı yaradır. Nümunələrdəki *Xurşud*, *Böyük*, *Balaca*, *Ağa* adları Azərbaycan ədəbi dilində müstəqil şəkildə kişi adları kimi işlənir. Bundan əlavə qohumluq məzmunlu nənə, ana, bacı, qız sözləri də cins məzmunu yaradır: *Nənəxanım*, *Nənəqız*, *Anaxanım*, *Xanımana*, *Anagül*, *Xanbacı*, *Ağabacı*, *Qızxanım*, *Qızıyetər* və s. Ümumiyyətlə, şəxs adlarında cins kateqoriyasının özünü göstərməsi bizcə müsbət haldır və onu daha da inkişaf etdirmək zəruridir.

---

¹ S.Ə.Əbdullayeva. Azərbaycan nağıllarında işlənən antroponimlər. AOP, IV, 1993, səh. 98.

KİŞİ ADLARI

Dildə mənasız söz yoxdur və ola da bilməz. Hər bir söz müəyyən məna ifadə edir. Bununla bərabər bəzi sözlər bir deyil, bir neçə məna ifadə edə bilər. Dilimizdəki şəxs adlarının demək olar ki, hamısı apelyativ mənəli leksik vahidlərdir. Məsələn: əlvən sözünün apelyativ mənəsi cürbəcür rəngdə olan rəngarəng, alabəzək deməkdir. Onun onomastik mənəsi isə şəxs adı bildirməsidir. Apelyativ söz antroponim olandan sonra o, xüsusi ada çevrilir. Onlar dildə eyni səslənsə də mənasında dəyişiklik əmələ gəlir. Məsələn, “lalə” çiçək anlayışı ilə bağlıdır. Əsl ada çevriləndən sonra *Lalə* – “insan”, “şəxs” anlayışı ilə əlaqələnir. Bu baxımdan da bir çox apelyativ sözlər güclü heyvan və quş adlarını, həm də kişi adlarını bildirirlər¹. Görünür, burada da müəyyən qanunauyğunluqlar vardır. Maraqlıdır ki, zoonim (heyvan və quş) mənşəli şəxs adlarının təhlili göstərir ki, güclü heyvan və quş adları kişilərə, zərif heyvan və quş adları isə qadınlara verilir.

Bu fərqli cəhəti şəxs adlarına aid tərtib etdiyimiz cədvəldə də görmək olar.

---

¹ A. Qurbanov. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. Bakı, 1988, səh. 197.

Güclü heyvan və quş adları	Kişi adları	Qadın adları
Aslan	Aslan, Şiraslan, Əmiraslan, Aslanpaşa, Xanaslan və s.	yoxdur
Şir	Şiraslan, Şirbaba, Şirəli, Şirməmməd, Şirxan, Əlişir və s.	yoxdur
Bəbir	Bəbir	yoxdur
Qartal	Qartal	yoxdur
Şahin	Şahin	yoxdur
Qaplan	Qaplan	yoxdur

Zərif heyvan və quş adları	Kişi adları	Qadın adları
Kəklik	yoxdur	Kəklik
Durna	yoxdur	Durna
Turac	yoxdur	Turac
Tovuz	yoxdur	Tovuz
Göyərçin	yoxdur	Göyərçin
Tutu	yoxdur	Tutu, Tutuxanım, Tutubəyim
Ceyran	yoxdur	Ceyran
Qumru	yoxdur	Qumru
Maral	yoxdur	Maral

Milli kişi şəxs adlarında cins kateqoriyası digər dillərdən fərqli olaraq, konkret element və ya formant hesabına deyil, kişi məzmunlu sözlərin şəxs adlarının tərkibində işlənməsi yolu ilə baş verir. *Oğlan, kişi, baba, ata, qardaş, əmi, dədə* kimi ümumi sözlər adyaratmada cins bildirməyə xidmət edir: *Güloğlan, Bəyoğlan, Babakişi, Xankişi, Ağakişi, Ağamalı, Atakişi, Əmikişi, Xanbaba, Əmirbaba, Əlibaba, Atabəy, Atamoğlan, Ataxan, Qardaşxan, Əliqardaş, Xanqardaş, Balaqardaş, Bəyəmi, Dədəbəy, Dədəkişi* və s.

SÜNİ (UYDURMA) ŞƏXS ADLARI

Süni adlar bədii təfəkkürün məhsulu olub, geniş xalq kütlələri, yazıçı və şairlər tərəfindən obrazın xarakterinə, əməlinə və s. görə yaradılır. Bu barədə Q.H.Mustafayevadan gətirdiyimiz aşağıdakı sitat çox məqsədəuyğundur. O, “S.Rəhmanın komediyalarında adların üslubi imkanları və onun tədrisi” məqaləsində yazır: “Mənfi surəti səciyyələndirmək üçün S.Rəhmanın qondardığı maraqlı familiyalardan biri də Mindilovdur. Əgər *Gülümsərov*, *Bərbərzadə* komik vəziyyət yaratmaq üçün istifadə olunan adlarsa, *Mindilov* bilavasitə surətin xarakterindən doğan satirik familiyadır”¹.

Süni adlar ya müsbət obrazı, ya da mənfi tipi səciyyələndirir. Bədii əsərlərdə işlənən lüğəvi mənası *güc*, *qüvvət*, *namus*, *qeyrət* və s. olan *Tahir Dəmirov*, *Aslan Aslanov*, *Mərdan Mərdanzadə*, *Şirzad*, *Şərəfoğlu*, *Qılinc Qurban*, *Eldar*, *Elxan*, *Polad*, *Şiraslan* və s. kimi adlar bədii təfəkkürün məhsulu olub, obrazı xarakterizə edir.

İfşaedici məqsəd güdən *Kələntər*, *Kəlbiyev*, *Kosa*, *Kosaoglu*, *Şahgəldiyeva*, *Carçıyev*, *Sozalı*, *Vergülağa*, *Nöqtələröv*, *Başabəla*, *Paşabala*, *Mollayev* və s. adlar yazıçı qələminin məhsulu olub, kinayə və tənqid xarakteri daşıyır.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında da süni adlar

---

¹ Pedaqogika və psixologiya fənlərinin tədrisi metodikası. APİ-nin elmi əsərləri. № 5, XI seriya, Bakı, 1974, səh. 75

obrazın daxili aləmini açmaq məqsədilə çox geniş şəkildə işlənmişdir. Müsbət məzmunlu: *İpək qarı, Çiçək qarı, Pəri qarı, Buğac, Qazan, Boyu uzun Burla xatun, Koroğlu, Nigar, Dəmirçioğlu, Halaypozan, Tüpdəğidan, Tanrıtanı-maz, Bamsı Beyrək, Cırtdan, Oddayanmaz, Sudabatmaz* və s.; mənfi səciyyəli: *Köpək qarı, Yalançioğlu, Yalınıq, Təpəgöz, Keçəl Həmzə, Şöklü Məlik* və s. adlar xalq iradə-sinin təzahürü kimi səslənir.

Müasir dövr antroponimikası üçün mənfi hal sayılan meyllərdən biri də adların süni şəkildə dəyişdirilməsidir. Gözəl, milli adları qorumaq zərurətini vaxtında hiss edən böyük ədib C. Məmmədquluzadə felyetonlarından birində yazırdı: “Girirsən içəri və qızın kefini soruşub deyirsən: “Maşallah, Mүнəvvər xanım, nə yekə qız olmusan?” Görürsən qız qaş-qabağını salladı. Sonra məlum olur ki, qıza gərək “Varya” deyəydin”¹...

Son illərdə adların müxtəlif şəkildə ixtisar olunmuş forması olan kiçiltmə adlardan geniş istifadə olunur: *Vasif-Vaska, İbrahim-İbiş, Təranə-Təriş, Elçin-Eli, Yusif-Yuska* və s. Adların bu cür dəyişdirilməsi XVIII əsrə qədər Rusiyada şəxsi alçaltmaq, təhqir etmək mahiyyəti daşıyırdı. Hətta I Pyotr kiçiltmə adları qadağan etmək üçün xüsusi fərman da vermişdi. Getdikcə kiçiltmə adlar öz əvvəlki mənasını saxlamaqla əzizləmə mənasını kəsb etmişdir.²

Çox vaxt ailədə uşağın rəsmi adından əlavə ikinci bir

---

¹ *C.Məmmədquluzadə*. Felyetonlar, məqalələr, xatirələr, məktublar. Bakı, 1961, səh. 105.

² *F.Rəhimbəyova*. Adın etnoqrafiyası. AOP, IV, Bakı, 1993, səh. 43.

adı da olur. Bu ikinci ad onun əsl adının nə ixtisar olunmuş forması, nə də ləqəbdir. Məsələn: *Vaqif – Məmməd, Jalə – Mənzər, Sahib – Əli* və s. Burada birinci adlar əsl, ikincilər isə köməkçidir. Bu tipli adlar daha çox guya qorxunc qüvvələri aldatmaq məqsədilə verilir.

Bundan başqa bəzi valideynlərin əzizləmə məqsədilə işlətdikləri qısaltma *Məhi, İbiş, Məmiş, Əmiş, Əliş, Vəliş, Xanış, Miri, Zəri, Gülya* və s. kimi adlar da süni adlar hesab olunur. Bir məqamı da qeyd edək ki, zaman keçdikcə süni adların bəziləri ümumişləklilik qazanaraq, təbii adlar cərgəsinə keçir.

İstər rəsmi qeydə alınan və istərsə də qeyri rəsmi olub, yalnız bədii əsərlərdə yaşayan şəxs adları dilimizin potensial imkanlarının genişliyindən xəbər verir.

TƏBİİ ŞƏXS ADLARI

Adla şəxsin gələcək taleyi arasında heç bir bağlılıq olmasa da, valideynlər bəzən öz övladlarına onlarla bağlı arzularından irəli gələn adlar verirlər. Təbii şəxs adları dedikdə, ədəbi dilin antroponimik leksikasına daxil olub, konkret adları real adlandırmağa xidmət edən xüsusi sözlər qrupu nəzərdə tutulur.

Təbii şəxs adları dedikdə, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin şəxs adları leksikasına daxil olaraq konkret adamları adlandırmağa xidmət edən xüsusi söz qrupu nəzərdə tutulur.

Təbii şəxs adları insana verilən və onun fərqləndirici əlaməti kimi çıxış edən rəsmi adlardır. Azərbaycan təbii şəxs adları zəngin olduğu qədər də struktur-semantik cəhətdən rəngarəngdir.

Dilimizdə antroponimik tərkibin mühüm hissəsini təbii şəxs adları təşkil edir.

Təbii şəxs adlarının mənşə və məzmunca qruplaşdırılması onomastikamızın qarşısında duran əsas istiqamətlərdəndir. Problemin həlli ilə bağlı müəyyən çətinliklərin əsas səbəbi Azərbaycan şəxs adlarının tədqiqində müəyyən sistemin olmamasıdır. Şəxs adları o qədər geniş məzmun qrupuna malikdir ki, onların eyni sistem altında birləşdirilərək semantik cəhətdən təhlil edilməsini bir tədqiqat işi ilə məhdudlaşdırmaq mümkün deyil. Biz burada şəxs adlarında özünü göstərən ən nəzərəçarpan məzmun

çalarlarını qeyd etməklə kifayətlənirik.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin leksikasına daxil olan təbii şəxs adlarını semantikasına görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- a) təsviri şəxs adları;
- b) köçürmə şəxs adları;
- c) abstrakt məzmunlu şəxs adları;
- ç) dini məzmunlu şəxs adları.

Təsviri şəxs adları. Bu qrupa daxil olan şəxs adlarının ümumi məzmununu şəxsin zahiri görünüşü, fərdi əlamət və xüsusiyyətləri, onun doğulduğu şəraitlə bağlı fakt və hadisələr təşkil edir. Körpənin zahiri əlaməti adqoyma zamanı əsas amillərdən biridir. Əgər uşaq dərisinin rənginə görə sarıdırsa, bəzən elə bu əlamətə istinadən onun adı *Sarı*, qarıdırsa *Qara*, ağdırsa *Ağca* qoyulur. Gözlərinin rənginə görə *Qaragöz*, *Alagöz*, *Göygöz* və s. adlandırılır. Doğum sırasına görə uşağa *İlkin*, *Sani*, *Böyükbəyim*, *Kiçikxanım* adları verilir. Anadan olma vaxtı və doğulduğu ərazi ilə əlaqədar *Bahar*, *Yazgül*, *Xəzangül*, *Payız*, *Cümə*, *Yanvar*, *Aprel*, *Fevral*, *Avqust*; doğum vaxtı təbiətdə baş verən hadisələrlə bağlı *Qaryağdı*, *Boran*, *Tufan*, *Bulud*, *İldırım*, *Şəbnəm*, *Jalə* və s. adlar yaranır.

Bəzən də körpənin xarici görünüşü, qədim dövrlərdə olduğu kimi onun adında da əks etdirilir. Məsələn, *Güləndam*, *Gülrux*, *Qaratel*, *Qaraş*, *Sarıtel*, *Qönçə*, *Lalə*, *Lumu*, *Badam*, *Zümrüd*, *Gülyanaq*, *Aynur* və s.

Köçürmə şəxs adları. Bu cür adların məzmunu semantik cəhətdən daha rəngarəngdir. Həmin növə aid olan şəxs adları əvvəlcədən təbiətdə mövcud olan əşyaların və canlıların, bitki, yer, xalq, planet və s. adlarından götürülərək insana şamil edilir. Köçürmə advermə üçün əsas olur. Bu növ advermənin əsas növləri bunlardır.

1. Zoonimik adlar əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları: *Aslan, Bəbir, Şiraslan, Şirzad, Əmiraslan, Maral, Ceyran, Şahmar, Püstə, Reyhan, Nərgiz, Yaqut, Laçın, Turac* və s.

Bu qrup adlar təbiətdəki digər canlı və cansız varlıqların adlarının insana köçürülməsi ilə yaranır.

2. Quş adları əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları: *Tovuz, Bülbül, Kəklik, Turac, Durna, Göyərçin, Tutu, Qaranquş, Qartal, Şahin, Laçın, Simurq, Humay, Tərhan, Sona, Qumru* və s.

3. Bitki mənşəli adlar əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları. (Meyvəli bitki adları daha çox qadınlara, meyvəsiz bitki adları isə kişilərə verilir).

a) meyvəli bitkilər: *İnnab, Alma, Gilas, Moruq, Nərgilə, Püstə, Xurma, Şamama, Badam, Limon, Lumu* və s.

b) meyvəsiz bitkilər: *Palıd, Çinar* və s.

c) gül və çiçək adları: *Lalə, Yasəmən, Bənövşə, Qızılgül, Səməni, Nanə, Reyhan, Süsən, Nilufər, Qərənfil, Qönçə, Nərgiz, Çiçək, Mixək, Güllü* (Gül-çiçək adları ilə yalnız qadınlar adlandırılır).

4. Metal və qiymətli bəzək əşyalarının adları əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları. Bu cür şəxs adlarında cins kateqoriyası özünü göstərir. Belə ki, metal adları kişi-

lərə, bəzək əşyalarının adları isə qadınlara verilir:

a) metal məzmunlu adlar: *Qızıl, Altun, Gümüş, Dəmir, Polad* və s.

b) bəzək əşyaları: *Yaqut, İnci, Mirvari, Zümrüd, Mərcan, Brilyant, Sədəf, Mina, Simuzər, Dürdanə, Sürmə* və s.

5. Coğrafi adlar əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları: *Misir, Təbriz, Turan(ə), Tehran(ə), İran(ə), Şirvan(ə), Dağıstan, Qafqaz, Altay, Asiya, Gəncə* və s.

6. Coğrafi terminlər əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları: *Dağlar, Sahil(ə), Zirvə, Üfüq, Yayla, Aran, Qaya, Sərhəd, Səhra, Səhrayə, Orman, Mənzərə, Şələlə, Dalğa, Mənbə, Mülayim, Xəzan(ə), Çəmən, Səviyyə, Mənsəb, Şərqiyyə* və s.

7. Hidronimlə bağlı yaranan köçürmə şəxs adları (dəniz və çay, ümumiyyətlə, su ilə bağlı şəxs adları): *Araz, Arazxan, Aral, Xəzər, Dunay, Dərya, Ümman, Dəryanur* və s.

8. Ədəbi janrlar və onların yaradıcılarının adı ilə əmələ gələn köçürmə şəxs adları: *Roman, Nəsr, Aşıq, Şair, Şairə* və s.

9. Tayfa və xalq adları əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları: *Oğuz, Özbək, Qazax, Tatar, Talış, Bolqar, Tacik, Ərəb, Azər, Əfqan, Əfşar, Qazan, Xəzər, Qacar, Gürcü, Səlcuq, Türk, Yapon, Ləzgi, Bayat, Kəbir* və s.

10. Silah adları əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları: *Qılinc, Qalxan, Şəmşir, Kaman, Kamandar* və s.

11. Kosmonimlər – göy cisimlərinin adları əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları: *Ülkər, Sitarə, Kövkəb, Günəş, Venera, Səyyarə, Suldüz (Ulduz), Şəmsiyyə, Qəmər(ay), Zöhrə (Venera), Mehparə, Məhluqə, Pərvin*

(*Ülkər*), *Aynur*, *Bədir*, *Hilal*(ə) (14 gecəlik ay), *Xurşud* (*farsca Günəş*) və s.

12. Sosial-iqtisadi vəziyyət, titullar, sənət və peşə məzmunlu adlar əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları: *Çoban*, *Xanpəri*, *Ağa*, *Mirzə*, *Əfsər*, *Zabit*, *Dəmirçi*, *Katibə*, *Sədr*, *Aqronom*, *Sərdar*, *Baxış*, *Bəkir* (gözətçi), *Həkim*, *Zərgər*, *Misgər*, *Ovçu*, *Natiq*, *Səyyah* və s.

13. Tarixi hadisə məzmunlu köçürmə şəxs adları: *Sovet*, *İnqilab*, *Şura* və s.

14. Pul vahidlərinin adı əsasında əmələ gələn köçürmə şəxs adları: *Tümən*, *Dirhəm* və s.

Abstrakt məzmunlu şəxs adları. Bu qrup (adlar) altında valideynin istək və arzusunu, subyektiv-emosional hissələrini ifadə edən mücərrəd anlayışların şəxs adı kimi işlənməsi nəzərdə tutulur¹.

Hər bir valideyn öz övladını sağlam və gümrəh, gözəl-göyçək, xoşbəxt görmək istəyir. Valideynin övladı haqqında ilk arzusu və istəyi uşağa ad qoyulanda özünü bürüzə verir. Bəzi valideynlər real varlıqlar barədə deyil, mücərrəd, fəvqəladə şeylər haqqında düşünürlər. Valideyn öz övladını gələcəkdə necə görmək istəyir? Onda hansı insani keyfiyyətlərin olmasını arzulayır?

Doğrudur, valideynin ilk arzusu bəzən övladının şəxsinə özünü doğrultmur. Belə ki, adı *Alim* olan cahil, *Səxavət* – xəsis, *Gözəl* – çirkin, *Qorxmaz* – qorxaq da ola bilər. Bütün bunlara baxmayaraq, insana aid elə bir bəşəri arzu və istək yoxdur ki, o, adlarda öz əksini tapmamış olsun.

---

¹ *N.Xudiyev*. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin şəxs adları hesabına zənginləşməsi. AOP-na dair konfransın materialları. Bakı, 1988, səh. 34.

Valideynlik hissi və arzusu ilə bağlı olan adları məzmunca aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Uzunömürlülük və sağlamlıqla əlaqədar şəxs adları: *Sönməz, Yaşar, Xızır-Xıdır, Şəfa, Rəşid (ərəbcə sağlam), Səməd (ərəbcə ölməz), Solmaz* və s.

2. Səxavət və sədaqət məzmunlu şəxs adları: *Səxavət, Sədaqət, Sadiq, Etibar, İlqar, İltifat, Kərəm* və s.

3. Xoşbəxtlik və dostluq məzmunlu şəxs adları: *Bəxtiyar, Xoşbəxt, Xoşqədəm, Səadət, Uğur, Ülfət, Dostməmməd, Dostəli, Həbib(ə), Bayram, Sevinc, Vəli, Əmin(ə), Rəfiq, Rəfiqə* və s.

4. Böyüklük, əzəmət və azadlıq məzmunlu şəxs adları: *Böyükağa, Böyükxanım, Böyükbəy, Sərdar, Sahib, Ataxan, Xanım, Bəyim, Hidayət, Banu, Vüqar, Elxan, Əzəmət, Sərvər, Azad, Azadə* və s.

5. İncəlik və tərəvət, zəriflik və gözəllik keyfiyyətləri ilə bağlı şəxs adları: *İnci, Zərif(ə), Gözəl, Qəşəng, Göyçək, Aybəniz, Aytəkin, Nazlı, Güntəkin, Gültəkin, Gülnur, Aynur, Afət, Mələhət, Valeh, Dilbər, Lətafət, Süsənbər* və s.

Bəzi valideynlər övladlarına mistik varlıqların adlarını qoyurlar: *Pəri, Sənəm, Mələk, Hürü, Cəbrayıl, Qılman* və s.

6. Alicənablıq, xeyirxahlıq və ədalətlik məzmunlu şəxs adları: *Ülvi, Ülviyyə, Adil(ə), Rəhim(ə), Rəhman, İzzət, İsmət, Yaxşı, Nəcib(ə)* və s.

7. Əzizlik və mehribanlıqla bağlı yaranan şəxs adları: *Əziz(ə), Mehriban, Mülayim, Sakit, Sabit, Şərəf, Şöhrət, Şəfiqə, Şövkət* və s.

8. Qorxmazlıq, cəsurluq, qaliblik və dözümlülükə bağlı yaranan şəxs adları: *Qorxmaz, Qalib, Qadir, Fəttah,*

Fateh, Firuz, Çapay, Cahangir, Şiraslan, Şücaət, Alay, Bahadur, Qəhrəman, Qüdrət, Əmir, Zəfər, Qüvvət, Paşa, Sabir, Mətin, İradə, Mətanət, Dəyanət, Azad, Mübariz və s.

9. Məhəbbət və sevgi münasibətilə bağlı əmələ gələn şəxs adları: *Şeyda, Məhəbbət, Sevda, Sevil, Sevgili, Vüsal, Hicran, Həsrət, Yaşar, Könül, Gülər, Ülfət, Sevinc* və s.

10. Vətənə, elə, obaya, bağlılıqla yaranan şəxs adları: *Elsevər, Vətən, Vətənyar, Vətənxah, Elkömək, Eldayaq, Elçin, Eldar, Elyar* və s.

11. Ağıl, bacarıq mənasını ifadə edən şəxs adları: *Aqil, Qabil, Alim, Kamil, Kamal, Fazil, Hikmət, Vaqif, Arif, Zəki, Natiq* və s.

12. Yaş və kəmiyyətlə bağlı şəxs adları: *Qoca, Cavan, Vahid, Miqdar, Minbala, Yüzbəy, Minbəy, Bircəxanım, Təkbəy, Yeganə, Milyon, Bircəgül, Mingül, Minnur, Minoğlan, Minqardaş* və s.

Göstərilən qruplardan başqa, valideynlərin növbəti övladlarının oğlan və ya qız olması istəyi ilə şərtlənən *Oğlangərək, Tamam, Qıztamam, Bəsti, Yetər, Qızyetər, Qızbəş, Qızqayıt, Kifayət*, şəx qüvvələri “aldatmaq” üçün verilən *Qurban, Dilənçi, Yolçu, Tapdıq, Yetiməli, Məstan, Oyandur, Dayandur* və s. şəxs adlarını göstərmək olar. Belə adlara tabu adlar deyilir.

Əzizləmək üçün qısaltılmış formada işlədilərək, sonradan müstəqillik qazanmış, *İbiş, Fətiş, Məmiş, Məhin, Miri, Səfi* şəxs adlarının da məzmunu valideynin arzusu ilə şərtlənir.

Dini məzmunlu şəxs adları. Bu cür şəxs adları dini müqəddəslərin adlarını bildirir: *Məhəmməd, Əli, Osman*,

Ömər, İsa, Musa, İlyas, İdris, Yunis, Yəhya, Yaqub, Zeynəb, Fatimə, Zəhra, Məryəm və s. Bu kateqoriyaya aid edilən adlar bəzən də dini vəzifə və titullarla əlaqədar olur: *Hacı, Seyid, İmam, Məşədi, İslam, Rahib, Zahid, Tağı (ərəbcə dindar), Allahverdi, Əliqulu, Tanrıverdi, Haqverdi* və s.

Dini məzmunlu adlar getdikcə aradan çıxmaqdadır. Bu cür adlar artıq tarixi ənənəvi xarakter daşıyaraq ailənin əzizi və ya qohumu olmuş bir şəxsi xatırlamaq, onun adını yaşatmaq məqsədi güdür: *Cənnət, İmamverdi, Məmmədqulu, Pirəli, Allahqulu, Tanrıqulu, Haqqulu, Xudaqulu, Xudaverdi, Xudakərim, Əlislam, Mirağa, Mirmahmud, İmaməli, Hacağa* və s¹.

---

¹ Bax: *N.Xudiyev*. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin şəxs adları hesabına zənginləşməsi. AOP-na dair konfransın materialları. Bakı, 1988, səh. 32-35.

ANTROPONİMLƏRİN QRAMMATİK QURULUŞU

Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində başlıca vasitələrdən biri olan sözyaratma prosesi antroponimik vahidlərin əmələ gəlməsində də mühüm rol oynayır. Şəxs adlarının yaranmasında leksik-semantik üsulla yanaşı sintaktik üsuldən də geniş istifadə olunur. İstər diaxronik, istərsə də sinxronik aspektdə dilimizdə leksik və sintaktik üsulla çoxlu şəxs adları yaranmışdır.

Burada isə biz yalnız dil səviyyəsində morfoloji və sintaktik üsulla düzəlmiş sözlərdən törənən antroponimlərə toxunacağıq.

Müasir Azərbaycan antroponimik sistemində mürəkkəb adlar (burada mürəkkəb söz şəkilli şəxs adları nəzərdə tutulur) xüsusi lay təşkil edir.

Mürəkkəb antroponimlərin böyük hissəsi I növ təyini söz birləşməsi əsasında formalaşmış ki, bu da təbiidir. Belə ki, mürəkkəb adların yaranmasında eyni adı fərqləndirmək üçün birinci komponent daha çox təyini funksiya daşmalı olmuşdur. Sözlərin yanaşması ilə əmələ gələn bu adların komponentləri sifət olduğu kimi, isim də ola bilər.

Şəxs adları quruluşu etibarlı ilə sadə, düzəltmə və mürəkkəb olur. Hər bir quruluş tipinə uyğun gələn antroponimləri nəzərdən keçirməmiş onu da qeyd edək ki, həmin quruluş tipləri həm də Azərbaycan ədəbi dili leksikasında işlənən antroponimlərin lüğət tərkibini zənginləşdirmək yollarını müəyyən edir.

Məlumdur ki, Azərbaycan dilində sözyaratma (eləcə də antroponimyaratma) üç mühüm üsula əsaslanır: leksik, morfoloji və sintaktik. Hər üç sözyaratma üsuluna müvafiq olaraq sadə, düzəltmə və mürəkkəb quruluşlu antroponimlər uyğun gəlir. Dilin öz daxili imkanları hesabına yaranan antroponimlərdən başqa, qeyri dillərdən hazır şəkildə götürülərək istifadə olunan şəxs adları da Azərbaycan ədəbi dilində işlənən antroponimlər fondunu zənginləşdirən əsas mənbələrdəndir. Bu da elmi, ədəbi, sosial-iqtisadi əlaqələrin müasir inkişaf mərhələsində təbii xarakter daşıyıb, hazırda bütün dillərin antroponimik fondu üçün səciyyəvi hal sayılır.

Dilimizdəki şəxs adlarının böyük əksəriyyətini **sadə antroponimlər** təşkil edir. Nitq hissələri ilə ifadə olunma növünə görə sadə antroponimlər əsasən isim və sifət olur: *Dəmir, Polad, Aslan, Gümüş, Çiçək, Yasəmən, Sarı, Qara, Şirin, Nabat, Şəkər, Vaqif, Hacı* və s.

Başqa dillərdən hazır şəkildə götürülmüş şəxs adları Azərbaycan dilinin lüğət fonduna sadə şəxs adı kimi daxil olur. Onları tərəflərinə və ya hissələrinə parçalayaraq quruluşca təhlil etmək bizcə düzgün olmaz: *Ellada, Elvira, Tamara, Emil, Artur, Tamilla, Ofelya, Marina, Martin, Feliks, Telman* və s.

Düzəltmə (törəmə) antroponimlər sadə antroponimlərin, yaxud dildəki sadə ümumi sözlərin üzərinə ad düzəldən şəkilçi-formant artırılmaqla düzəlir. Azərbaycan ədəbi dilində işlənən düzəltmə şəxs adlarını əmələ gətirmək üçün istifadə olunan əski şəkilçi-formantlar aşağıdakılardır:

1. *-ar, -ər*. Qeyri-müəyyən gələcək zaman şəkilçisi olan “- ar”, “-ər”in köməyi ilə yaranan şəxs adlarının məzmununda valideynin istək və arzusu əsas olur. Formantın fellərin üzərinə artırılması ilə qeyri-müəyyən gələcək zamana aid şəxs adları yaranır: *Gülər, Yaşar, Sevər, Yanar, Anar, Salar, Sonar, Yetər* və s.

Dilçilik ədəbiyyatlarında əsasən fələ xas şəkilçi olub qeyri-qəti gələcək zaman və fəli sifət yaratmağa xidmət edən *-ar, -ər* şəkilçisi fəl köklərinə artırılmaqla müəyyən sözlər düzəlir ki, bunlardan da addüzəltmə zamanı geniş istifadə olunur. Məs: *Sevər, Gülər* və s.

2. *-maz, -məz* fəli sifət şəkilçisinin sadə fellərin üzərinə artırılması ilə şəxs adları yaranır. İstər Azərbaycan yazılı abidələrində, istərsə də müasir dilimizdə fəl kökünə artırılacaq indiki və qeyri-qəti gələcək zamanın inkarını əmələ gətirən, *-ma, -mə* inkarlıq və *-r, -z* zaman şəkilçilərindən ibarət olan *-maz, -məz* şəkilçisi omonim vəziyyət kəsb edərək antroponimik vahidlərin də tərkibində öz əksini tapır: *Solmaz, Olmaz, Qorxmaz, Sönməz, Dönməz, Yanmaz, Gərəkməz, Axmaz, İstəməz* və s.¹

3. *-miş, -miş, -muş, -müş* fəli sifət şəkilçisi arzu-istəklə əlaqədar şəxs adları yaradır. Vaxtilə çox məhsuldar olan bu şəkilçi hazırda məhdud şəkildə istifadə edilir: *Toxtamış, Qalmış, Bilmiş, Tərmiş, Sərmiş* və s.

4. *-çı, -çi, -çu, -çü* şəkilçisi isimlərə artırılıb sənət, peşə ilə bağlı şəxs adları yaradır: *Elçi, Dəmirçi, Yolçu, Qorçu, (Qoroqçu), Ovçu* və s.

---

¹ Bax: *D.İ.Vəliyev*. Bəzi antroponimik vahidlərin struktur-lingvistik təhlilinə dair. AOP, II, Bakı, 1988 səh. 32.

5. *-iş, -iş, -uş, -üş* şəkilçisi fellərə artırılaraq şəxs adları yaradır: *Gülüş, Baxış, Göyüş, Dönüş, Görüş, Təkiş* və s.

6. *-il, -il, -ul, -ül* şəkilçisi fellərə artırılaraq arzu-istəklə bağlı şəxs adları yaradır: *Sevil* və s.

7. *-lar, -lər* şəkilçisi isimlərə, saylara artırılaraq şəxs adları yaradır: *Bəylər, Xanlar, Güllər, Ağalar, Anlar, Şahlar* və s.

8. *-i, -i, -u, -ü* mənsubiyyət bildirən bu şəkilçi hələ qədim dövrlərdən sözlərin sonuna artırılaraq əsasən rütbə, sonrakı mərhələlərdə isə təxəllüs bildirib. Bu şəkilçi müasir advermədə də geniş istifadə olunur. Bu zaman *-i, -i, -u, -ü*, şəkilçisi məhsuldar şəkilçi kimi çıxış edir; *azad-Azadi, nizam-Nizami, fizul-Füzuli, nəsim-Nəsimi, Ordubad* (yer adı)-*Ordubadi, Şirvan* (yer adı)-*Şirvani, Ağasi, Dostu, Səbri* və s.

9. *-gün, -ğün, -qın* şəkilçisi də əvvəl təxəllüs bildirən antroponimlər yaradır, sonra həmin təxəllüslər müstəqil şəxs adı kimi istifadə olunur: *Gülgün, Vurğun, Daşqın, Coşqun, Ötkün, Küsgün* və s.

10. *-im, -im, -um, -üm* şəkilçisi isimlərə artırılıb mənsubiyyət məzmunlu şəxs adları yaradır: *Bəyim, Xanım, Gülim* və s.

11. *-ə* apelyativlərə və onomastik vahidlərə artırılaraq qadın adları yaradır: *Adilə, Kamilə, Familə, Aqilə, Cəmilə, Kəmalə, Vüsalə* və s.

12. *-lı, -li, -lu, -lü* – *Vəfalı, Səfalı, Telli, Gülli, Zərli, Aynalı, Uğurlu, Atalı, Binəli, Vəznəli, Zərbəli, Pəncəli, Nazlı, Balılı, Dilli, Sözlü, Xallı, Sevgili, Saçlı* və s.

13. *-lıq, -lik* – *Şadlıq, Şənlik, Düzlük* və s.

14. *-ca, -cə; -ça, -çə – Ağca, Balaca, Bircə, Təkcə, Qaraca, Sarıca, Bağça* və s.

15. *-daş – Qardaş, Yoldaş, Sirdaş, Vətəndaş* və s.

16. *-çin – Elçin, Gülçin, Yalçın, İlçin* və s.

17. *-aş, -əş, -ş – Günəş, Balaş, Nənəş, Anaş, Atəş, Qaraş* və s.

18. *-at, -ət, -lət – Fəzilət, Zəkalət, Xəyalət, Qənaət, Şücaət, Ədalət, Hökumət* və s.

19. *-can, -cən – Anacan, Atacan, Babacan, Əmircan, Əlican* və s.

20. *-dar – Ələmdar, Vəfadar, Binədar, Eldar, Dildar, Kamandar* və s.

21. *-man – Əhliman, Şadman, Elman, Dilman* və s.

Qədim türk sistemli xalqların antroponimiyasında işlədilən mürəkkəb şəxs adları, tərkibindəki komponentlərin forma-məzmun münasibətlərinə, hansı nitq hissələrinin birləşməsindən yaranmasına, sintaktik əlaqələrinə görə olduqca rəngarəngdir.

Azərbaycan antroponimik sistemində **mürəkkəb antroponimlər** özünün qədimliyi, tarixiliyi və semantik rəngarəngliyinə görə xüsusi yer tutur. Belə mürəkkəb antroponimlərin əksəriyyəti heç bir qrammatik əlamət qəbul etmədən sözlərin birləşməsi yolu ilə əmələ gəlir və adi mürəkkəb sözlərə bənzəyir. Onu da qeyd edək ki, antroponimlərin yaranmasında dilin demək olar ki, bütün leksik vahidləri iştirak edir. Şübhəsiz ki, qadın adlarının formalaşması zamanı bu baxımdan özünü göstərən vəziyyət kişi adlarından fərqlənir. Əgər mürəkkəb kişi adlarında əsas etibarilə titullar, təxəllüslər, ləqəblər iştirak

edirsə, qadın adlarında başqa komponentlər daha fəal olur. Azərbaycan dilində qadın adlarının müəyyən hissəsini fitonim və zoonim sözlər təşkil edir¹.

Mürəkkəb antroponimlər ən azı iki komponentdən ibarət olur. Yaranmasında 3 əsas üsul özünü göstərir:

1. İki müstəqil mənəli ümumi söz birləşərək mürəkkəb quruluşlu antroponim əmələ gətirir: *ay+nur=Aynur*; *ağ+gül=Ağgül*; *xan+oğlan=Xanoğlan*; *gün+təkin=Güntəkin*; *kiçik+bəy=Kiçikbəy*; *el+dayaq=Eldayaq*; *sel+can=Selcan*; *gül+çöhrə=Gülçöhrə*; *gül+qayıt=Gülqayıt*; *ay+sel=Aysel*; *ata+kişi=Atakişi*; *göy+göz=Göygöz*; *daş+dəmir=Daşdəmir* və s.

2. Bir ümumi sözlə sadə antroponim birləşərək mürəkkəb şəxs adı əmələ gətirir: *qız+Yetər=Qızıyetər*; *gül+Pəri=Gülpəri*; *ağa+Baba=Ağababa*; *Məmməd+xan=Məmmədxan*; *Vəzir+xan=Vəzirxan*; *gül+Bahar=Gülbahar*; *Xanım+ana=Xanımana*; *mir+Abbas=Mirabbas* və s.

3. İki sadə antroponim birləşərək bir mürəkkəb quruluşlu antroponim yaradır: *Hüseyn+Qulu=Hüseynqulu*; *Məmməd+Əli=Məmmədəli*; *Məmməd+Hüseyn=Məmmədhüseyn*; *Məmməd+Həsən=Məmmədhəsən*; *Həsən+Ağa=Həsənağa*; *Əli+Hüseyn=Əlihüseyn*; *Əli+Musa=Əlimusa*; *Əli+İsa=Əlisa*; *Əli+Abbas=Əlabbas*; *Məmməd+Sadiq=Məmmədsadiq* və s.

---

¹ Bax: Zərifə Rzayeva, Dilrübə Qiyasbəyli. Türk dillərində mürəkkəb antroponimlərin yaranmasında fəal olan bəzi antroponimlər haqqında. AOP, V, Bakı, 1995, səh. 37.

Azərbaycanda islam dini qəbul edildikdən sonra xalqımızın ad sistemində də köklü dəyişiklik yarandı. Belə ki, bundan sonra uşaqlar üçün adlar əsasən din xadimləri, ruhanilər tərəfindən Qurandan seçilməyə başladı.

Mürəkkəb antroponimlərin təhlili göstərir ki, iki sadə adın birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb şəxs adlarının böyük əksəriyyəti dini müqəddəslərin adlarının birləşməsi hesabına əmələ gəlir. Bundan başqa həmin antroponimlər başqa növ mürəkkəb antroponimlərin tərkibində aparıcı tərəf kimi çıxış edir. Nümunələrə diqqət yetirək:

1. Məmməd – *Məmmədxan, Xanməmməd, Məmməd-ağa, Şahməmməd, Nurməmməd* və s.

2. Əli – *Əlixan, Şahəli, Güləli, Bayraməli, Qulaməli, Əliağa* və s.

3. Hüseyn – *Hüseynağa, Hüseynqulu, Xanhüseyn, Şahhüseyn, Gülhüseyn* və s.

4. Həsən – *Həsənağa, Həsənəmi, Xanhəsən, Həsənqulu, Məmmədhəsən* və s.

5. Musa – *Xanmusa, Musaxan, Musaqulu, Ağamusa, Musakişi* və s.

6. İsa – *Ağaisa, Əlisa, İsaqulu* və s.

7. Əbdül – *Əbdülağa, Əbdülhüseyn, Əbdülkərim, Əbdülqədir, Əbdülsəməd, Əbdülrəhim, Əbdülrəhman* və s.

Dini məzmunlu *hacı, seyid, mir, haqq, allah, tanrı, din* sözləri də mürəkkəb antroponimlərin tərkibində aparıcı komponent kimi çıxış edir:

1. Hacı – *Hacıağa, Hacıəli, Hacıxan, Hacımusa, Hacıməmməd, Hacıqasım, Hacıbaxış, Hacıqulu, Hacımurad* və s.

2. Seyid – *Seyidağa, Seyidəli, Seyidbəyim, Ağaseyid,*

Seyidməmməd, Seyidhüseyn, Seyidxanım və s.

3. Mir – *Mirəli, Ağamir, Mirələm, Mirmahmud* və s.

4. Haq – *Haqverdi, Haqnəzər, Haqqulu* və s.

5. Allah – *Allahyar, Allahverdi, Allahqulu* və s.

6. Tanrı – *Tanrıverdi, Tanrıqulu, Tanrıbaş* və s.

7. Din – *Elməddin, Nurəddin, Fəxrəddin, Vəliyəddin*
və s.

Bundan başqa, sinfi məzmunlu *ağa, bəy, xan, şah, xanım, bəyim, əmir*, qohumluq əlaqələrini bildirən *ana, bacı, nənə, ata, dədə, baba, qardaş, bibi*, cins bildirən *qız, oğlan, kişi*, sıra bildirən *böyük, kiçik, bala, balaca*, abstrakt məzmunlu *sənəm, pəri, mələk, hürü* və s. sözləri də mürəkkəb antroponimlərin tərkibində aparıcı tərəf olur:

SİNFİ MƏZMUNLU MÜRƏKKƏB ADLAR

Mirzə – *Mirzəli, Mirzəağa, Mirzəxan, Şahmirzə* və s.

Ağa – *Ağabəyim, Ağaxan, Ağabala, Həsənağa, Mirağa, Qardaşağa* və s.

Bəy – *Dağbəyi, Bəybala, Bəyim, Bəydadaş, Ağabəy, Bəyqardaş* və s.

Xan – *Xanməmməd, Xanmurad, Xansuvar, Xanəli, Xanağa* və s.

Şah – *Şahbəyim, Şahəli, Şahverdi, Şahgəldi, Şahmərdan* və s.

Xanım – *Xanımnaz, Gülxanım, Ayxanım, Nurxanım, Dostuxanım* və s.

Bəyim – *Seyidbəyim, Güllübəyim, Kiçikbəyim, Bö-yükbəyim, Balacabəyim, Şahbəyim* və s.

Əmir – *Əmirxan, Əmirəli, Əmirvar, Əmirşah, Əmir-aslan, Əmirbəy, Əmirağa, Əmirbaba* və s.

QOHUMLUQ MƏZMUNLU MÜRƏKKƏB ADLAR

Ailə və qohumluq münasibətləri bildirən sözlər hansı cinsi bildirirsə, ad kimi formalaşandan sonra da həmin cinsi bildirir:

Ana – *Anaxanım, Xanımana, Anagül, Anadil* və s.

Bacı – *Xanbacı, Şahbacı, Ağabacı, Balabacı* və s.

Ata – *Atabəy, Atamoğlan, Ataxan, Atamalı* və s.

Dədə – *Dədəbəy, Dədəkişi, Şahdədə* və s.

Baba – *Babaxan, Xanbaba, Əlibaba, Şahbaba, Şıxbaba* və s.

Qardaş – *Xanqardaş, Qardaşxan, Hacıqardaş* və s.

Bibi – *Bibixanım, Bibiqız, Bibinisə* və s.

Soy, kök mənalı “*zadə*” fəmiyyə sonluğu ilə də kişi və qadın adları yaradılır: *Əlizadə, Şahzadə, Pərizadə, Xanzadə, Bəyzadə, Gülzadə, Ağzadə, Əmirzadə* və s.

CİNS BİLDİRƏN MÜRƏKKƏB ADLAR

Azərbaycan dilində cins kateqoriyası qrammatik kateqoriya kimi mövcud deyilsə də onun vəzifəsini ifadə edən müxtəlif vasitə və üsullar vardır. Bu baxımdan antroponimik faktorlar diqqəti cəlb edir. Hər şeydən əvvəl, antroponimiyada spesifik kişi, yaxud qadın adı kimi formalaşan antroponimik vahidlər geniş yer tutur. Antroponimiyada qrammatik cins kateqoriyası leksik-semantik, morfoloji və sintaktik yolla yaranır. Zoonimlər əsasında formalaşan antroponimlər də müvafiq cins bildirir¹.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan dilində cins kateqoriyasının olmaması müştərək şəxs adlarının – həm qadınlara, həm də kişilərə verilə bilən adların geniş yaranmasına imkan yaratmışdır.

Müştərək şəxs adlarında onların alınma və ya türk mənşəli olmasından asılı olmayaraq cinsi göstərici rolu oynayan heç bir morfoloji əlamət özünü göstərmir².

Qız – *Qızıyetər, Qızxanım, Nənəqız, Qıztamam, Qızbəz* və s.

Oğlan – *Oğlangərək, Bəyoğlan, Xanoğlan* və s.

Kişi – *Atakişi, Babakişi, Ağakişi, Bəykişi, Xankişi* və s.

---

¹ *Z.Sadiqov*. Azərbaycan dilində şəxs adları (namizədlik dissertasiyası). Bakı, 1975, səh. 76.

² *S.M.Hüseynzadə*. Azərbaycan şəxs adlarında cinsi əlamət haqqında. AOP, III, Bakı, 1990, səh. 45.

SIRA BİLDİRƏN MÜRƏKKƏB ADLAR

Böyük – *Böyükağa, Böyükkışı, Böyükxanım* və s.

Kiçik – *Kiçikxanım, Kiçikbəyim* və s.

Bala – *Balaxanım, Balabacı, Balabəy, Balaxan, Şahbala* və s.

Balaca – *Balacaxanım, Balacabəyim* və s.

ABSTRAKT MƏZMUNLU MÜRƏKKƏB ADLAR

Sənəm – *Xansənəm, Gülsənəm, Şahsənəm* və s.

Pəri – *Gülpəri, Şahpəri, Xanpəri, Qızpəri* və s.

Mələk – *Mələknisə, Mələkxanım* və s.

Hürü – *Hürünisə, Hürüxanım, Hürübəyim* və s.

Gəldi, verdi sadə felləri ikinci tərəf yerində işlənərək mürəkkəb adlar yaradır: *Amangəldi, Xangəldi, Dədəgəldi, İmangəldi, Allahverdi, Ağaverdi, İmamverdi, Gülverdi, Şahverdi* və s.

Sadaladığımız aparıcı komponentlər “köhnə” adların tərkibində işlənir. Müasir dövr ad yaradıcılığı üçün xarakterik olmayıb, yaşama səbəbi ənənələrdən irəli gəlir.

Müasir dövr mürəkkəb quruluşlu antroponimlərin yaranmasında ən fəal iştirak edən aparıcı sözlər bunlardır:

1. *Gül* – hər iki tərəf yerində işlənərək əsasən, qadın şəxs adları yaradır: *Gülçöhrə, Gülyaz, Gülqayıt, Gülay, Gülçin, Gülnar(ə), Gülrux, Gülab, Gülarə, Gülbəyaz, Gülbahar, Gülbəs, Güldəstə, Gülbıyyə, Güldanə,*

Güləbətın, Gülzar, Gülyanaq, Gülgəz, Gülgün, Gülsüm, Gültac, Gültəkin, Gülxar, Gülcahan, Gülşad, Gülbuta, Gülövşə, Gülbarə, Gülbəyim, Gülnaz, Gülüstan, Gülsurə, Gülşən, Gülmirə, Gülbadam, Gülsarə, Gülxanım, Gülpəri, Gülnisə, Güləndam, Gülsabah və s.; Aygül, Qızılgül, Ağgül, Sarıgül, Nargül, Sadəgül, Yazgül, Nazgül, Sərmagül, Xəzangül, Xangül, Tərgül, Səməngül, Sevdagül, Təzəgül, Sərəngül, Naringül, Heyvagül, Siyagül, Sənəmgül və s.

Bu komponent bəzən kişi şəxs adları da yaradır: *Gülhüseyn, Güləli, Güləmi, Güləhməd, Gülməmməd, Gülağa, Gülmalı, Gülhəsən, Gülmusa* və s.

2. *Ay* leksemi əsasən qadın şəxs adları yaradır: *Aysel, Aygün, Aycamal, Aytən, Aynur, Aytac, Ayşad, Aybəniz, Aytəkin, Ayxanım, Ayulduz, Ayzər, Aypara, Aysəba, Aynışan, Aygül, Aynaz, Tənay, Zəray* və s.

3. *El* komponenti əsasən kişi şəxs adları yaradır: *Elçin, Elyaz, Eldar, Elman, Elşad, Elxan, Eldost, Elsevər, Elbəy, Elcan, Elgün, Elnur, Eldayaq, Elzər, Elşən, Elnaz, Elgül* və s.

4. *Naz* leksimi qadın şəxs adları yaradır: *Gülnaz, Nazgül, Qələmnaz, Sərvınaz, Zülfünaz, Müşkünaz, Ərkinaz, Səlminaz, Ətirnaz, Nazbəyim, Nazxanım, Xanımnaz* və s.

5. *Zər* komponenti qadın şəxs adları yaradır: *Zərnigar, Zərəfşan, Zərıntac, Zərxara, Zərbəzək, Aləmzər, Gülzər, XanıMZər, Bəyimzər, Ayzər* və s.

Sadaladığımız nümunələr Azərbaycan ədəbi dili üçün ən xarakterik nümunələrdir. Hazırda aparıcı mövqeyə

meyli olan bir sıra sözlər yaranmaqdadır.

Antroponimik vahidlərin (şəxs adlarının) təhlili üzərində aparılan araşdırmalar belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, onlar əksər hallarda düşdüüyü mühitin abuhavasından asılı olaraq, ilkin adlandırma mənasından uzaqdır, ümumi isim kimi mənalandır. Bu da onlarda (şəxs adlarında) zəngin daxili məna çalarının mövcud olduğunu təsdiq edir. Azərbaycan antroponimləri böyük bir dəryadır. Biz həmin dəryanın zərrələrindən bəhrələnərək, az da olsa müəyyən fikir söyləməyə çalışdıq.

Təbii ki, kitabda verilən adlar Azərbaycan şəxs adlarının heç də tam hamısını əhatə etmir. Demək olar ki, hər gün həyatda buraya düşməyən yeni-yeni adlara təsadüf olunur.

Biz kitaba və sonda verilən ad siyahısına nisbətən daha işlək olan adları daxil etməyi münasib və məqbul hesab etdik.

KİŞİ ADLARI

A

Abas	Abdulhəsən
Abasağa	Abdulhüseyn
Abasəli	Abdulxalıq
Abasxan	Abdulxan
Abasqulu	Abdulkərim
Abasmirzə	Abdulqədir
Abbas	Abdulla
Abbasağa	Abdullətif
Abbasəli	Abdulrəhim
Abbasxan	Abdulrza
Abbasqulu	Abdulsəlim
Abbasmirzə	Abel
Abdal	Abı
Abdalxan	Abış
Abdı	Abid
Abdıbəy	Abidxan
Abdıxan	Abiddin
Abdin	Abgül
Abdinbəy	Abuzər
Abdul	Adəm
Abdulağa	Adıgözəl
Abdulalı	Adıgün
Abduləli	Adışirin
Abdulhəmid	Adil

Adilağa	Ağamahmud
Adilxan	Ağamalı
Afad	Ağamalik
Afər	Ağaməli
Afərin	Ağamərdan
Afiq	Ağami
Afiyəddin	Ağamirzə
Afşar	Ağamoğlan
Aftandil	Ağamusa
Ağa	Ağamurad
Ağababa	Ağanəbi
Ağabala	Ağanəzər
Ağabəşir	Ağanemət
Ağabəy	Ağasadıq
Ağacan	Ağasaleh
Ağadadaş	Ağasalman
Ağadayı	Ağasəf
Ağagül	Ağasəfa
Ağahəsən	Ağasəlim
Ağahüseyn	Ağasəlman
Ağakazım	Ağasəməd
Ağakərim	Ağasultan
Ağakişi	Ağası
Ağaqardaş	Ağasüleyman
Ağaqrban	Ağaşərif
Ağaqulu	Ağarəfi
Ağalar	Ağarəhim

Ağarəsul	Almaz
Ağarza	Almurad
Ağayar	Alpaşa
Ağaverdi	Altay
Ağazal	Altun
Ağəli	Altunbəy
Ağəmi	Alov
Akif	Amal
Akim	Aman
Aqibət	Amin
Aqil	Amil
Aqşin	Anar
Alay	Anatollu
Aləmşah	Aral
Alı	Aran
Alim	Araz
Alxan	Arıslan
Alxas	Arif
Alxaz	Arifağa
Alış	Artur
Alqayıt	Aruz
Alqış	Arzu
Allahqulu	Arzuman
Allahşükür	Asəf
Allahverdi	Asif
Allahverən	Asim
Allahyar	Asiman

Aslan
Aşiq
Aşur
Aşurbəy
Ata
Atababa
Atabala
Atabəy
Atakişi
Ataqardaş
Ataxan
Ataməli
Atamoğlan
Ataş
Atatürk
Atəş

Atilla
Avaz
Avdı
Avşar
Ayaz
Aydəmir
Aydın
Ayətulla
Ayxan
Aylar
Azad
Azadxan
Azay
Azər
Azim

B

Baba
Babacan
Babadağ
Babadayı
Babaxan
Babakişi
Babaqulu
Babaş

Babayar
Babək
Babulla
Bafadar
Bafalı
Bağı
Bağır
Bahadur

Bahəddin

Baxış

Baxşeyiş

Baxşəli

Baxşı

Bala

Balabəy

Balacan

Baladadaş

Baladayı

Balaəmi

Balağa

Balahəsən

Balahüseyn

Balakərim

Balaqardaş

Balamirzə

Balaş

Baləmi

Baloğlan

Bamsı

Barxudar

Bariz

Basat

Bayad

Bayandur

Bayburan

Bayram

Bayraməli

Bayramxəlil

Behbut

Behbudəli

Behcət

Behzad

Beydulla

Beyrək

Beyzəddin

Bəbir

Bədəl

Bədir

Bədirbəy

Bədirəddin

Bədirxan

Bəhlul

Bəhmən

Bəhmənyar

Bəhram

Bəhramgur

Bəhruz

Bəxtiyar

Bəkir

Bəndəli

Bərgüşad

Bərşad

Bəsirət
Bəşər
Bəşir
Bəybala
Bəykişi
Bəylər
Bəyzəddin
Bilal
Biləndər
Bilgə
Bilkin
Boran
Böyük
Böyükağa

Böyükbəy
Böyükxan
Böyükkişi
Budaq
Buğac
Bulud
Buta
Bülbül
Bünyat
Bünyad
Bürçəli
Bürhan
Bürhanəddin
Büsat

C

Cabbar
Cabir
Cahanbaxış
Cahandar
Cahangir
Cahid
Calal
Calaləddin
Camal
Camaləddin

Canbaxış
Canbala
Canəli
Canpolad
Cavad
Cavadxan
Cavan
Cavanşir
Cavid
Cavidan

Ceyhun
Cəbi
Cəbiş
Cəbrayıl
Cəfər
Cəfərqulu
Cəlal
Cəlaləddin
Cəlil
Cəmaləddin
Cəmil

Cəmşid
Cənnətəli
Cənnətqulu
Cəsarət
Cəsür
Coşqun
Cövdət
Cümə
Cümşüd
Cürət

Ç

Çapar
Çaparxan
Çapay
Çələbi
Çərkəz
Çilgün

Çıraq
Çinar
Çingiz
Çingizxan
Çoban
Çovğun

D

Dadaş
Dadaşağa
Dadaşbala
Daməd

Daməddin
Dastan
Daşdəmir
Daşqın

Davud
Dəmir
Dəmirəl
Dəyanət
Dilcan
Dilqəm
Dilman
Dilsuz
Dirsə
Dirsəxan
Domrul

Dostəli
Dostəmi
Dostməmməd
Dönməz
Dönüş
Dövlət
Dövrən
Duman
Dursun
Dünyamalı
Dünyamin

E

Ehtiram
Ehtişam
Elariz
Elbəy
Elbir
Elbrus
Elcan
Elçin
Eldar
Eldayaq
Eldəgiz
Eldəniz
Eldost

Elgiz
Elgün
Elxan
Elman
Elmar
Elməddin
Elmir
Elmurad
Elmuraz
Elnar
Elnur
Elsevər
Elşad

Elşən
Eltac
Eltay
Eltən
Elton
Eloğlu
Elvar
Elvin
Elvir
Elyanar
Elyar

Elzər
Emil
Emin
Erkin
Etibar
Etiqad
Etimad
Eynəli
Eynulla
Eyyub
Eyvaz

Ə

Əbdül
Əbdülağa
Əbdüləli
Əbdüləzəl
Əbdüləzim
Əbdüləziz
Əbdülhəmid
Əbdülhəsən
Əbdülhüseyn
Əbdülxalq
Əbdülxan
Əbdülkərim
Əbdülqəni

Əbdülrəhim
Əbdülrəhman
Əbil
Əbubəkr
Əbül
Əbülfət
Əbülfəz
Əbülhəsən
Əbülhüseyn
Əbülqasım
Əcəmi
Ədalət
Ədhəm

Ədib	Əlixan
Ədil	Əlif
Əfqan	Əliməmməd
Əflatun	Əlisgəndər
Əfsər	Əlislām
Əfşan	Əlisəfa
Əfşar	Əlisəttar
Əfrasiyab	Əliş
Əfzələddin	Ələkbər
Əhəd	Ələmdar
Əhliman	Ələsgər
Əhməd	Ələşrəf
Əhmədiyyə	Əlfi
Əhsən	Əlheydər
Əjdər	Əlikram
Əkbər	Əliqardaş
Əkrəm	Əliqismət
Ələddin	Əliqulu
Əli	Əlmurad
Əliabbas	Əlpaşa
Əliağa	Əlirza
Əlibaba	Əlisa
Əlibala	Əlisəfa
Əlibəndə	Əlisahib
Əlibəy	Əlişan
Əlican	Əlişir
Əliheydər	Əlişirin

Əliyar
Əlizaman
Əlizamin
Əlsahib
Əlvan
Əlövsət
Əmir
Əmirağa
Əmiraslan
Əmirəddin
Əmirəli
Əmirxan
Əmirqulu
Əmnağa
Əmrah
Əmrulla
Ənnağı
Ənuşirəvan
Ənvər

Ərəstun
Ərşad
Ərtac
Ərtoğrul
Əsabəli
Əsəd
Əsədulla
Əsgər
Əşrəf
Əvəz
Əyalət
Əyyar
Əyyub
Əzəl
Əzəlخان
Əzəmət
Əzim
Əziz
Əzizağa

F

Faiq
Famil
Fariq
Faris
Fariz

Fateh
Fazil
Feyzi
Feyzulla
Fəda

Fə dai
Fə hmin
Fə x rə d d i n
Fə x r i
Fə q a n
Fə r a h i m
Fə r a m ə z
Fər da
Fər man
Fər had
Fər r u x
Fər z ə n d
Fər ə c
Fər ə c u l l a

Fətə li
Fə t t a h
Fət u l l a
Fə z a i l
Fə z l i
F i k r ə t
F i l m a n
F i r d o v s i
F i r u d i n
F i r u z
F ö v z i
F u a d
F ü z u l i

G

Gə ray
Gö y ü ş
Gü la ğ a
Gü l a l ı
Gü l b a b a
Gü l b a l a
Gü l ə h m ə d
Gü l ə l i
Gü l h ə s ə n

Gü l h ü s e y n
Gü l m a l ı
Gü l m ə m m ə d
Gü l m i r z ə
Gü l o ğ l a n
Gü m r a h
Gü n d ü z

H

Habil	Həmid
Hacağa	Həmzə
Hacəli	Hənifə
Hacəmi	Həsən
Hacı	Həsənağa
Hacıbaba	Həsənəli
Hacıbəy	Həsənqulu
Hacıbala	Həsərət
Hacıməmməd	Həşim
Hacımurad	Hətəm
Hadı	Həzi
Hafiz	Hidayət
Hakim	Hikmət
Haqverdi	Hilal
Halay	Hörmüz
Hamid	Hümbət
Hamlet	Hümmət
Hasil	Hünər
Haşım	Hüsaməddin
Hatəm	Hüseyn
Hatəmخان	Hüseynağa
Hatif	Hüseynbala
Heybət	Hüseynəli
Heybulla	Hüseynqulu
Heydər	Hüsni
Həbib	

X

Xaqan	Xasay
Xaqani	Xasməmməd
Xalıq	Xaspolad
Xaləddin	Xeybər
Xalid	Xeyrəddin
Xamis	Xeyrulla
Xan	Xəqani
Xanağa	Xələf
Xanbaba	Xəlil
Xanbala	Xəndan
Xançoban	Xətai
Xandadaş	Xəyal
Xandəmir	Xəyyam
Xanəhməd	Xəzan
Xanəli	Xəzər
Xanhəsən	Xıdır
Xanhüseyn	Xosrov
Xanış	Xoşbəxt
Xankişi	Xudakərim
Xanqulu	Xudaverdi
Xanlar	Xudayar
Xanmurad	Xudu
Xanoğlan	Xurşud
Xansu	

İ

İbad	İmdad
İbadulla	İmran
İbrahim	İnayət
İbrahimxəlil	İnqilab
İdris	İntiqam
İftixar	İntizam
İxtiyar	İrşad
İkram	İsa
İqbal	İsabala
İqrar	İsaq
İlham	İsaqulu
İlhüseyn	İsaməddin
İlkin	İsfəndiyar
İltifaq	İsi
İltifat	İskəndər
İlqar	İslam
İlyas	İsmayıl
İmadəddin	İsmixan
İmaməli	İsrafil
İmamverdi	İzzətdin
İmamyar	İzzətulla
İman	İzzət
İmanverdi	

K

Kamal	Kələntər
Kamaləddin	Kənan
Kaman	Kəramət
Kamandar	Kəraməddin
Kamil	Kərəm
Kamran	Kərəməli
Kamyab	Kərim
Kazım	Kərimağa
Kəbir	Kərimət
Kəblağa	Kişvər
Kəlbəli	Kirman

Q

Qabil	Qarakişi
Qacar	Qaraş
Qaçay	Qardaşxan
Qadir	Qaryağdı
Qafar	Qasım
Qafur	Qasıməli
Qalib	Qazan
Qamboy	Qeyrət
Qantural	Qeys
Qara	Qeysər
Qaraxan	Qədəm

Qədəmşah
Qədim
Qədir
Qəhrəman
Qəlbinur
Qələmdar
Qəmküsar
Qənbər
Qəndil
Qəni
Qənimət
Qərib
Qəşəm
Qəzənfər
Qismət

Qiyas
Qiyasəddin
Qorqud
Qorxmaz
Qoşqar
Qoşun
Qubad
Qulam
Qulaməli
Qulammirzə
Qulu
Qurban
Qurbanəli
Qurbanqulu
Qüdrət

L

Laçın
Leysan
Lətif
Ləyaqət

Loğman
Lütfəli
Lütfi
Lütfiyar

M

Maarif
Mabud

Mahal
Mahir

Mahmud	Məhiyyədin
Mahiyyədin	Məlik
Mail	Məlikağa
Mais	Məlikəli
Maqbet	Məlikheydər
Maqsud	Məlikməmməd
Malik	Məmməd
Manaf	Məmmədağa
Mansur	Məmmədbağır
Marat	Məmmədcəfər
Maşallah	Məmmədhəsən
Mehdi	Məmmədhənifə
Mehdixan	Məmmədhüseyn
Mehdiqulu	Məmmədxan
Mehman	Məmmədəli
Mehmanyar	Məmmədkərim
Mehralı	Məmmədnəsir
Məbud	Məmmədrahim
Məcidi	Məmmədrəsul
Məcnun	Məmmədsadıq
Mədəd	Məmmədtağı
Məftun	Mənsur
Məharət	Mərdan
Məhəbbət	Mərkəz
Məhəmməd	Məsim
Məhəmmədəli	Məstan
Məhərrəm	Məsud

Məşədi	Misir
Mətin	Misirxan
Mətləb	Mobil
Məzahir	Molla
Midhət	Mollağa
Mikayıl	Möhbətdin
Mirabbas	Möhlət
Mirağa	Möhsün
Miranşah	Möhtəşəm
Mirbaba	Muxtar
Mirbağır	Murad
Mirbəşir	Muradəli
Mircavad	Muradxan
Mircəfər	Murtuz
Mirəli	Murtuza
Mirdaməd	Murtuzəli
Miri	Musa
Miriş	Mustafa
Mirmahmud	Mübariz
Mirsəyyaf	Müxlis
Mirşamil	Müqabil
Mirzə	Müqdət
Mirzağa	Mülatif
Mirzəli	Mürsəl
Mirzəxan	Mürşid
Mirzəhəsən	Müsaib
Mirzəhüseyn	Müsafir

Müseiyib
Müslüm
Müstəcəb

Müşfiq
Müştaq
Müzəffər

N

Nadir
Nağı
Nahid
Naib
Nail
Naim
Namaz
Namazəli
Namiq
Namiqkamal
Nasir
Natiq
Nazim
Nazir
Neman
Nemət
Nemətulla
Nəbi
Nəcəf
Nəcəfqulu
Nəcib

Nəcməddin
Nərbala
Nəriman
Nərimanyar
Nəroğlan
Nəsib
Nəsiman
Nəsimi
Nəsir
Nəsrəddin
Nəsrulla
Nəsrullah
Nəzər
Nəzərəli
Nicat
Nihad
Nihal
Niftəli
Niftulla
Niyaməddin
Niyaz

Niyazəli
Niyazi
Nizam
Nizaməddin
Nizami
Nobil
Nofəl
Novruz
Novruzəli

Nurbaba
Nurbala
Nurəddin
Nurəli
Nurlan
Nuru
Nurulla
Nuşirəvan
Nüs-rət

O

Ocaq
Ocaq-xan
Ocaqəli
Ocaqqulu
Ocaqverdi
Oğuz
Oqtay
Orduxan

Orxan
Oruc
Orucağa
Orucəli
Oruz
Osman
Ozal
Ozan

Ö

Ölməz
Ömər
Örnək

Ötkün
Övliya

P

Paşa	Pirəli
Peyman	Pirqulu
Pəhlivan	Pirməmməd
Pənah	Pirverdi
Pərvin	Polad
Pərviz	Poladxan
Piri	Pünhan
Pirim	

R

Rabil	Ramiq
Raci	Ramil
Radiq	Ramin
Rafael	Rasəddin
Rafiq	Rasif
Rahib	Rasim
Rahid	Rauf
Rahil	Razi
Rahim	Razim
Raqib	Renad
Raqif	Rəcəb
Ramal	Rəcəbağa
Ramazan	Rəcəbəli
Ramid	Rəfail

Rəfi
Rəfiq
Rəfiyyət
Rəhim
Rəhman
Rəmiş
Rəmzi
Rəsul
Rəşad
Rəşadət
Rəşid
Rəvan

Rəvayət
Riad
Rinad
Rizvan
Rövşən
Ruhulla
Ruslan
Rusvat
Rüfət
Rüstəm
Rza

S

Sabir
Sabit
Sabutay
Saday
Sadiq
Sadiq
Sahəddin
Sahib
Saib
Sail
Sakif
Sakit

Salam
Salar
Salavat
Saleh
Salman
Salur
Saməd
Saməddin
Samət
Samətdin
Samid
Samiq

Samir	Səhhət
Sarxan	Səxavət
Sarvan	Səid
Savalan	Səlim
Seyfəl	Səlman
Seyfi	Səməd
Seyfulla	Səməndər
Seyfəddin	Səmral
Seyid	Sərtac
Seyidağa	Sənan
Seyidəli	Sərdar
Seymur	Sərxan
Seyran	Sərhəd
Sevindik	Sərrac
Sevdimalı	Sərvər
Səbuhi	Səttar
Səda	Səttarxan
Sədi	Səyavuş
Sədrəddin	Səyyad
Səfa	Səyyaf
Səfdər	Səyyah
Səfər	Səyyar
Səfərəli	Sidqi
Səfi	Sidqulla
Səfiqulu	Simnar
Səftər	Sirac
Səfyar	Sofiq

Soltan
Söhbət
Söhrab
Sönməz
Surxay
Sübhan

Sübhi
Sücaət
Sücaəddin
Südeyf
Süleyman

Ş

Şaban
Şadiman
Şahbaz
Şahid
Şahin
Şahqulu
Şahlar
Şahmalı
Şahmar
Şahmərdan
Şahmurad
Şahmuraz
Şahnəzər
Şahpələng
Şahsuvar
Şaiq
Şakir
Şamxal

Şamxəlil
Şamil
Şamo
Şahvələd
Şəfaət
Şəfaəddin
Şəfi
Şəhriyar
Şəmil
Şəmistan
Şəmsəddin
Şəmsi
Şərafəddin
Şərif
Şiraslan
Şirbaba
Şirbala
Şirəli

Şirin
Şirindil
Şirməmməd
Şiruyə
Şirvan
Şirzad

Şöhrət
Şövqi
Şövkət
Şücaəddin
Şücaət
Şükür

T

Tacəddin
Tacir
Tağı
Tahir
Tale
Taleh
Talıb
Tamxil
Tamerlan
Tanrıverdi
Tapdıq
Tariyel
Tehran
Telman
Teymur
Teymurçin
Teyyub
Təbib

Təbriz
Təhmasib
Təhmiraz
Təhmuraz
Təhməz
Təhsin
Təlatüm
Tələt
Tərlan
Təşəkkür
Təvəkkül
Təyyar
Timurçin
Tofiq
Toğrul
Tokay
Turab
Tural

Turan
Turqay

Turqut

U

Uğur
Umud
Umudəli

Urfan
Urus
Uruz

Ü

Ülfət
Ülvi
Ümid

Ümidəli
Ürfan
Üzeyir

V

Vahab
Vahid
Vaqif
Valeh
Valid
Vamıq
Varis
Vasif
Vasim
Vazeh

Veys
Veysəl
Vəfadar
Vəhiyəddin
Vəkil
Vələd
Vəli
Vəliağa
Vəliyəddin
Vəlixan

Vəliyulla
Vəzir
Vəzirxan
Vidadi
Vilayət

Vurğun
Vüqar
Vüsal
Vüsət

Y

Yadigar
Yadulla
Yafət
Yaqub
Yalçın
Yarəhməd
Yarəli
Yarməmməd
Yasər
Yasif
Yasim
Yasin
Yasir
Yaşar

Yavər
Yavuz
Yenilməz
Yelmar
Yelmaz
Yəhya
Yılmaz
Yolçu
Yoldaş
Yunis
Yusif
Yusifəli

Z

Zabit
Zahid
Zahir

Zakir
Zaman
Zamiq

Zamin	Zəlimxan
Zaur	Zərbəli
Zeybulla	Zərdüşt
Zeydulla	Zirəddin
Zeynal	Ziya
Zeynalabidin	Ziyad
Zeynəddin	Ziyyəddin
Zəbi	Ziyadxan
Zəfər	Ziyafət
Zəhmət	Zöhrab
Zəka	Zülfi
Zəki	Zülfiqar
Zəkəriyyə	Zülqərnı

QADIN ADLARI

A

Abidə	Ağgül
Abigül	Ağgün
Adıgül	Ahu
Adıgün	Ahuzər
Adilə	Aidə
Afaq	Akifə
Afər	Ayişə
Afərdə	Aqilə
Afət	Alagöz
Afiqə	Aləm
Afina	Aləmşah
Afiyə	Alənzər
Afiyət	Alidə
Aftab	Alimə
Ağabacı	Aliyə
Ağabəyim	Alma
Ağabikə	Almabəyim
Ağadostu	Almaxanım
Ağanisə	Almara
Ağbəniz	Almas
Ağbuta	Almaz
Ağca	Alyanaq
Ağcabəyim	Amilə
Ağənnə	Aminə

Anabacı
Anacan
Anagül
Anaxanım
Anaqız
Arəstə
Arifə
Arizə
Arzu
Asifə
Asimə
Asiya
Asiyət
Asudə
Asya
Atəşin
Atlas
Atlaz
Ayan
Aybəniz
Aybikə
Aycamal
Aycan
Ayçöhrə
Aydan
Ayəndə
Ayəstə

Ayət
Aygül
Aygün
Ayxanım
Ayışə
Ayla
Ayna
Aynaxanım
Aynaz
Aynisə
Aynur
Aynurə
Aypara
Aysabah
Aysel
Aysəba
Aysənəm
Aysu
Aysurə
Ayşən
Aytac
Aytamam
Aytəkin
Aytən
Azadə

B

Badam	Bəhri
Badamgül	Bəhrüzə
Badamxanım	Bənövşə
Badisəba	Bənzər
Bafta	Bəsirə
Bağça	Bəsirət
Bağdagül	Bəsti
Bağdasər	Bəturə
Bağdazər	Bəyaz
Bahar	Bəyim
Balabacı	Bəyimbacı
Balabəyim	Bəyimxanım
Balaxanım	Bibixanım
Balaca	Bikə
Balacabəyim	Bikəxanım
Balacaxanım	Bilqeyis
Ballı	Billurə
Ballıbəyim	Birbacı
Banu	Bircə
Banuçiçək	Bircəxanım
Bədayə	Böyükxanım
Bədircahan	Brilyant
Bədirə	Burlaxatun
Bədirnisə	
Bədiyyə	
Bəhiyyə	

C

Cahan
Cahanbəyim
Cahanəfruz
Cahidə
Camalə
Camalxanım
Cavahir
Cavidə

Cazibə
Ceyhunə
Ceyran
Cəmalə
Cəmilə
Cənnət
Cəvahir

Ç

Çeşmə
Çəmən
Çəməngül
Çəmənzar
Çəmənzer

Çiçək
Çiçəkxanım
Çimnaz
Çinarə
Çöhrə

D

Dalğa
Darçın
Dərya
Dəryaxanım
Dəstə
Dəstəgül

Dilafət
Dilarə
Dilavər
Dilbər
Dildar
Diləfruz

Dilək
Dilguşə
Dilrübə
Dilşad
Dilzar
Dilnar
Dilnaz
Dinarə
Dostu
Dostuxanım
Duma

Durnaxanım
Duyğu
Dünya
Dünyaxanım
Dürdanə
Dürxanım
Dürnisə
Dürrə
Dürsədəf
Dürrəbəyim

E

Elanə
Elgül
Elqız
Ellada
Elmayə
Elmira
Elnarə

Elnaz
Elnurə
Eltac
Elvira
Elza
Esmira
Eyzəngül

Ə

Ədibə
Ədilə
Əfiqə

Əfqanə
Əfruz
Əfruzə

Əfruzxanım
Əfsanə
Əfşan
Əhlinaz
Ələviyyə
Əlvan
Əmanət
Əminə
Əntiqə
Ərkinaz
Əsli
Əsma
Əsmayə
Əsməd

Əsmər
Əsmət
Əsmətخانım
Ətayə
Ətibə
Ətiqə
Ətir
Ətirşah
Ətrabə
Ətrubə
Əzəməf
Əzimə
Əzizə

F

Failə
Faimə
Faizə
Familə
Fariqə
Farizə
Fatimə
Fatma
Fatmaxanım
Fatmanisə

Fayizə
Fazilə
Fədayə
Fəhmidə
Fəhminə
Fəxranə
Fəxrəndə
Fəxrəntac
Fəxriyyə
Fərəh

Fəridə
Fərizə
Fərqanə
Fərzanə
Fəzilə
Fidan
Fidumə
Fiqumə
Fimar

Firəngiz
Firəvan
Firuzə
Fitnə
Fizzə
Fizzəbacı
Fizzəbəyim
Fizzəxanım
Flora

G

Gilas
Gilasxanım
Gilənar
Gövhər
Gövhərbəyim
Gövhərtac
Göyçək
Göyçin
Göyərçin
Gözəl
Gülafət
Gülərə
Gülənə
Güləbatın
Gülay

Gülayə
Gülbacı
Gülbağda
Gülbahar
Gülbəniz
Gülbəs
Gülbəsti
Gülbəyaz
Gülbəyim
Gülbəz
Gülbikə
Gülbuta
Gülbıyyə
Gülbadam
Gülbacı

Gülcahan	Güllüxanım
Gülcamal	Gülüş
Gülcənnət	Gülmarə
Gülçəmən	Gülmayə
Gülçin	Gülmirə
Gülçöhrə	Gülnar
Güldanə	Gülnarə
Güldəhan	Gülnaz
Güldəstə	Gülnigar
Güləbətın	Gülnisə
Güləfşan	Gülnur
Güləndam	Gülnurə
Gülər	Gülpəri
Gülənbər	Gülruba
Gülgəz	Gülrubə
Gülgün	Gülruş
Gülxanım	Gülsabah
Gülxar	Gülsarə
Gülxarə	Gülsəfa
Gülxəndam	Gülsıma
Gülqədəm	Gülsona
Gülqələm	Gülsənəm
Güllər	Gülsüm
Gülqönçə	Gülşad
Güllü	Gülşən
Güllübəyim	Gültac
Güllübikə	Gültəkin

Gültən
Gültəm
Gültamam
Gülüstan
Gülüş
Gülyanaq
Gülyaz
Gülzadə

Gülzar
Gülzər
Gülziba
Günay
Günel
Günəş
Gürşad

H

Hacıxanım
Hacnisə
Hafizə
Həmayil
Havaxanım
Havanisə
Heyran
Heyranxanım
Həbibə
Həcər
Həcərhanım
Hədiyyə
Həkimə
Həqiqət
Həlilə
Həlimə
Həliməhanım

Həliməxatun
Həmail
Həmayə
Həmidə
Həmişəhanım
Hənvə
Həyat
Həyatxanım
Hicran
Hilal
Hökumə
Hörmət
Humay
Hülya
Hürü
Hürühanım

X

Xalabacı	Xədicə
Xalidə	Xəndan
Xanbacı	Xəlilə
Xanbəyim	Xətayə
Xanbikə	Xəyalə
Xandostu	Xəzan
Xanım	Xəzanə
Xanımana	Xəzangül
Xanımbacı	Xırda
Xanımbəyim	Xırdabacı
Xanımqız	Xırdagül
Xanımnaz	Xırdaxanım
Xanımnisə	Xoşbəxt
Xanımpzadə	Xoşqədəm
Xanpəri	Xumar
Xansənəm	Xumarə
Xatun	Xuraman
Xavər	Xurma
Xariqə	Xurmaxanım
Xatirə	Xurşudbanu
Xeyransa	Xülya

İ

İffət	İlahə
İfrat	İlhamə

İlhamiyyə
İlknur
İqlimə
İnarə
İncə
İnci
İnsaf
İntizar

İradə
İranə
İsmət
İsminaz
İztirab
İzzət
İzzətخانım

J

Jalə
Jasmen

Jasmin

K

Kafiyə
Kainat
Kamilə
Kəbirə
Kəbutər
Kəhraba
Kəklik
Kəmalə
Kərimə

Kifayət
Kimya
Kişvər
Könül
Kövkəb
Küvsər
Kübra
Kübrabəyim
Kübraxanım

Q

Qalibə	Qızbəs
Qaragilə	Qızbəsdi
Qaragöz	Qızbəst
Qaratel	Qızxanım
Qəmər	Qızılgül
Qəmərhanım	Qızqayıt
Qənzə	Qıztamam
Qəmzəhanım	Qızıyətər
Qəndab	Qiyafət
Qəndilə	Qiyamət
Qənirə	Qismət
Qərənfil	Qiymət
Qərinə	Qönçə
Qəşəng	Qönçəbəyim
Qətibə	Qönçəgül
Qızana	Qumru
Qızbacı	Qumruxanım

L

Laçın	Layə
Lalə	Layidə
Laləzar	Lazimə
Lamiyə	Leyla
Laura	Leyli
Lauza	Ləman

Lətafət
Lətifə
Ləyaqət
Lumu

Lumuxanım
Lütfinaz
Lütfiyyə

M

Mahirə
Mahitab
Mahizər
Mahrux
Mailə
Maisə
Maral
Maya
Mayisə
Mehparə
Mehransa
Mehrəngiz
Mehri
Mehriban
Mədinə
Məfkurə
Məfruzə
Məhbubə
Məhəbbət
Məhin

Məhinbanu
Məhluqə
Məhrubə
Məhsəti
Məxmər
Məqsudə
Məlahət
Məlakə
Mələk
Mələkcamal
Mələkxanım
Məleykə
Mələknisə
Məlihə
Məltəm
Mənsumə
Mənsurə
Mənzər
Mənzərə
Mənzurə

Mərcan
Mərhəmət
Məryəm
Mərziyyə
Məsudə
Məsumə
Məsmayə
Məsmə
Məşuqə
Mətanət
Mina
Minabacı
Minaxanım
Minarə

Minayə
Minurə
Mirxanım
Mirvari
Mirvarid
Müxlisə
Müjgan
Mülayim
Münəvvər
Müslimə
Müşərrəf
Müşfiqə
Müşgünaz

N

Nabat
Nabatxanım
Naciyə
Nadirə
Nafilə
Nafizə
Nahidə
Naibə
Naidə
Nailə

Naimə
Nanə
Namidə
Narxanım
Nargilə
Narınc
Natəvan
Natella
Nazənin
Nazxanım

Nazilə
Nazimə
Nazlı
Naznaz
Nazpəri
Nəcabət
Nəcibə
Nənəbacı
Nənəxanım
Nənəqız
Nərgiz
Nərmin
Nərminə
Nəsibə
Nəzakət
Nəzifə
Nəzirə
Nəzrin
Nigar
Nigarxanım

Nisə
Nisəbəyim
Nisəxanım
Növrəstə
Nuranə
Nuray
Nurayə
Nurəngiz
Nurcahan
Nurcamal
Nurcan
Nurdanə
Nurəngiz
Nuridə
Nuriyyə
Nurlanə
Nurtac
Nübar
Nülufər
Nüşabə

P

Pakizə
Pərcahan
Pərxanım
Pərvanə

Pərvaz
Pəri
Pərişan
Pərvin

Pərvinaz
Pərzad

Püstə

R

Rabilə
Rabiyə
Raciyə
Rahidə
Rahilə
Rahimə
Rahiyyə
Raifə
Raisə
Ramidə
Rasimə
Ramilə
Ramizə
Raziyə
Reyhan
Rəbiyyə
Rəbiyyət
Rəfayət
Rəfiqə
Rəfiyyə

Rəhilə
Rəhimə
Rəxşəndə
Rəqibə
Rəqiyyə
Rəqsanə
Rəna
Rəsmiyyə
Rəşidə
Roza
Rövşənə
Röya
Ruhəngiz
Ruhiyyə
Ruxsarə
Ruqiyyə
Rumiyyə
Rübabə
Rüxsarə
Rüzgar

S

Sabirə	Səbinə
Saçlı	Səbirə
Sadiqə	Səbiyyə
Safurə	Səbuhə
Sahibə	Səda
Sahilə	Sədaqət
Sailə	Sədayə
Salatın	Sədəf
Samayə	Səfa
Samirə	Səfiyyə
Saniyə	Səfurə
Sara	Səhər
Sarabəyim	Səidə
Saraxanım	Səkinə
Sarıtel	Səqirə
Sayalı	Səlbi
Selcan	Səlbinaz
Sevda	Səlimə
Sevər	Səlminaz
Sevil	Səltənət
Sevinc	Səma
Seyhan	Səmayə
Seyidxanım	Səmra
Səadət	Səna
Səba	Sənəm

Sənubər
Sənurə
Səriyyə
Sərvinaz
Səyyarə
Sibel
Siddiqə
Sima
Simarə
Simuzər
Sitarə
Sofa
Sofya
Solmaz

Sona
Sonaxanım
Sovqat
Söylü
Suqra
Sura
Sübhənə
Südabə
Sülhiyyə
Sünbül
Süsən
Sürayyə
Sürmə

Ş

Şahbikə
Şahbacı
Şahbəyim
Şahidə
Şahnaz
Şahnigar
Şahsənəm
Şaiqə
Şairə
Şamama

Şeyda
Şəbnəm
Şəbnur
Şəfa
Şəfayət
Şəfəq
Şəfiqə
Şəhla
Şəhnaz
Şəhrəbanu

Şahrizad
Şəkər
Şəlalə
Şəms
Şəmsiyyə
Şərəbanu
Şərafət

Şərəf
Şərqiyyə
Şirinbacı
Şölə
Şövkət
Şura
Şükufə

T

Tacxanım
Tacirə
Tafta
Tahirə
Tamam
Tamara
Tamaşa
Tamilla
Tanay
Teybə
Teyibə
Telli
Təhminə
Tənay
Tənzilə
Təranə
Tərxanım
Tərifə

Təzəxanım
Təzəgül
Tofiqə
Tomris
Tovuz
Tubu
Tubuxanım
Tura
Turac
Turalə
Turan
Tutu
Tutuxanım
Tutubəyim
Töhfə
Törə
Tükəz
Tükəzban

Tunay
Tünzalə

Türkan
Türkay

U

Ulduz
Ulduza
Umbikə
Umcahan
Umxanım

Umxatun
Umleyla
Umnisə
Urqiyyə

Ü

Üfiqə
Ülfət
Ülkər
Ülviyyə

Ümbül
Ümbülbanu
Ümbülnisə
Ümidə

V

Vahidə
Validə
Valiyə
Varisə
Vəcihə
Vəciyə

Vəfa
Vəlihə
Vəsfıyyə
Vəsvıyyə
Vüsələ

Y

Yaxşı
Yaxşıxanım

Yaqut
Yasəmən

Yayla
Yazgül
Yazgün

Yeganə
Yenigül
Yetər

Z

Zabitə
Zahidə
Zahirə
Zairə
Zakirə
Zalxa
Zamirə
Zemfira
Zeybə
Zeynəb
Zeynəbxanım
Zəbihə
Zəbirə
Zəhra
Zəkiyyə
Zəlihə
Zəmanə
Zəminə
Zənurə
Zərəfşan
Zərxanım

Zərif
Zərifə
Zərinə
Zərintac
Zərqələm
Zərnigar
Zərnişan
Zərəş
Zərintac
Ziba
Zibeydə
Zinyət
Zivər
Ziyafət
Zoya
Zöhrə
Zübeydə
Züleyxa
Zülfüyyə
Zümrüd

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild, Bakı, “Elm”, 1983,

A. Axundov. Dilin estetikası. Bakı, 1977.

A. Axundov. Torpağın köksündə tarixin izləri. Bakı, 1983.

A. Bağırov. Azərbaycan Respublikasının onomastik vahidlər sözlüyü. Bakı, 2003.

A. Бакыханов. О наименованиях и титулах. В. кн. Сочинения записки рыцаря, Баку, “Элм”, 1983.

A. Qurbanov. Azərbaycan onomastikası. Bakı, 1986.

A. Qurbanov. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. Bakı, 1988.

A. Qurbanov. Azərbaycanlı adları. Uşağa necə ad seçməli. Bakı, 1993.

A. Qurbanov. Ümumtürk antroponimiyası tarixi. Bakı, 1997.

A. Qurbanov. Türk antroponimlərinin inkişaf dövrləri. Bakı, “Elm”, 2000.

A. Qurbanov. Dünyada türk adları. Bakı, “Elm”, 2000.

A. Qarayev. Alınma şəxs adları. AOP-nə dair konfransın materialları. Bakı, 1986.

A. Гафаров. Рассказы об именах. Душанбе, 1964.

A. Гафаров. Имя и история. М., 1987.

A. Paşayev. Azərbaycan dilində ləqəblər. Bakı, 1987.

Aydın Paşa. Azərbaycan şəxs adları. Bakı, “Maarif”, 1996.

Aydın Paşa. Azərbaycan antroponimiyasının leksik problemləri. Bakı, “Maarif”, 1997.

A. Сиперанская. Общая теория имени собственного. М., “Наука”, 1978.

B. A. Abdullayev. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti. Bakı, 1985.

В.А.Насиров, Л.Толстова. Каракалпаки. В кн: Системы личных имен у народов мира. М., 1986.

В.Насиров. Язык Орхон-Енисейских памятников. М, 1960.

В.А.Никонов. Башкиры. В кн: Системы личных имен у народов мира. М., 1986.

В.Никонов. Разливание личных имен (имён) по роли и тюркоязычных народов. “Советская этнография”, 1972, N-2.

В.Никонов. Имя и общество. М., “Наука”, 1974.

В.Махтиров. Имена древних предков. Алма-Ата, 1997.

В.Гордлевский. Избранные сочинения. I том. М., 1968.

В.Гукасян, В.Асланов. Исследования по истории азербайджанского языка до письменного периода. Баку, 1986.

С.Мəттədquluzadə. Felyetonlar, məqalələr, xatirələr, məktublar. Bakı, 1961.

Ç.Hüseynzadə. Azərbaycan şəxs adlarında cinsi əlamət haqqında. AOP, III, Bakı, 1996.

Древнетюркский словарь. Л., “Наука”, 1969.

Е.Нəмзəyəвə. Üzeyir Hacıbəyovun əsərlərində antroponimlər (nam. diss. avtoreferatı). Bakı, 2004.

Ə.Quliyev. Orxon-Yenisey abidələri və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı antroponimlərin tipoloji xüsusiyyətləri. AOP-nə dair konfransın materialları, I buraxılış, Bakı, 1986.

Ə.Quliyev. Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi. I hissə, “Elm”, Bakı, 2001.

Ə.Quliyev. Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi. II hissə, “Elm”, Bakı, 2001.

Ə.Quliyev. Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi (dok. diss. avtoreferatı). Bakı, 2003.

Ə.Quliyev. Əski türk onomastik sözlüyü. Bakı, “Elm” 1999.

Ə.Əliyev. Azərbaycanın qərb rayonlarının toponimləri (nam. diss.). Bakı, 1975.

Ə.Mikayılova. Azərbaycan dilində ləqəblər (nam. diss. avtoreferatı). Bakı, 2001.

Ə.Şükürlü. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı, 1993.

Ə.Tanrıverdiyev. Türk mənşəli Azərbaycan antroponimləri. Bakı, 1996.

Ə.Tanrıverdiyev. Türk mənşəli Azərbaycan antroponimlərinin linqvistik tədqiqi (dok. dissertasiyası). Bakı, 1997.

Ə.Tanrıverdiyev. “Kitabi-Dədə Qorqud”da şəxs adları. Bakı, “Elm”, 1999.

F.Ağayeva. Addəyişmə adətləri haqqında. AOP-nə dair konfransın materialları. Bakı, 1986.

F.Xalıqov. Folklor (dilinin) onomastikası. Bakı, 1998.

F.Rəhimbəyova. Adın etnoqrafiyası. AOP, IV, Bakı, 1993.

F.Şahbazlı. Türk adqoyma mədəniyyəti. AOP, V, Bakı, 1995.

H.Həsənov. Söz və ad. Bakı, 1984.

H.Mirzəyev. Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz. Bakı, 1997.

İ.Ağayeva. Şəxs adları və estetik zövq. AOP, I, Bakı, 1986.

И.Батманов. Язык енисейских памятников древнетюркской письменности. Фрунзе. 1959.

İ.Bayramov. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. Bakı, 2002.

İ.Cəfərsöylü. Türklər rusların soykökündə. Bakı, 1995.

İ.Vəliyev. Bəzi antroponimik vahidlərin struktur-linqvistik təhlilinə dair. AOP, II, Bakı, 1988.

İ.Vəliyev. Naxçıvan ərazisində işlənən müştərək adlar haqqında. AOP, IV, Bakı, 1993.

Г.Ахметянов. “Лес”, “дерево”, “барс” у тюрков. (Этимологические этюды). “СТ”, 1980, N-5.

Г.Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана. Баку, 1976.

Q.Məşədiyev. Zaqafqaziyanın Azərbaycan (türk) mənşəli toponimləri. Bakı, “Elm”, 1990.

- Q.Mustafayeva.* Adların üslubi imkanları. Bakı, 1990.
- Q.Məmmədli.* İmzalar. Bakı, 1977.
- Г.Самтаров.* Татары. В кн: Системы личных имен у народов мира. М., 1986.
- Л.Кулиева.* Заметки о семантике Азербайджанских антропонимов. Баку, 1982.
- L.Qumilyov.* Qədim türklər. Bakı, "Gənclik", 1993.
- L.Piriyeva.* "Molla Nəsrəddin" jurnalında onomastik vahidlər. Bakı, 1997.
- L.Sadiqov.* Azərbaycan dilində şəxs adları (nam. diss.). Bakı, 1975.
- Л.Шетенин.* Слова, имена вещи. Изд. Ростовского Университета, 1956.
- M.Adilov, A.Paşayev.* Azərbaycan onomastikası. Bakı, 1987.
- M.Adilov, A.Paşayev.* "Təxəllüs", "Ləqəb", "İmza" terminləri. "Terminologiya məsələləri". Bakı, 1987.
- M.Adilov.* Mürəkkəb adlar haqqında. AOP, II, Bakı, 1988.
- M.Adilov, Z.Verdiyeva, F.Ağayeva.* İzahlı dilçilik terminləri. Bakı, 1989.
- M.Çobanov.* Azərbaycan şəxs adları. Bakı, "Maarif", 1981.
- M.Çobanov.* Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. 1983.
- M.Çobanov.* Familiya. Təxəllüs. Tbilisi, 1987.
- M.Çobanov.* Azərbaycan şəxs adlarının semantikasını və orfoqrafiyasını. Tbilisi, 1990.
- M.N.Çobanov, M.M.Çobanlı.* Azərbaycan şəxs adları. Bakı, 1995.
- M.Hacıyeva.* "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında işlənən bir neçə antroponim haqqında. AOP, II, Bakı, 1988.
- M.Şirəliyev, B.Abdullayev, Ş.Sədiyev.* Azərbaycan şəxs adları. Bakı, 1987.
- Н.А.Баскаков.* Русские фамилии тюркского происхождения. М., 1979.
- N.Xudiyev.* Qədim türk onomastikası. AOP, IV, Bakı, 1993.

N.Xudiyev. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin şəxs adları hesabına zənginləşməsi. AOP-nə dair konfransın materialları, I, Bakı, 1986.

N.Məmmədli. Adını mən verdim – yaşını Allah versin. Türk şəxs adlarının izahlı sözlüyü. Bakı, 1995.

N.Orkun. Eski türk yazıları. I-IV, İstanbul, 1935-1941.

O.Mirzəyev. Adlarımız. Bakı, 1986.

R.Əliyev. Antroponimlərin çox variantlılığı. AOP-nə dair konfransın materialları, I, Bakı, 1986.

R.İsrafilova, Q.Məşədiyev, Q.Cəfərov. Azərbaycan dilinin onomastikası. Bakı, “Elm”, 1987.

R.Eyvazova. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər. Bakı, 1995.

R.Həbibli. Onomastik lüğətlərin elmi-nəzəri əsasları və tərtibi prinsipləri (nam. diss. avtoreferatı). Bakı, 1998.

S.Abdullayeva. Azərbaycan nağıllarında işlənən antroponimlər. AOP, IV, 1993.

С.Кляшторный. Древнетюркские рунические памятники. М., 1964.

С.Малое. Памятники древнетюркской письменности. М-Л., 1951.

С.Моллазаде. Топонимия северных районов. Баку, 1979.

Ş.Sədiyev. Adlar necə yaranmışdır. Bakı, 1969.

Ш.Садиев. Основные правила выбора имен для новорожденных (на азербайджанской антропонимии). Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. М., 1970.

Т.Джанузакөв. Основные типы и состав тюркской ономастики в V-VII вв. “Известия” АН Казакской ССР. Серия общественная, 1971, N-1.

Т.Насиєв, К.Вəliyev. Azərbaycan dili tarixi. Bakı, 1983.

Т.Насиєв. Onomastik vahidlər dilin unudulmuş vahidlərinin qoruyucuları kimi. AOP, II, 1987.

V.Əliyev. Azərbaycan toponimiyası. Bakı, 1999.

V.Əliyev. Zəngəzurda qalan izimiz. Bakı, 2004.

Y.Yusifov, S.Kərimov. Toponimikanın əsasları. Bakı, 1987.

V.Yusifova. Orxon-Yenisey abidələrində şəxs adları (nam. diss. avtoreferatı). Bakı, 1999.

Z.Budaqova. Antroponimlərin növləri və mənbələri. AOP-nə dair konfransın materialları, I, Bakı, 1986.

Z.Садыхов. Личные имена в Азербайджанском языке. АКД, Баку, 1975.

Z.Xasıyev. Tovuzun toponim dünyası. Bakı, 1997.

Z.Toğan. Oğuz dastanı. Reşidedin Oğuznamesi. Tercüme və təhlili. İstanbul. 1972.

Z.Rzayeva, D.Qiyasbəyli. Türk dillərində mürəkkəb antroponimlərin yaranmasında fəal olan bəzi antroponimlər haqqında. AOP, V, Bakı, 1990.

CAVAD HEYƏT MÖCÜZƏSİ

BBK
X-90

Redaktor:
Elçin
xalq yazıçısı,
filologiya elmləri doktoru, professor

X-90
N.M.Xudiyev
Cavad Heyət möcüzəsi.

Kitabda Azərbaycanın görkəmli övladlarından biri, dünyaşöhrətli cərrah, alim, nəşir Cavad Heyətin keçdiyi şərəfli ömür yoluna nəzər salınır. Cavad Heyətin zəhmətlə istedadın vəhdətindən yoğrulmuş ömrünün, çoxşaxəli fəaliyyətinin ayrı-ayrı məqamlarından böyük hörmətlə söhbət açan müəllif onu oxucuya bütövlükdə türk dünyasının iftixarı kimi təqdim edir.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

$\frac{4602000000}{N098 - 2013}$ *qrifli nəşr*

© «Azərnəşr», 2005
© «Elm və təhsil», 2013

Kitab türk dünyasının böyük övladı, müasirlərinin “Əsrimizin yaşayan Dədə Qorqudu” adlandırdığı görkəmli alim, dünyaşöhrətli cərrah, qüdrətli nəşir, alovlu vətənpərvər Doktor Cavad Heyətin anadan olmasının 80 illik yubileyinə həsr olunur.

OXUCULARA

Türk dünyasının qüdrətli övladlarından biri, bütün dünya türklərinin qürur və fəxarət yeri olan Doktor Cavad Heyətin 80 illik yubileyinə bir qardaş, bir dost ərməğanı etmək istədim. Çox düşünüb-daşındıqdan sonra sözdən böyük hədiyyə tapa bilmədim. Axı, ömrünü həm də sözə həsr edən, sözün qüdrəti ilə uzaq elləri, obaları yaxınlaşdıran, insanlar və ölkələr arasında mənəviyyat körpüsünə çevrilən, sözə elə sözün özünə layiq “Varlıq” kimi möhtəşəm bir abidə qoyan müdrik insana SÖZ çələngindən gözəl hədiyyə nə ola bilər?

Beləcə, o taylı-hu taylı Azərbaycanın ağsaqqalı, müasirlərinin böyük qürurla “əsrimizin yaşayan Dədə Qorqudu” adlandırdığı əziz dostum Cavad Heyətin 80 illik yubileyinə – ömrünün və fəaliyyətinin müdriklik zirvəsinə kitab bağlamağa qərar verdim. Bu kitabda həmçinin böyük alimin şəxsiyyəti və fəaliyyəti ilə bağlı bu gün Şimali Azərbaycanda formalaşmış ictimai rəyin bəzi məqamlarını, onun zəngin yaradıcılığının öyrənilməsi, təqdir və təbliğ

olunması sahəsində görülən işlər haqqında düşüncələrimi də azərbaycanlı və iranlı qardaş-bacılarımla bölüşmək fikrindəyəm. Amma deyim ki, qələmi əlimə götürəndə, hər şeydən əvvəl, kitabın adı ağıma gəldi: “Cavad Heyət möcüzəsi”. Və sonra bu adı dəyişmək istəmədim.

Həqiqətən də, mən Cavad Heyəti 20-ci əsrin möcüzəsi sayıram.

Mən xoşbəxtəm ki, türk dünyasının bu böyük şəxsiyyəti, bir əlində qələm, bir əlində bıçaq öz xalqının, millətinin, bütövlükdə insanların mənəvi və fiziki sağlamlığı üçün misilsiz işlər görən, böyük xidmətlərə imza atan Cavad Heyət haqqında “Cavad Heyət varlığı” adlı sənədli televiziya filminin ssenari müəllifiyəm, bu görkəmli alim haqqında məqalələr yazmışam...

Amma etiraf edirəm ki, Cavad Heyət elə bir ömür yaşayıb ki, o ömrün salnaməsini yaratmaq həm asandır, həm çətindir, həm də çox məsuliyyətlidir. Bu ömür elə bir ömürdür ki, onda alim və ədib qələmi birləşib, yüksək mənəvi amallar uğrunda mübarizə aparıb, insanların, xalqların birliyinə xidmətdə keçib, öz dahi sələflərinin ənənəsini ləyaqətlə davam etdirməyə sərf olunub. Bu ömür yalnız bir xalqa, bir millətə məxsus olmayıb, bəşəriyyətə xasdır.

Bəli, mənəvi ömrünü sağlığında yəqən qazanmış Cavad Heyət elə bir od-ocaqdır ki, onun istisinə bütün türk dünyası qızınır. O, xalqımızın taleyində ciddi rol oynamış şəxsiyyətlərdən biridir, türk dünyasının böyük fikir adamlarındandır. Cavad Heyət 50 milyon azərbaycanlının ürəyinə ruh verib, xalqa, millətə, bütövlükdə insanlığa xidmət yolunda nə etmək olarsa, onu çoxdan edib.

Təbii ki, kitabda bu məqamlara toxunulacaq, Cavad

Heyət ömrü, Cavad Heyət şəxsiyyəti müxtəlif aspektlərdən araşdırılacaq.

Amma əvvəlcə kitaba ön söz yazmaq istədim. Sonra bu fikrimdən daşındım. Və Doktor Cavad Heyətin 15 mart 2005-ci il tarixdə Türkiyənin Ankara şəhərində keçirilən 80 illik yubileyindəki çıxışının mətnini kitaba ön söz kimi verməyi qərara aldım.

Hörmətli oxucular! Elə isə siz də bu çıxışın mətnini kitabın ön sözü kimi qəbul edin.

Müəllif
27 aprel 2005-ci il

“Siz öz fəaliyyətinizlə İran İslam Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlığın genişlənməsinə çalışırsınız. Müəyyən tarixi dövr istisna edilməklə ölkələrimiz həmişə bir yerdə olmuşdur. əminəm ki, keçmişdə yol verilmiş səhvlər tezliklə aradan qaldırılacaq, iki qonşu dövlət arasında mehriban dostluq və qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq davam edəcəkdir”

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
26 mart 1994-cü il

ÖN SÖZ ƏVƏZİ

(Ankara, 15 mart 2005-ci il)

Əziz dostum Cavad bəy!

Hörmətli yubiley iştirakçıları!

Türk dünyasının ən qüdrətli övladlarından biri, bütün dünya türklərinin qürur və fəxarət yeri olan, bir əlində qələm, bir əlində bıçaq öz xalqının, millətinin, bütövlükdə insanların fiziki və mənəvi sağlamlığının keşiyində sərhəd əsgəri kimi sərvaxt dayanan, əllərinin hikməti, sirri-sehri ilə möcüzələr yaradan möhtərəm Doktor Cavad Heyətin 80 illik yubiley mərasimində iştirakımdan və çıxışımdan böyük iftixar hissi keçirirəm.

Əvvəlcə fəxrlə qeyd etmək istəyirəm ki, ömrü boyu heyrətamiz dərəcədə misilsiz işlərə imza atan Cavad Heyət haqqında mən də bir sıra məqalələr yazmışam, 2002-ci ildə “Azərbaycanelefilm”in çəkdiyi “Cavad Heyət varlığı” adlı sənədli televiziya filminin ssenari müəllifiyəm, görkəmli alimin 80 illik yubileyinə həsr etdiyim kitab isə bu yaxınlarda işıq üzü görəcək. Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, “Cavad Heyət varlığı” filmi, böyük alimin Bakıda keçirilən 70 illik yubileyinin videoyazısı, ona həsr olunmuş “Dastan”, “Durna teli” verilişləri televiziyaamızın qızıl fondunda saxlanır.

Yubiley mərasiminə gələrkən mən bir daha Cavad Heyət haqqında yazdıqlarıma diqqət yetirdim, ssenarim

əsasında çəkilmiş filmə baxdım. Bütövlükdə Cavad Heyətin keçdiyi mənalı, şərəfli ömür yoluna nəzər saldım. Etiraf edirəm ki, onun qısa zaman kəsiyində həyata keçirdiyi və bir insan ömrünə sığmayacaq qədər böyük işlərin qarşısında yenə də heyrətimi gizlədə bilmədim.

Cavad Heyət kimdir? Onun Azərbaycan, İran, bütövlükdə dünya elminin, təbabətinin və mədəniyyətinin inkişafında hansı xidmətləri var? Təbii ki, bir yubiley çıxışında bu suallara cavab vermək çətindir. Çünki Cavad Heyət yaradıcılığı elə əhatəli, çoxşaxəli, ensiklopedik məzmun və səciyyə daşıyır ki, onun araşdırılması, öyrənilməsi və dəyərləndirilməsi böyük vaxt və zaman tələb edir. Çox qısa desəm, mən Cavad Heyəti 20-ci əsrin möcüzəsi hesab edirəm. Dünyanın ən usta, ən mahir cərrahlarından, təbiblərindən biri olan Cavad Heyəti başqa cür qiymətləndirmək mümkün deyil. Təsadüfi deyil ki, onun yarım əsr əvvəl gördüyü işlər elə bu gün də yenilik, təzəlik sayılır.

Türk dünyasının dünya elminə bəxş etdiyi bu böyük alimə, elm adamına, Cavad Heyət şəxsiyyətinə hansı yöndən, hansı prizmadan yanaşsan, onun yaradıcılığını hansı aspektdən araşdırsan, insanlığa başucalıq gətirən əməllərlə qarşılaşarsan.

Cavad Heyət ömrün, taleyin seçdiklərindəndir, Tanrının seçilmiş bəndələrindəndir. Belə olmasaydı, o, bir neçə sahədə paralel olaraq belə böyük uğurlar qazanmaz, şöhrət tapmazdı.

Mən deyirdim ki, Cavad Heyətin ömrü yalnız bir xalqa, bir millətə məxsus olmayıb, bəşəriyyətə xasdır. Bu ömür öz dahi sələflərinin ənənəsini ləyaqətlə davam etdirməyə sərf olunub.

Bəs Cavad Heyət bu nüfuzu, bu şöhrəti necə qazanıb?

Əvvəla, tam məsuliyyətlə demək istəyirəm ki, o hər bir uğuruna zəhməti, çalışqanlığı, bir də Tanrının ona bəxş etdiyi istedadı sayəsində nail olub. Digər tərəfdən, o öz biliyini yorulmadan, usanmadan arayıb-axtarmaqla zənginləşdirib.

İkincisi, belə bir məşhur deyim var: ot kökü üstə bitər. Bu kəlamda böyük hikmət var, çünki kökü olmayan bir ağac tez çürüyər, ayaq üstə duruş gətirə bilməz. Əslinəcəbəti, soykökü olmayan bir insan da qaynar qazana bənzər dünyada, narahat dənizdə gəmi kimi çalxalanan zamanədə tez itib-batar, həyatın dibinə yuvarlanar. Cavad Heyət də elə bir kişinin ailəsində böyüyüb ki, o elə Cavad Heyət olmalıydı. Onun başqa cür olmağa haqqı yox idi. Bəli, bu gün bütün dünyanın tanıdığı, elmini və sözünü qəbul etdiyi Cavad Heyət tanınmış bir ziyalının ailəsində tərbiyə alıb. Atası Mirzə Əli Heyət görkəmli ictimai və dövlət xadimi, hüquqşünas alim, maarifpərvər ziyalı olub, məsul vəzifələrdə çalışıb. Və bu kişi on övladının onunu da əqidəli, məsləkli, savadlı, vətənpərvər, qeyrətli vətəndaşlar kimi böyüdü.

“Allah insana hürriyyət, seçmək imkanı verib. Mən də azad olmaq üçün həkimliyi seçdim” deyən Cavad Heyət əvvəlcə Tehrandə, sonra İstanbulda, daha sonra Avropada – Parisdə mükəmməl təhsil alıb, bir müddət elə Paris Universitetinin cərrahlıq klinikasında çalışıb. 1952-ci ildə ixtisaslı cərrah kimi Tehrana qayıdıb.

Bir rəqəmi də qürurla dilə gətirmək istəyirəm: ömrünü, taleyini elmə, təbabətə bağlayan Cavad Heyət Şərqdə ən unikal cərrahiyyə əməliyyatlarının müəllifidir, ümumiyyətlə, o, 60 ilə yaxın həkimlik təcrübəsində 20

mindən çox cərrahiyyə əməliyyatı aparıb, minlərlə insanın həyatını xilas edib.

Cavad Heyət, demək olar ki, hər yerdə birinci olub və özü də bunu etiraf edir. Birinci olmağın nə qədər çətin, məsuliyyətli olduğunu isə, mənəcə, hər kəs çox yaxşı anlayır. “Cərrahlıq həm elm, həm də sənətdir. Mən həmişə inandığım həqiqətləri həyata keçirmək istəmişəm” deyən Cavad Heyət 1954-cü ildə ürək əməliyyatları aparmağa başlayıb, 1961-ci ildə İran mühiti üçün böyük uğur sayılan, ilk dəfə böyük müvəffəqiyyətlə keçən açıq ürək əməliyyatı da Cavad Heyətə aiddir. O, İranda eksperimental cərrahiyyənin bünövrəsini qoyub, ilk dəfə ürək qapaqlarını dəyişdirib. Tehrandə ilk böyrəkköçürmə əməliyyatları da məhz Cavad Heyətin adı ilə bağlıdır. Bu nailiyyətlərə görə o, 1963-cü ildə Beynəlxalq Cərrahlıq Akademiyasının üzvü seçilib.

Az vaxtda ürək cərrahiyyəsinin öncülü kimi məşhurlaşan Cavad Heyət 1983-cü ildə dünyanın ən şöhrətli cərrahiyyə qurumu olan Paris Cərrahiyyə Akademiyasına üzv seçilib.

Tibbə aid çoxlu sayda sanballı kitabın, cərrahiyyəyə aid üç cildlik dərsliyin müəllifi, 12 il “Daneşe pezeşki” – “Tibb elmi” dərgisinin naşiri olan Doktor Cavad Heyət 1988-ci ildən Azad İslam Universitetinin cərrahiyyə professorudur, universitetin cərrahlıq şöbəsinin rəhbəridir. Bu, həm də o deməkdir ki, yeni Cavad Heyətlər yetişir, Cavad Heyət öz elmini, öz biliyini əsirgəmədən tələbələrinə öyrədir. Demək, “Çalışmışam ki, həyatda elm öyrənəm və elm öyrədəm. İnsan həyatda biliklə yaşamalıdır” deyən Cavad Heyət, həm də böyük müəllimdir. İslam dünyasının böyük şəxsiyyəti Həzrəti Əlinin belə bir fikri var: “Kim

mənə bir hərf öyrətsə, ömrüm boyu ona qul olaram.” Bu mənada, tələbələri Cavad Heyətə çox borcludurlar.

Bütün bu sadaladıqlarımın hamısı, bəlkə də, dildə çox asan səslənir. Amma bunların arxasında yuxusuz gecələr, gərgin və hərtərəfli çalışmalar, nəzəriyyə və bu nəzəriyyəyə əsaslanan praktika, böyük səbir, təmkin, iradə dayanır. Özünün dediyi kimi, bu işlər ona həyəcan, emosiya, stress, iztirab bahasına başa gəlib.

Hər bir sənət sahibi ilk addımını həyəcanla xatırlayır: istər həkim, istər yazıçı-şair, istərsə də digər peşə sahibləri. Cavad Heyət də keçirdiyi ilk cərrahiyyə əməliyyatını, özü də çox uğurlu əməliyyatı həm sevinə-sevinə, həm həyəcanla xatırlayır. Bunun özü də xoşbəxtlikdir.

Dünyaşöhrətli korifey cərrahlardan biri olan Doktor Cavad Heyətin elmi fəaliyyəti təkcə təbabətə məhdudlaşmır. O həm də böyük tarixçi alim və filoloqdur. Ömrünün önəmli bir hissəsini Türk-Azərbaycan tarixinin, dil və ədəbiyyatının tədqiqinə həsr edib, elmi türkoloji araşdırmalarla məşğul olub, nəşirlik edib. Cavad Heyət sənəti, ədəbiyyatı, dilçiliyi, tarixi də bir həkim kimi tədqiq edib və özü demişkən, bunun da xeyrini görüb.

Cavad Heyətin ən böyük xidmətlərindən biri də onun “Varlıq”ıdır.

İranda İslam İnqilabının qələbəsindən sonra verilən nisbi dil azadlığından bəhrələnən alovlu vətənpərvər ziyalı dostları ilə birgə “Varlıq” dərgisinin nəşrinə başlayır. Nə az, nə çox, düz 26 ildir ki, Azərbaycan-türk dili, ədəbiyyatı, tarixi və folklorunu bu jurnal vasitəsilə yayır.

Mən “varlığımızın ifadəsi və sənədi olan” azadlıq quşu “Varlıq” haqqında xüsusi danışmaq istəyirəm.

“Varlıq”! İnanmıram indi kiminsə bu dərgi haqqında

informasiyası, məlumatı, bilgisi olmasın. İnanmıram, indi kimsə bu dərgi haqqında eşitməmiş olsun. İnanmıram, indi kimsə bu dərgi ilə öyünməsin, fəxr etməsin. Bu öyüncü, bu qürur hissini bizə bəxş edən isə, sözün həqiqi mənasında, böyük azərbaycanlı olan Doktor Cavad Heyətdir. Və 26 ildir ki, bu jurnal bizimlədir. Bəlkə də, belə uzunömürlü ikinci bir jurnal, dərgi aqlımıza, xəyalımıza gətirə bilmərik. Mətbuat tariximizə nəzər salsaq görərik ki, mətbu orqanlarımızın əksəriyyəti çox qısa ömür yaşayıb. “Varlıq” isə 26 ildir ki, bizimlə yol gəlir. Biz indi Cavad Heyəti – ağsaqqal alimimizi, böyük təbibimizi, görkəmli nəşirimizi təkcə 80 illik yubileyi münasibətilə deyil, həm də təməlini, bünövrəsini qoyduğu bu jurnalın 26 illiyi münasibətilə təbrik edirik. Cavad Heyət gözünün nurunu, zəkasını, işığını, ömrünü, həm də bu jurnalın səhifələrində şam kimi əridib. Min bir zəhmətə, əziyyətə qatlaşaraq gözəl bir “övlad” da böyüdü. Cavad Heyət bu layiqli “övlad”ın üstündə əsim-əsim əsib və onu bütöv türk aləminə bəxş edib. Öz doğma dilində yazan “Varlıq”, həqiqətən də, varlığımızın aynasına, mövcudluğumuzun güzgüsünə çevrilib. Digər tərəfdən, bu dərgi də öz nəşirinə, öz yaradıcısına borclu qalmayıb, onu öz səhifələrinin yaddaşına həkk edib. Özü də həmişəlik.

Cavad Heyət İran inqilabından sonra Tehranda “Varlıq” dərgisini çap etdirməklə türk mədəni birliyinə qapı açdı, həm də bir məktəbə çevrildi. Bu jurnal az vaxtda böyük uğur qazandı: milli fikrin formalaşması, ədəbi dilin yayılması, o tay-bu tay məsələsində öz sözünü dedi. Cavad Heyətin yaratdığı “Varlıq” məktəbi İran türklərinin milli mədəniyyətini hansısa ideologiyaya bağlılıqdan azad etdi. Bundan başqa, İranda unudulmuş fikir sahibləri, ədəbiyyat

və mədəniyyət xadimlərinin adları və əsərləri “Varlıq” vasitəsilə tanındı, təbliğ olundu. Stokholmda yaşayan soydaşımız Əlirza Ərdəbilinin təbirincə desək, “Varlıq” məktəbi mənəvi dünyamızın coğrafiyasını bizə tanıtdırmaqla dünya xəritəsində durduğumuz yerin koordinatları ilə bizi tanış etdi.

Nə gözəl ki, bu gün ən kütləvi mətbuat orqanı olan “Varlıq” hər sayında öz oxucularını elmin, ədəbiyyatın, folklorun seçmə nümunələri ilə tanış edir, dilimizi təbliğ edir. Burada çap olunan silsilə məqalələr dilimizin tarixini, qrammatikasını, ədəbiyyat tariximizi, folklorumuzu əks etdirir. Həm də Ana dilimizin nə qədər əzəmətli, zəngin, gözəl, musiqili bir dil olduğunu nümayiş etdirir, ədəbi dilimizin aydınlığını və şəffaflığını göstərir. “Varlıq” hər səhifəsində ədəbi dilin nə qədər təbii olduğunu bir sənəd kimi ortaya qoyur. Bir sözlə, “Varlıq”ın ədəbi dilimizin populyarlaşmasında oynadığı rol danılmazdır.

Mən bir məqamı, incə bir nüansı da xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Heç şübhəsiz, “Varlıq” jurnalını nəşr etmək Doktor Cavad Heyət üçün heç bir yöndən asan olmayıb. O, həkimliyindən, alimliyindən qazandığını “uf” demədən bu jurnalın məsrəflərinə sərf edib, məcazi dillə desək, millətin varlığına xərcləyib. Mən hələ istirahətindən, dincliyindən kəsdiklərini, mənəvi narahatlıqlarını, əzab-əziyyətlərini demirəm. Bu mənada, Cavad Heyət qəhrəmandır. Yorulmaq bilmədən öz məsləki uğrunda mübarizə aparan və sonda qalib gələn qəhrəman. Eşq olsun zəmanəmizin bu fədakar qəhrəmanına!

Onu da mütləq qeyd etmək lazımdır ki, “Varlıq”, həm də qaranquş olub. Onun ardınca İranda ana dilində onlarla mətbu orqanı, qəzet, jurnal çap olunmağa başlayıb.

“Varlıq”ın daha bir böyük xidməti isə ondan ibarətdir ki, o, Şimali Azərbaycanın istiqbal mübarizəsini də öz səhifələrində müdafiə etdi, erməni təcavüzünü pislədi. Bu gün də öz mövqeyində qalır.

Oxucuları ilə dil tapan, onların qəlbinə hakim olan “Varlıq” Azərbaycanda da böyük maraqla oxunur. Dərgidən seçmə nümunələr müntəzəm olaraq qəzet və jurnallarda dərc edilir, geniş oxucu kütləsinə çatdırılır, beləliklə, fədakar yaradıcılığın bəhrəsi olan “Varlıq” xalqın varlığını, onun haqq səsini, mənəvi istəklərini ifadə edir, elin sevincinə, dərdinə şərikin olan, mənəvi yaralarına məlhəm qoyan, ona keçmişini, bu gününü anladan, sabahının yolunu göstərən nüfuzlu bir söz kürsüsüdür.

Bir daha qeyd edirəm, Doktor Cavad Heyət öz həmkarları ilə birlikdə “Varlıq”ın səhifələrində Azərbaycanın tarixi, ədəbiyyatı, dili və folklorunun öyrənilməsinə silsilə məqalələr həsr etmiş, bu sahədə bir akademiyanın görə biləcəyi işi təkbaşına görmüşdür. Azərbaycan ziyalıları bu əvəzsiz mənəvi sərvətlərə görə böyük ustad Cavad Heyətə və “Varlıq” dərgisinin müəlliflər heyətinə son dərəcə minnətdardırlar.

Doktor Cavad Heyət böyük alimdir. Onun türkoloji araşdırmalara dair üç yüzə qədər, tibbə aid isə yüzə yaxın məqaləsi, elmi əsəri müxtəlif illərdə İran, Türkiyə, Azərbaycan, Avropa ölkələri və Amerikada yayımlanıb. Onun türkologiyaya aid kitablarını məxsusi qeyd etmək istəyirəm: iki cildə “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir baxış”, “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı”, “Türklərin tarix və ədəbiyyatına bir baxış”, “Ədəbiyyatşünaslıq”, “İki dilin müqayisəsi”, “Türk dili və ləhcələrinin tarixi”. Bu kitabların hər biri ayrı-ayrılıqda Azərbaycan ədəbiyyatının,

Ana dilinin tədqiqinə, araşdırılmasına həsr olunan, böyük əhəmiyyət kəsb edən əsərlərdir. Və alimin bütün bu əsərləri indi əl-əl gəzir.

Cavad Heyət, həmçinin dostu və həmkarı, rəhmətlik Həmid Nitqiylə birlikdə İranda elmi türkologiyanın əsasını qoyub. O, 1993-cü ildə Türkiyənin Tehran böyük elçisi Korkmaz Haktanırla birgə Tehranda Türk Kültür mərkəzini açır. Cavad Heyət türkologiya sahəsində apardığı araşdırmalara və elmi əsərlərinə görə Türk dili Qurumunun üzvü seçilib, İstanbul Universiteti Tibb və ədəbiyyat fakültələrinin altun və fəxri diplomlarını alıb, Azərbaycanın bir neçə nüfuzlu universitetinin fəxri professor və doktoru seçilib, bir çox önəmli elmi-mədəni qurumların mükafatlarına layiq görülüb.

Cavad Heyət Vətənimizdə çox sevilir, olduqca hörmətli tutulur. O, 1982-ci ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının, 1992-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin fəxri üzvüdür. Cavad Heyət Azərbaycan mədəniyyəti və elminin inkişafındakı xidmətlərinə, İran-Azərbaycan mədəni-ədəbi əlaqələrinin möhkəmləndirilməsindəki fəaliyyətinə görə 1991-ci ildə Milli Yaradıcılıq Akademiyasının fəxri akademiki, 1992-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin fəxri doktoru, 1993-cü ildə N.Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin, 1994-cü ildə N.Nərimanov adına Tibb Universitetinin, Y.Məmmədaliyev adına Naxçıvan Dövlət Universitetinin, Bakı Xəzər Universitetinin fəxri professoru, Azərbaycan Cərrahları Elmi Cəmiyyətinin fəxri üzvü seçilib. Bakı universitetlərində professor-müəllim heyəti ilə görüşləri, tələbələr qarşısında maraqlı mühazirələri, xəstəxanalardakı uğurlu

cərrahiyyə əməliyyatları alimi daha da sevdirib. Cavad Heyətin Bakıda tələbələr qarşısında “Kitabi-Dədə Qorqud”un yaranma tarixi və s. mövzularda oxuduğu mühazirələr həm tarixi-filoloji, həm də linqvistik baxımdan xüsusi marağa səbəb olub. İndiyədək onun çıxış və məruzələri mötəbər elmi simpoziumlarda səslənib, İngiltərə, Fransa, eləcə də Avropanın digər ölkələrinin ən nüfuzlu dərgilərində çap olunub.

Bəli, Doktor Cavad Heyət tibb və türkologiya sahələrində çalışmalarına görə dünyada, xüsusilə türk dünyasında məşhurlaşib, adını öz sağlığında ikən əbədiləşdirib.

Doktor Cavad Heyət Ana dilimizin böyük qayğıkeşi və təəssübkeşidir. O, böyük vətənpərvərdir, xalqını, millətini, Vətəninə ülvə, təmiz, təmənnəsiz, alovlu məhəbbətlə sevən bir övladdır, Azərbaycan oğludur. Onun bu böyüklüyü ilə bağlı iki məqamı hər dəfə xatırlayanda çox təsirlənirəm. Birinci fakt odur ki, Cavad Heyət “Varlıq”ın ilk sayında böyük Azərbaycan şairi Bəxtiyar Vahabzadənin “Ana dili” şeirini çap edib və bununla nə qədər misilsiz bir iş gördüyünü biz bu gün də böyük məmnuniyyət və minnətdarlıqla dilə gətiririk. İkincisi, Cavad Heyət 1971-ci ildə Ustad Şəhriyarı ailəsi ilə birlikdə Tehrana dəvət edir, onları 5 ay evində qonaq saxlayır. Bununla da o, Ustad Şəhriyarın yaradıcılığında yeni səhifə açır, şairin Ana dilində yazıb-yaratmasına şərait yaradır. Və böyük Şəhriyar yenidən türkcə şeirlər yazmağa başlayır. Bu böyüklüyü və xeyrxahlığı ilə Cavad Heyət elə özü dediyi kimi, “fars şeirinin zirvəsinə çıxan və müasir İranın Hafizi sayılan” Şəhriyarı sanki yenidən bizə qaytarır. Ədəbiyyat dünyamıza, söz sənətimizə “Heydərbabaya salam” adlı bir sənət incisi, söz mirvarisi, çox müqəddəs bir əsər bəxş edir.

Doktor Cavad Heyət Qarabağ müharibəsi ilə bağlı Azərbaycanın haqq səsinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında da böyük fədakarlıq göstərib və göstərir. İrandakı Qarabağ Müsəlmanlarına Yardım Komitəsinin sədri kimi Cavad Heyət dünyanın bir çox dövlət başçalarına müraciət edib. Onun 1993-cü ildə böyük ürək ağrısı ilə Türkiyənin prezidenti cənab Süleyman Dəmirələ yazdığı açıq məktubundakı sözləri həyəcansız oxumaq mümkün deyil: “Mən bu sətirləri göz yaşlarımın qabağını ala bilmədən yazıram və bu anda Allah-təaladan xalqımıza qurtuluş, ya özümə ölüm istəyirəm.” Cavad Heyət həmin məktubda Azərbaycanı düşdüyü fəlakətdən çıxarmaq üçün söyləri gücləndirməyə, “böyük dövlətlərin silahları ilə təcürdən-dırnağadək silahlanmış ermənilər qarşısında azərbaycanlıları müdafiə edib, soyqırımına mane olmağa” çağırır.

Cavad Heyət 1992-ci ildə Qarabağ savaşıının 180 yaralısının, Qarabağ əlilinin Tehranda pulsuz müalicəsini təşkil edib, ən ağır yaralıları isə şəxsən özü əməliyyat edərək həyata qaytarıb.

Mən onlardan birinin Cavad Heyət haqqında dediklərini də unuda bilmirəm. Bu, Qarabağ müharibəsi əlili Maarif Əliyevin sözləridir: “Mənim ağ ciyərim tamam dağılmışdı, qara ciyərimdə də qəlpələr qalmışdı. Məni fevralın 2-də operasiya elədi. Əməliyyat müvəffəqiyyətlə qurtarmışdı. Əməliyyatdan sonra mən ayılmamışdım. Görün, Cavad Heyət neyləmişdi. Mənimlə birgə Azərbaycandan gələn uşaqları gətirmişdi ki, Azərbaycan dilində, Bakı ləhcəsində, Azərbaycan ləhcəsində danışın. Maarif anasının, atasının, bacısının, qardaşının adını çəkirdi, o adları siz də çəkin ki, əsəblərinə toxunsun, bəlkə,

narkozdan ayılsın. Cavad Heyət həmin variantla məni narkozdan ayılmışdı.” Gəlin etiraf edək ki, bu, həm də insan taleyinə biganə qalmayan humanist, xeyirxah bir həkimin hərəkətidir, Cavad Heyət böyüklüyüdür.

Cavad Heyət Azərbaycana humanitar yardım toplanılması, onun qaçqınlara, yaralılara və şəhid ailələrinə çatdırılması işində böyük əmək sərf edir. Biz bütün bunlara görə də ona çox borcluyuq.

Hörmətli yubiley iştirakçıları!

Öz fəaliyyətində iki parlaq sahənin vəhdətini yaradan, iki qütbü birləşdirən, ədəbiyyatı təbabət, təbabəti ədəbiyyat qədər dərinlən mənimsəyən, bilən Cavad Heyətin Bakıya hər gəlişi əsl toy-bayrama çevrilir. O, müstəqil Azərbaycanın ən əziz qonağı olur.

Bilirsiniz ki, on il əvvəl Doktor Cavad Heyətin 70 illiyi Bakımızda dövlət səviyyəsində, Azərbaycan ziyalıları və elmi ictimaiyyətinin iştirakı ilə geniş qeyd edildi. Dövlət Televiziyası ilə nümayiş etdirilən bu yubiley gecəsinə bütün Azərbaycan baxdı, bütün Cavadsevərlər baxdı, xalqımız bir daha bu Vətən oğlunun qüdrətinin şahidi oldu.

Xalqımızın ümummilli lideri, dünyaşöhrətli siyasətçi Heydər Əliyev də Cavad Heyət şəxsiyyətinə, Cavad Heyət elminə, Cavad Heyət vətənpərvərliyinə yüksək dəyər verirdi, ona böyük hörmətlə yanaşırdı. Ulu öndərimiz Cavad Heyəti Bakıda qəbul edərkən xeyirxahlığına, Vətən üçün əhəmiyyətli işlərinə və İranla Azərbaycan arasında dostluq körpüsü yaratdığına görə ona minnətdarlıq etmişdi.

Doktor Cavad Heyətin qəlbi daim vətənpərvərlik ehtirası ilə döyünür. O, bütün varlığı ilə xalqın xoşbəxtliyi üçün çalışır.

Bu yubiley mərasimində bir fikrimi də bildirmək

istəyirəm. Əgər Cavad Heyət təkcə cərrah, həkim, təbib kimi fəaliyyət göstərsəydi, yenə sənətin zirvəsində dayanacaqdı. Əgər Cavad Heyət təkcə türkologiya ilə məşğul olsaydı, yenə tarixdə ən məşhur türkoloq alim kimi qalacaqdı. Əgər Cavad Heyət təkcə “Varlıq”ın naşiri olsaydı, yenə də Azərbaycanın ən sevimli övladlarından biri olaraq tanınacaqdı. Yəni o hər sahədə öz sözünü böyük məharətlə, ustalıqla, peşəkarlıqla deyib.

Mənim bütün bunları sadalamaqda məqsədim var.

Bu gün Cavad Heyət ömrün zirvəsindədir! Və həm də müdrikliyin zirvəsindədir. Ömrün zirvəsinə çatmaq olar, amma öz sağlığında müdrikliyin zirvəsini kəşf etmək hər kəsə nəsim olan xoşbəxtlik deyil. Amma Doktor Cavad Heyət bu zirvəni kəşf edib. Və o, bu zirvəni kəşf etmək üçün nəfəs dərmədən yol gəlib. İndi bu zirvədən dünyaya, onu sevənlərə qürurla, alniəçiq baxmağa tam haqqı var. Bu gün Cavad Heyətin öyünməyə tam haqqı var. Bu, onun halal haqqıdır.

Cavad Heyət yüksək səriştəli həkim-cərrah, filoloq-alim, tarixçidir. O indi də İran İslam Respublikası ilə Azərbaycan arasında, Cənubi Azərbaycanla Şimali Azərbaycan arasında mənəviyyat körpüsünə çevrilib. Qoy bu körpü sarsılmaz olsun!

İki tayın ağsaqqalı, hamımızın iftixarı, müdrik insan! Biz fəxr edirik ki, dövrümüzün ensiklopedik biliyə malik alimi, görkəmli təbibi, alovlu vətənpərvər Doktor Cavad Heyətin müasirləriyik.

Böyük ustad! Siz ürək həkimisiniz! Və indiyədək gördüyünüz hər işi sidq ürəklə görmüsünüz. Qoy ürəyiniz daim sağlam olsun, möhkəm olsun! Öz sahibini hələ neçə-neçə şərəfli illərə çatdırsın!

Bir arzumu isə həmkarlarımdan birinin sizə ünvanladığı misralarla bildirmək istəyirəm:

*Min ömür uzatdın, bəxş etdin həyat,
Nə bir insan ölsün, nə bir gül solsun!
Gün o gün olsun ki, ay Cavad Heyət,
Bölünmüş ürəklər yenə bir olsun!*

Yüz yaşa, ustad!

MÜQƏDDƏS OCAQDAN BAŞLANAN ÖMÜR

O, dünyaya gəlişi ilə bir ailəyə növbəti övlad sevincini gətirmişdi. Dünya ondan xəbərsiz idi. Onun varlığından ancaq valideynləri, əzizləri, qohum-əqrəbası xəbərdar idi. Sonralar isə bütün dünya ondan xəbər tutacaqdı, bütün dünya onu tanıyacaqdı. Bu ailə, bu nəsil isə öz xələfi ilə fəxarət duyacaqdı. Həm də təkcə bir ailə, bir nəsil yox. O, xalqının, millətinin də şərəf, qürur yerinə çevriləcəkdə.

Bu, Cavad Heyətdir. Və bu Cavad Heyəti yaxından tanımaq və tanıtdırmaq üçün ən əvvəl onun doğulub-böyüdü, tərbiyə aldığı ocaqla tanış olmaq lazımdır. Bu ocaq mən deyərdim ki, müqəddəs bir ocaqdır.

Cavad Heyətin atası müctəhid Mirzə Əli Heyət dövrünün görkəmli ictimai və dövlət xadimi, hüquqşünas alim, maarifpərvər ziyalı olub, məsul vəzifələrdə çalışıb. Mirzə Əli Heyət 1889-cu ildə Təbrizdə anadan olub. İlk və orta məktəb təhsilindən sonra Nəcəfdə tanınmış İslam alimi Axund Molla Kazım Xorasanidən fiqh və üsul dərslərini öyrənib, Axund Şəriət İsfahanidən isə İctihad dərəcəsinə alıb. O, yeddi il İlahiyyat dərsləri ilə yanaşı, həmçinin hikmət, kəlam, riyaziyyat, təbiət, astronomiya, fəlsəfə dərslərini də öyrənib. Axundun özəl tələbəsi və beynəlxalq əlaqələr üzrə təmsilçisi olub. Hüququ da mükəmməl öyrənən Mirzə Əli Heyət Nəcəfdə təhsilini bitirdikdən sonra bir

il müddətinə İstanbul və Qahirəyə gedərək bu şəhərlərin elmi mərkəzlərində araşdırmalar aparıb. İrana qayıtdıqdan sonra Təbriz Universitetində hikmət və şəriət dərslərini tədris edib. Əli Heyət Birinci Dünya müharibəsi illərində osmanlılarla birgə “İttihadi İslam” cəmiyyətini yaradıb və İran tərəfindən həmin cəmiyyətin rəhbəri kimi fəaliyyətə başlayıb. Bir maraqlı faktı da qeyd etmək istəyirəm. 1919-cu ildə ermənilərin şiddətli və aramsız təzyiqlərinə məruz qalan naxçıvanlılar Qacar vəliəhdi Məmməd Həsən Mirzədən yardım istəyir, vəliəhd də Tehranın təsdiqini alaraq yardım üçün Əli Heyəti rəsmi bir məktubla Naxçıvana göndərir. Elə bu cür nüfuzlu heyətlərə başçılıq edərək uğurlu nəticələr qazandığına, habelə heyət (kosmoqrafiya) alimi olduğuna görə ona “Heyət” təxəllüsü verilib. Sonralar isə bu təxəllüs Heyətlər nəslinin soyadına çevrilib.

Əli Heyət İran məşrutə inqilabının öndərlərindən, fəallarından biri kimi də tanınıb, böyük hörmət, nüfuz qazanıb. Əli Heyətin 1906-cı ildə başçılıq etdiyi heyət Məmmədəli şah tərəfindən ləğv edilmiş Məşrutənin yenidən qələbəsində və bərpasında müstəsna rol oynayıb.

İxtisasca hüquqşünas olan Əli bəy İran ədliyyəsinin qurucularından biri olub. O, 1926-cı ildən etibarən hakimliyə başlayıb və 30 il İran Ədliyyəsində çalışıb.

Əvvəlcə Həmədanda Ədliyyə naziri olan Əli Heyət 1935-1936-cı illərdə Təbrizdə Azərbaycan Ədliyyəsi naziri vəzifəsini icra edib. Sonrakı illərdə isə Tehrandə Təmyiz (Ali) Məhkəməsinin sədri, uzun illər İranın baş prokuroru olub.

1934-cü ildə İran müttəfiq dövlətlərin işğalında olarkən Əli Heyət İranın 450 siyasi şəxsiyyəti ilə birlikdə ingilislər tərəfindən həbs edilir və müharibənin sonuna

qədər, yəni üç il həbsdə qalır. Müharibədən sonra Qavamüssəltənənin baş nazirliyi dövründə Təmyiz məhkəməsi baş müddəi-i ümumi (İranın baş prokuroru) seçilir və Əli Mənsur dövründə ədliyyə naziri olur. General Rəzmaranın iş başında olduğu dövrdə işsiz qalan Əli Heyət Doktor Müsəddiqin baş nazirliyi dövründə yenidən ədliyyə naziri kimi fəaliyyətə başlayır.

Mirzə Əli Heyət, həmçinin türk dünyası və müsəlman dövlətləri arasında möhkəm dostluq, vəhdət yaradılmasında, mənəvi və mədəni əlaqələrin genişləndirilməsində də mühüm xidmətlər göstərib. Bu birlik fikrini, amallarını soydaşlarına və övladlarına da aşılayıb.

O, ailə, Vətən, xalq məhəbbətini öz övladlarına ən dəyərli mənəvi miras kimi saxlayıb, onları ən yüksək meyarlarla tərbiyə edib.

Beləcə, sağlığında gözəl insan, vətənpərvər ziyalı olan, həmişə məsul vəzifələrdə çalışan, önəmli tapşırıqları yerinə yetirən Əli Heyətin özündən sonra yaxşı ad-sanı, bir də onun ömür yolunun və şərəfli işinin davamçıları olan ləyaqətli övladları qalıb. O övladlardan biri də Cavad Heyətdir. Cavad Heyət Əli bəyin ailəsinin səkkizinci uşağı olub. Və Cavad Heyət atasının tək-cə övladı yox, həm də onun tərbiyəsini görən, ondan dərs alan tələbə olub, türkçülüüyü də ondan öyrənib, Əli Heyətin layiqli varisi kimi tanınıb, atasının arzularını daha çox reallaşdırıb, ictimai həyata atılarkən də ilk xeyir-duasını atasından alıb. O, həmişə atası Mirzə Əli Heyəti özünün müəllimi, ustadı və mənəvi rəhbəri hesab edib. Və bunu dəfələrlə öz söhbətlərində, müsahibələrində dilə gətirib.

Əli Heyət 1967-ci ildə 78 yaşında ürək xəstəliyindən vəfat edib.

Cavad Heyətin anası Məsumə Sultan Füruğ tayfasının başçısı, tanınmış müctəhid Hacı Mirzə Məhəmmədin qızı idi. Məsumə xanım Azərbaycan folklorunu, şifahi xalq ədəbiyyatını dərinlən bilib, onun nadir incilərini sevə-sevə öz yaddaşına həkk edib, hafizəsində saxlayıb. Övladlarını da bu şirin laylalarla, bayatılarla, oxşamalarla tərbiyə edib, duzlu-məzəli söhbətləri ilə, danışdığı nağıllarla hələ uşaqılıqdan onların mənəvi dünyasını zənginləşdirib, onların xalq ruhunda tərbiyəsində əvəzsiz rol oynayıb. Bəlkə, elə balaca Cavadda da Ana dilimizə, ədəbiyyatımıza dərin maraq oyadan bu bənzərsiz laylalar, gözəl bayatılar və şirin söhbətlər olub.

Cavad Heyət 24 may 1925-ci ildə Təbrizdə belə bir müqəddəs ocaqda dünyaya göz açıb.

Cavad Heyət əziz valideynlərini belə xatırlayır: “Atam böyük teoloq, ruhani idi, müctəhid idi. Heyət alimi idi, çox böyük ensiklopedik alim idi. Məşrutə inqilabının rəhbərlərindən idi. Anam da bir müctəhid qızı idi. Biz 10 bacı-qardaş idik – 6 qardaş, 4 bacı. Hamısı yüksək təhsilli. Uşaqılıqdan islamın əqidələri ib, maariflə böyüdük və mən ilk təhsilimə Həmədanda başladım. Çünki atam, həm də Həmədandakı ədliyyəni qurdu, oraya başçılıq edirdi. Biz də oraya getdik. Sonra Təbrizə gəldik, Təbrizdən Tehrana. Nəhayət, mən Tehrandə əsgərlik liseyini oxudum, həmişə birinci oldum. Zabit olmaq istəyirdim, amma oradakı böyüklərə itaət etmək xoşuma gəlmədi. Onun üçün həkimliyi seçdim. Daha sərbəst yaşamaq üçün. Və Tehrandə Tibb fakültəsinə girdim, 3-cü kursdan sonra atam məni İstanbula göndərdi. Ondan sonra Parisə getdim, orada da 4 il oxudum. 1952-də Tehrana qayıtdım...”

Cavad Heyət harada olursa-olsun, harada təhsil alırsa-

alsın, həmişə öz istedadı, fəallığı, savadı, elmə vurğunluğu ilə tay-tuşlarından seçilib, ətrafdakıların diqqətini çəkib. Və bu zəhmətsevərliyi, istedadı həmişə onun qolundan tutub, onu müvəffəqiyyətlərin ardınca aparıb.

Düşünürəm ki, Cavad Heyət, sözün həqiqi mənasında, xoşbəxt insandır. Ona görə ki, gözəl əməlləri ilə ailəsinə, valideynlərinə, əzizlərinə, doğmalarına, qohum-əqrəbasına, böyük bir nəsil şəcərəsinə və ən əsası, bir millətə və bütün türk dünyasına başucalığı gətirib.

MÜKƏMMƏL TƏHSİL VƏ MƏŞHUR CƏRRAH

Cavad Heyət ibtidai, orta və lisey təhsilini Həmədan, Təbriz və Tehrandə alır. 1941-ci ildə Tehran əsgəri liseyini əla qiymətlərlə bitirir. Elə həmin il də Tehran Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olur. Lakin ikinci kursu bitirəndən sonra atasının təkidi ilə bir qrup tələbə ilə İstanbula gedir, təhsilini orada davam etdirir. Atasını Mirzə Əli Heyət oğlu Cavadın sabahına böyük ümidlə baxırdı və onu İstanbula göndərərkən demişdi: “Mən çox istərdim ki, sən Bakıda təhsil alasan. Amma Bakı dəmir pərdə arxasında olduğundan hələlik səni Türkiyəyə göndərməyə imkan tapıram ki, gedib tibb ilə yanaşı, Ana dilimizi, ədəbiyyatımızı, tariximizi də mükəmməl öyrənəsən. Bəlkə, nə vaxtsa qismət oldu, dəmir pərdələr aradan qaldırıldı, gedib Bakını da görə bildin.” Bu uzaqgörən insanın dediyi fikir illər sonra həqiqətə çevrilir, aradakı dəmir pərdələr götürülür. Amma heyf ki, Cavad Heyətin Bakı ilə bu qədər doğmalaşmasını, tez-tez gediş-gəlişini görmək atasını Mirzə Əli Heyətə qismət olmur.

Ali təhsil gənc Cavadın qarşısında geniş üfüqlər açır, onun dünyagörüşünü zənginləşdirir. O, həm də gecə-gündüz mütlaliyə edir, türk xalqlarının tarix və mədəniyyətini öyrənir. Yaxşı bilir ki, xalqın dilini, yaşayış tərzini, mədəniyyətini, əxlaqını onun ədəbiyyatı qədər heç nə gözəl əks etdirə bilməz.

1946-cı ildə İstanbul Universitetinin tibb fakültəsini tibb doktoru kimi bitirən Cavad Heyət həmin il 2-ci cərrahlıq klinikasında praktik olaraq cərrahlıq ixtisasına yiyələnir.

1949-cu ildə ixtisasını artırmaq üçün Fransaya gedir, Paris Universitetinin cərrahlıq klinikasında üç il çalışır, ixtisasını tamamlayır. 1952-ci ildə artıq yüksək ixtisaslı cərrah kimi Tehrana qayıdan Cavad Heyət təcrübəsini gündən-günə artırır. 1953-cü ildən işçilərə məxsus Hidayət və Ədliyyə xəstəxanalarında cərrahlıq klinikaları yaradaraq onlara rəhbərlik edir. Qarşısına çıxan bütün çətinlikləri mətinliklə dəf edir. Gənc və istedadlı cərrah tezliklə İranda eksperimental cərrahiyyənin bünövrəsini qoyur. Nahaq yerə ona “İran cərrahiyyəsinin pioneri” demirlər. Amma o getdikcə öz davamlı uğurları ilə həm də dünya cərrahiyyəsinin ən qabaqcıl nümayəndələrindən birinə çevrilir. Əcnəbi mütəxəssislər, görkəmli alimlər onun tibb elmindəki xidmətlərindən heyranlıqla söz açır, “Cavad Heyətin əlləri qızıldır” deyər peşəkarlığını yüksək qiymətləndirirlər.

1954-cü ildə qapalı ürək əməliyyatı, 1956-cı ildə İranda ilk dəfə aorta qapağı darlığı əməliyyatı, 1961-ci ildə açıq ürək əməliyyatı aparır. İlk dəfə ürək qapaqlarını dəyişdirmək, Tehrandə ilk böyrəkköçürmə əməliyyatları da Cavad Heyətin adı ilə bağlıdır. O, 1967-ci ildə ilk dəfə heyvanlar üzərində ürək və ağciyər əməliyyatlarını sınaqdan keçirir. 1968-ci ildə böyrəkköçürmə üzrə ilk uğurlu əməliyyat da Doktor Cavad Heyətin əli ilə həyata keçirilib. Üstəlik, o təkcə praktik fəaliyyət göstərmir, həm də tibb elminin, xüsusilə cərrahiyyə sahəsinin açılmamış sirlərinə aid dəyərli məqalələr yazır, dərslilər hazırlayır. Bütün bunlar alimə dünya şöhrəti qazandırır. Bu nailiyyətlərə görə o, 1963-cü ildə Beynəlxalq Cərrahlıq Akademiyasının üzvü seçilir və 40 ildən çoxdur ki, bu cəmiyyətdə İran İslam Respublikasını ləyaqətlə təmsil edir.

Artıq Cavad Heyətın həkımlik stajı yarım əsrı adlayıb. 60 ilə yaxındır ki, o, insanların həyatını qoruyur, onların sağlamlığını özlərinə qaytarır. Bu illərdə Cavad Heyət 20 mindən çox cərrahiyyə əməliyyatı aparıb. Bu isə 20 min nəfərin həyatının xilasını deməkdir, 20 min nəfərin öz ailəsinə qayıtmasıdır.

O dövrdə möcüzə sayılan 20-dən çox çətin cərrahiyyə əməliyyatını da İranda ilk dəfə Cavad Heyət aparıb. Bu uğurlu əməliyyatlar isə onu təkcə İranda deyil, bütün dünyada məşhurlaşdırıb.

Yorulmaq bilmədən çalışsan, insanların daha uzun və sağlam yaşamaları üçün daim axtarışda olan Cavad Heyət hələ o vaxtlar insanlarda ürək köçürmə kimi qeyri-adi əməliyyat haqqında düşünür və bunun mümkünlüyünü sübut etməyə çalışırdı. Bu minvalla o, 1967-ci ildə əvvəlcə itlər üzərində ürəkköçürmə əməliyyatlarına başlayır və uğur qazanır. Elmi-nəzəri və praktik cəhətdən müvəffəqiyyət qazanan cərrah bu əməliyyatı insanlarda da həyata keçirməyə hazır olduğunu bəyan edir. Lakin o zamanın ruhani liderləri ölmüş adamlardan canlı insanlara ürəkköçürmə əməliyyatlarına icazə vermirlər. Buna baxmayaraq, sonrakı illərdə o, neçə-neçə böyük cərrahi əməliyyatlar aparır və ürək cərrahiyyəsinin öncülü kimi məşhurlaşır. Qazandığı böyük müvəffəqiyyətlərə görə Cavad Heyət 1983-cü ildə dünyanın ən şöhrətli cərrahiyyə qurumu olan Paris Cərrahiyyə Akademiyasına üzv seçilir. O, 30 il bu Beynəlxalq Cərrahiyyə Cəmiyyətinin İran təmsilçisi kimi cərrahiyyə konqreslərində iştirak edərək şəxsi təcrübələrinin nəticələrini bəyan edir.

Cavad Heyət həkımliyi haqqında deyir: “Mənim həkımliyim çox macəralı keçib. Çünki mən hər kəsin apara

biləcəyi əməliyyatlara razılıq verməmişəm, daha böyük əməliyyatlar aparmaq istəmişəm və bu işi görmüşəm də. Bunlar hamısı həyəcanla, emosiya ilə, stresslə, iztirabla bərabər olmuşdur. İlk apardığım ürək əməliyyatı bir macərə kimi iztirablı olub. Və yaxud açıq ürək cərrahiyyəsinə başladığım zaman çox zəhmətlə bərabər çox da narahatlıq çəkmişəm. Amma çox şükür, müvəffəq olmuşam. İranda ilk dəfə açıq ürək cərrahiyyəsinə burada müvəffəqiyyətlə apara bilmişik. İranda ilk dəfə böyük böyrəkköçürmə əməliyyatını insanlarda və ürəkköçürmə əməliyyatını itlərdə müvəffəqiyyətlə aparmışam. O zaman belə əməliyyatlar möcüzə kimi sayılırdı. O zaman mən istədim insan üzərində də ürəkköçürmə əməliyyatı aparam, amma bizim ruhanilər icazə vermədilər ki, ölüdən ürəkköçürüm insana. Sonra mərhum İmam Xomeyni gəldi, o, icazə verdi, o, inqilabçı bir adam idi. Professor Barnard ilk dəfə insan üzərində cərrahiyyə əməliyyatını uğurla aparıb. Mən onun əməliyyatlarını müşahidə etmişəm.”

Doktor Cavad Heyət tibbə dair neçə-neçə sanballı kitab yazıb, cərrahiyyəyə aid üç cildlik dərslik tərtib edib. Görkəmli alimin “Tromboflebit və müalicəsi” monoqrafiyası, iki cildlik “Ümumi cərrahlıq” və “Cərrahiyyə dərsləri” kitabları tibb sahəsində yazılmış çox dəyərli dərsliklərdir və İranda tibb təhsili alan tələbələrin stolüstü kitabına çevrilib.

Cavad Heyət, həmçinin 1964-cü ildən “Daneşe pezeşki” – “Tibb elmi” dərgisini nəşr etdirməyə başlayır, tibbə aid ən son yeniliklər bu dərgi vasitəsilə yayımlanır. Çox təəssüf ki, 12 ildən sonra, 1976-cı ildə Məhəmməd Rzanın sağlığının 50-ci ildönümü ilə bağlı məqalə yazmadığından dərgi Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi tərəfindən bağlanır.

Cavad Heyət 1988-ci ildən etibarən Azad İslam Universitetində mühazirələr oxuyur, uzun müddət bu nüfuzlu təhsil ocağının cərrahiyyə kafedrasına başçılıq edir. O həmin universitetin cərrahiyyə professorudur. Cərrahliğin tədrisi və yeni istedadlı cərrahlar nəslinin yetişdirilməsi üçün bütün bilik və bacarığını sərf edir. Düşünürəm ki, onun tələbələri çox xoşbəxtidirlər və ondan çox şey əxz etməyə çalışmalıdırlar.

ƏDƏBİ DİLİMİZİN TƏBİBİ VƏ BÖYÜK TÜRKOLOQ ALİM

“Ədəbi dilimizin təbibi” – ədəbi dilimizin təbliğindəki misilsiz xidmətlərini göz önünə gətirərək Doktor Cavad Heyəti bu cür adlandırmamaq mümkün deyil. Cavad Heyət təkcə əlində bıçaq insanların sağlamlığını qoruyan təbib yox, həm də ədəbi dilimizin təbibi, loğmanı kimi hər birimizin qəlbində əbədi heykələ dönüb. O, əlindəki cərrah bıçağı ilə tibb sahəsində nə qədər məşhurlaşıbsa, qələmi ilə də ədəbiyyat sahəsində tanınan bir şəxsiyyət, tarixçi, dilçi, türkoloq alim, ədəbiyyatşünas, naşirdir. Professor Tofiq Hacıyev çox haqlı olaraq Cavad Heyəti “...elinin, dilinin və mədəniyyətinin Məcnunu” adlandırır.

Cavad Heyətin dil və ədəbiyyata marağı uşaqlığından başlayıb. O, 1936-cı ildə ilk məktəb təhsilini başa vurarkən görkəmli İran şairi Hafizin divanı ilə mükafatlandırılıb və elə o vaxt balaca Cavad bu kitabdakı şeirlərin hamısını əzbərləyib.

Bir jurnalistin “Cərrahlıqla ədəbiyyatı necə birləşdirə bilərsiniz?” sualına Cavad Heyət belə cavab verib: “Cərrahlıq mənim məsləkimdir, ədəbiyyat isə eşqim, həyatım”.

İndi də Cavad Heyət bütün varlığıyla ədəbiyyata bağlıdır, bu sahədə də öz araşdırmalarını yorulmadan davam etdirir.

Onun gördüyü böyük və önəmli işlərə nəzər salanda bir daha bu qənaətə gəlirsən: həqiqətən də, elmin, mədəniyyətin, ədəbiyyatın, incəsənətin inkişafı görkəmli şəxsiyyət-

lərin, elm və sənət fədailərinin konkret zaman kəsiyindəki fəaliyyətlərindən çox asılıdır. Bu qeyri-adi bilik, istedad sahibləri öz kəşfləri, elmi nailiyyətləri ilə mənsub olduqları millətin adını dünyaya tanıdır, ümumilikdə bəşəriyyətin mənəvi dəyərlər xəzinəsinə qiymətli töhfələr verirlər.

Doktor Cavad Heyət in şəxsiyyəti, elmi, ictimai fəaliyyəti, İran-Azərbaycan-türk dünyası üçün göstərdiyi xidmətlər bu işıqlı insanı daha yaxından tanımağa ehtiyac yaradır.

Atasının onu İstanbula təhsil almağa göndərərkən etdiyi nəsihətinə Cavad Heyət ömrü boyu sadıq qalır. Türkiyədə olduğu illərdə türk dilini, ədəbiyyatını, tarixini mükəmməl öyrənir. İrana döndükdən sonra, Ana dilinin yasaq olduğu bir zamanda Azərbaycanın məşhur şairlərindən Səhənd, Şəhriyar və başqaları ilə birlikdə öz evində şeir məclisləri təşkil edir.

Doktor Cavad Heyət Ana dilimizin böyük qayğıkeşi, böyük təəssübkeşidir. O, alovlu vətənpərvərdir, Vətəninə ülvə, təmiz, təmənnəsiz məhəbbətlə sevən bir Azərbaycan oğludur. Onun bu böyüklüyü ilə bağlı bir faktı hər dəfə xatırlayanda çox təsirlənirəm. Cavad Heyət 1971-ci ildə Ustad Şəhriyarın ailəsi ilə birlikdə Tehrana dəvət edir, onları 5 ay evində qonaq saxlayır, xüsusi ədəbiyyat ocağı yaradır. Bununla da o, Ustad Şəhriyarın yaradıcılığında yeni səhifə açır, şairin Ana dilində yazıb-yaratmasına şərait yaradır. Böyük Şəhriyar yenidən türkcə şeir yazmağa başlayır.

Cavad Heyət Şəhriyar haqqında deyir: “Şəhriyar İranın 20-ci əsrin ən böyük şairi sayılır. Zənn edirəm, bizim də istər cənub olsun, istər şimal olsun, Azərbaycanın ən böyük şairlərindən biridir. Şəhriyar fars şeirinin zirvəsinə çıxmış və müasir İranın Hafizi sayılır. Türk şeirində də “Heydər baba” məvzuəsini söyləməklə, zənn edirəm ki, o,

türk şeirinin də zirvəsinə çıxmışdır. Mənim onunla tanışlığım 1941-1942-ci ildən başlayıb. O zaman İran müttəfiqlər qoşunu tərəfindən işğal olunmuşdu və Rza şah getmişdi. Tehrandə mənim atam bir neçə Azərbaycan böyükləri ilə bərabər Azərbaycan Cəmiyyətini qurmuşdu. Oraya Şəhriyar gəlirdi, mən də gedərdim. Rəhmətlik doktor Nitqi də gəlirdi. Mən o cəmiyyətdə həm Şəhriyar, həm də doktor Nitqi ilə tanış oldum. Və o vaxtdan mən Şəhriyarla, Nitqi ilə dostluğumuzu davam etdirdim. Sonra bir neçə il mən İstanbulda, Avropada, Parisdə olduğum müddətdə əlaqələr kəsilmişdi. İrana qayıdıb işə başladıqdan sonra yenə onlarla əlaqələrim yeniləşdi və Şəhriyarı mən hər zaman Təbrizə gedişimdə görərdim, danışardıq.”

Bəli, dünyanın korifey cərrahlarından, təbiblərindən olan Doktor Cavad Heyətin elmi fəaliyyətini təkcə təbabətlə, yaxud “Varlıq” jurnalındakı mühərrirlik-naşirlik fəaliyyəti ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. O eyni zamanda tarixçi alim və filoloqdur. Ömrünün bir parçasını isə Türk-Azərbaycan tarixinin, dil və ədəbiyyatının tədqiqinə həsr edib, elmi türkoloji araşdırmalarla məşğul olub.

Cavad Heyət 26 ildir ki, Azərbaycan-türk dili, ədəbiyyatı, tarixi və folklorunu didaktik bir metodla “Varlıq” jurnalı vasitəsilə yayımlayır. Bundan başqa, bu sahədə 7 cildlik kitab tərtib edib. Dostu və həmkarı, rəhmətlik Həmid Nitqiylə birgə İranda elmi türkologiyanın əsasını qoyub. O, 1993-cü ildə Türkiyənin Tehran böyük elçisi Korkmaz Haktanırla bərabər Tehrandə Türk Kültür mərkəzini açır. Cavad Heyət türkologiya sahəsində apardığı araşdırma və elmi əsərlərinə görə Türk dili Qurumunun üzvü seçilib, İstanbul Universiteti Tibb və ədəbiyyat fakültələrinin altun və fəxri diplomlarını alıb, Azərbaycanın bir neçə nüfuzlu

universitetinin fəxri professor və doktoru seçilib, bir çox önəmli elmi-mədəni qurumların mükafatlarına layiq görülüb. O, Türkiyə, Kanada və Amerikaya getdiyi son səfərində 8 mükafat alıb. Doktor Cavad Heyət tibbi və türkologiya sahələrində çalışmalarına görə dünyada, xüsusilə türk dünyasında böyük şöhrət qazanıb, adını öz sağlığında ikən əbədiləşdirib.

Alimin türkoloji araşdırmalara aid üç yüzə qədər, tibbə aid isə yüzə yaxın məqaləsi, elmi əsəri müxtəlif illərdə İran, Türkiyə, Azərbaycan, Avropa ölkələri və Amerikada yayılıb.

Cavad Heyətin türkologiyaya aid kitablarını xüsusi qeyd etmək istəyirəm: Azərbaycan dili və ədəbiyyatı ilə bağlı iki cilddən ibarət “Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə baxış” (1980-1990), “Moğoyesət-ül-lügəteyn” (“Müqayisəli-lügət”) (1984), “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı” (1988), “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış” (1988), “Türk dili və ləhcələrinin tarixi” (1986), “Ədəbiyyatşünaslıq” (1996), “İran türklərinin inkişaf tarixi” (fars dilində), “20-ci əsrdə Güney Azərbaycan türklərinin dil və ədəbiyyatı”. Bu irihəcmli, monumental elmi əsərləri ilə o, İranda türkologiyanın təməlini qoyub, bu sahədəki boşluğu doldurub. Və əl-əl gəzən bu kitabların hər biri ayrı-ayrılıqda Azərbaycan ədəbiyyatının, Ana dilinin tədqiqinə, araşdırılmasına həsr olunan, böyük əhəmiyyət kəsb edən əsərlərdir.

Görkəmli alimin islam haqqında da bir sıra məqalələri çap edilib.

Doktor Cavad Heyətin Ana dilinin tədqiqinə, Azərbaycan ədəbiyyatına, türkologiyaya aid əsərləri, kitabları həmişə mənim diqqətimi çəkib. Və bu kitablar haqqında

ayrı-ayrı vaxtlarda yazdığım məqalələri müxtəlif mətbu orqanlarında çap etdirmişəm, fikirlərimi oxucularla bölüşmüşəm. Bir daha bəzi məqamlara nəzər salmaq istəyirəm. Əvvəlcə alimin “Moğoyesət-ül-lüğəteyn” – ”Müqayisəli-lüğət” əsəri haqqında qənaətlərimi qeyd etmək fikrindəyəm,

“Moğoyesət-ül-lüğəteyn” (“Müqayisəli-lüğət”) əsəri müəllifin qırx illik gərgin axtarırlarının, çalışmalarının nəticəsidir. Əsər Azərbaycan türkcəsinin fars dili ilə müqayisədə son dərəcə zəngin lüğət fonduna, söz ehtiyatına, məna tutumuna malik olduğunu göstərməklə İran mühitində dilimiz, milli mənsubiyyətimiz haqqında bu vaxta kimi formalaşan şovinst baxışları alt-üst etdi.

Doktor Cavad Heyət konkret və tutarlı faktlar, arqumentlər əsasında göstərir ki, Azərbaycan türkcəsi bəzilərinin təbirincə, təkcə folklor, şifahi dil faktı deyil, həm də çağdaş elmi, ədəbi, publisistik əsərlərə mənbə olan dil bazasıdır.

Müəllif dilin inkişaf prosesində təfəkkür amilini, cəmiyyətin inkişaf meyillərini ön plana çəkərək azərbaycanlıların necə zəngin mənəvi sərvətə malik olduqlarını vurğulayır. Kitab, eyni zamanda Güney Azərbaycanı türkcəsinin tarixi təkamül prosesinə uyğunlaşaraq ümumtürk dil ailəsinə daxil olduğunu göstərir. Məhz bu kitabın elmi nəticələrində dilimizin yeni ədəbi imkan, ifadə qabiliyyətinin başqa dillərlə müqayisədə üstünlüyü və zənginliyi faktı ilə əyani tanış ola bilərik. Əslində, Cavad Heyət bu əsəri ilə tarix boyu haqqı tapdalanan bir türkcəyə vətəndaşlıq pasportu vermişdir.

Cavad Heyətin fikirləri çox maraqlıdır: “Azərbaycan xalqı dünyanın ən igid, cömərd, çalışqan və anlayışlı xalqlarındandır. Tarixin faciəsi onu parçalamışdır.

Türk (Azərbaycan) dili ən qaydalı dillərdən biridir,

söz, xüsusilə fellər baxımından çox zəngindir.

...Bəzən türkcə bir fellə elə bir fikir və anlayış bildirmək olur ki, fars dilində və başqa dillərdə onu ifadə etmək üçün bir cümlə və ya neçə cümlə tələb olunur.”

Cavad Heyətin “Moğoyesət-ül-lüğəteyn” əsəri elmi dəyərinə və aktuallığına, keyfiyyətinə və ədəbi məzmununa, işləmə üslubunun orijinallığına görə mədəni həyatımızda hadisə hesab oluna bilər. Belə əsər məhz öz xalqına, Ana dilinə, onun müdrik dahilərinə sonsuz məhəbbət nəticəsində yarana bilər. Bu kitab böyük Füzulinin söz, dil haqqını qoruyan müəllifin türkcəmizə xor baxan şovinist qələm sahiblərinə tutarlı cavabıdır.

Əsərin dəyəri bir də türkcəmizə müxtəlif münasibətlər formalaşdıran İran mühitində, özü də fars dilində çap olunmasındadır. Cavad Heyət burada təkcə həqiqəti göstərməklə kifayətlənməyib, həm də əyani misallarla, sübutlarla müxaliflərini elmi etirafa məcbur etmişdir. Bu mənada, Cavad Heyətin “Moğoyesət-ül-lüğəteyn” əsəri beş yüz il əvvəl yaşamış görkəmli özbək şairi Əmir Əlişir Nəvainin “Mühakimətül-lüğəteyn” adlı dahiyanə əsəri ilə müqayisə oluna bilər. Əlişir Nəvai zəmanəsinin dil problemlərindən bəhs edərkən elmi, ədəbi həqiqətləri Cığatay türkcəsi ilə fars dilinin müqayisəsində axtarırsa, onun mənəvi varisi bu müstəviyə Azərbaycan türkcəsini çıxarmış olur.

Ədəbi mənbələrin işığında tarixi ekskurs edən tədqiqatçı ümumtürk coğrafi məkanını tam halda öyrənməyi vacib sayır. O, 1200-1400 yaşlı Orxon-Yenisey abidələrinin dilini tutarlı dil faktı kimi təhlilə cəlb edir. Cavad Heyət dilin nüfuz dairəsini müəyyənləşdirərkən o vaxtkı Sovetlər Birliyinin geniş məkanını, Şərqi Türkünstanı, İran və Balkanları xatırlamaqla, ümumiyyətlə, 28 türk ləhcəsindən

xəbər verir. Cavad Heyət bu əsərində türkcəmizin elmi-metodik və terminoloji cəhətdən açıqlanmasına da xüsusi diqqət yetirir, bu sahədəki kölgəli məqamlara aydınlıq gətirməyə çalışır. Dilimizin inkişaf mərhələlərində onun gələcək perspektivləri barədə vətəndaş sevgisi ilə söz açan müəllif dilin quruluşunu müəyyənləşdirərkən qrammatik normaların və sintaksisin əhəmiyyətindən geniş bəhs edir.

Dilə canlı orqanizm kimi daim inkişafda və dinamik yeniləşmədə baxan tədqiqatçı ümumtürk dil məkanında Azərbaycan türkcəsinin imkanlarını onun praktikliyi ilə şərtləndirir, belə dil öz istifadə məkanını hər gün genişləndirə bilər ki, bu da dil üçün böyük xoşbəxtlikdir.

Dildə tarixi yaddaşın izlərini araşdıran qocaman tədqiqatçı türkcəmizin ən sivil dil ailəsi məkanında yer aldığını tam qətiyyətlə deyir. Bu dilin lüğət fondunun zənginliyini yeni söz yaratma bacarığında, alınma sözləri doğma dilə uyğunlaşdırma bilməsində görən Cavad Heyət oxşar dillər arasında mübadiləni normal və vacib proses hesab edir.

Dilimizin bugünkü zənginliyində ana-kök sözlərin bolluğu əsas götürülürsə, digər səbəb onun daim söz qəbul edib inkişafa meyilli olmasındadır. Maraqlıdır ki, biz bu müsbət meyili müqayisəyə cəlb olunmuş fars dilində görmürük. Tədqiqatçı “Moğoyesət-ül-lüğəteyn” “Müqayisəli-lüğət” əsərində 1650 türk sözünü göstərir ki, fars dilində onların qarşılığı yoxdur. Bu dildə yaranan konservatizm zaman-zaman ona zərbə vurmuş, lüğət fondunda ciddi çatışmazlıqlar yaratmışdır.

İndi qarşılığı olmayan 1650 türk sözü əvəzinə farslar ərəb və türk dillərindən seçilən sözlərdən istifadə edirlər. Bu qarşılıqlı müqayisələrə əsaslanan əsər Azərbaycan türkcəsinin üstünlüyünü sübut edir.

Professor Cavad Heyətin “Moğoyesət-ül-lüğəteyn” – “Müqayisəli-lüğət” əsəri gələcəkdə dil tariximizi tədqiq edəcək, araşdıracaq gənc alimlərə elmi və mənəvi dəstək ola bilən çox zəngin və sanballı mənbədir.

Doktor Cavad Heyətin Azərbaycanda çap olunan “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış”, “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı”, “Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış” kitabları artıq tələbələrimizin, ziyalılarımızın maraqla oxuyub öyrəndikləri ən dəyərli mənbələrə çevrilib. Bu gün həmin kitablar mənəvi həyatımızda yalnız elmi-metodik baxımdan yox, həm də tarixi-əxlaqi və mənəvi cəhətdən mühüm rol oynayır, mənəviyyatda, elmdə keçid dövrünün problemlərini həll etməkdə bizə kömək göstərir.

Professor Cavad Heyətin “Türk dili və ləhcələri tarixinə baxış” əsəri də öz məzmunu ilə çox seçilir, tədqiqat baxımından da olduqca maraqlı və əhəmiyyətlidir. Türk xalqlarının mənəvi birliyinə ünvanlanmış 460 səhifəlik bu kitab 2001-ci ildə Tehran şəhərində çap olunmuşdur. Kitab 4 fəsil, 3 bölümdən ibarətdir. Kitaba iki dünyaşöhrətli türkoloq alim Həmid Nitqi və almaniyalı professor Qerhard Dofer ön söz yazıb.

Məlum olduğu kimi, uzun illər İranda Pəhləvi hakimiyyəti türkləri farslaşdırmaq kimi cəfəng siyasəti ilə Cənubi azərbaycanlıların milli-mənəvi inkişafına mane olmuş, dili, ədəbiyyatı, tarixi üzərinə kölgə salmaqla 35 milyondan artıq bir xalqı kölə vəziyyətində saxlamağa çalışmışdır. Yalnız islam inqilabından sonra cəmiyyətdə müəyyən yumşalma hiss olunmuş, milli-ictimai fikrin, ədəbi-bədii təfəkkürün inkişafına az da olsa, imkanlar yaranmış, özünü təsdiqin ifadəsinə xidmət edən onlarca kitab, dərgi, qəzet, yaddaş salnaməsi işıq üzü görmüşdür.

Şahlıq monarxiyasının devrilməsindən sonra, həqiqətən, yüksəliş illəri başlamışdır. Doğma dildə oxumaq, yazmaq, eşitmək həsrəti nisbi də olsa, sona çatmışdır. İran mühitində türk xalqlarının ədəbiyyatı, dil və tarixi dünyaşöhrətli alimlər, o cümlədən məşhur cərrah, dil və ədəbiyyat tədqiqatçısı Cavad Heyət kimi şəxsiyyətlər tərəfindən öyrənilməyə başlanmışdır. Görkəmli alimin “Türk dili və ləhcələrinin tarixinə baxış” adlı farsca yazdığı əsər də bu sıradandır.

“Türk dili və ləhcələrinin tarixinə baxış” əsərində Doktor Cavad Heyət dilimizin valehedici yaradıcılıq qabiliyyətini konkret faktlar, dəlillərlə göstərə bilmişdir. Bu əsər də aktuallığına, elmi dəyərinə, ictimai-mədəni məzmununa və orijinallığına görə dilçiliyimizdə, mədəni həyatımızda yeni bir hadisədir. Belə əsərlər yalnız ana yurduna, Vətəninə, xalqına, ulu millətinə böyük sevgi nəticəsində yarana bilər.

Kitabın birinci bölümündə türk dili tarixi və bu dildə danışan xalqların sayı, coğrafi ərazisi, etnik mənsubiyyətləri haqqında məlumat verilir. Qərbdə Balkan yarımadası və Egey dənizindən tutmuş, Şərqdə Çinə kimi geniş bir ərazidə türk dili ləhcələrində danışan xalqların Ural-Altay dil ailəsinə mənsubiyyəti baxımından araşdırmalar aparılır, bu yöndə mövcud olan tədqiqatlara münasibət bildirilir.

Müəllif türk dilinin morfologiyasından bəhs edərkən dünya dilləri bölgüsündə türk dilinin yaranma və inkişaf prosesini yeni əsaslarla təhlilə cəlb edir.

Kitabın ikinci bölümündə müəllif türk dilinin inkişaf dövrlərini aşağıdakı şəkildə təsnif edir:

1. Altaik dövrü (Monqol dili ilə müştərəkdir).
2. Prototürk.

3. Ən qədim türk dili dövrü (hun, bulqar, peçeneq, xəzər).

4. Qədim türk dili dövrü.

5. Orta əsrlər türk dili dövrü.

6. Yeni türk dili dövrü.

Adı çəkilən birinci, ikinci və üçüncü dövrlər haqqında ədəbi nümunələr yox dərəcəsində olsa da, əski türk dili dövrü zəngin yazılı mənbələrlə əsaslandırılır. Əslində, türk ədəbi dilinin özəyində məhz həmin dil təzahürləri dayanır.

Dördüncüsü, qədim türk dili dövrü təxminən Göytürk və Uyğur hakimiyyətləri dövrünə təsadüf edir (7-10-cu əsr).

Türk xalqlarının dili və ədəbiyyatı dünyanın ən qədim, zəngin söz, mədəniyyət sərvətidir. Bu dilin 7 min ildən artıq tarixi vardır. Əski zamanlardan başlayaraq, özünəməxsus bədii keyfiyyətlərə malik olduğunu sübut edib orta əsrlərdə yaşayan Orta Asiya türkcəsi Qərbi türkcə, yəni Səlcuq türkcəsi ilə müştərək inkişafını davam etdirmişdir.

Yeni türk dövrü isə 16-cı yüzillikdən başlayaraq bu günümüzdə qədər gəlib çıxmışdır. Müəllif, həmçinin türklərin yazılı ədəbiyyatının milli əlifbası ilə birgə meydana gəlməsindən söz açmış, saqu, qoşuq, mani, boy, dastan, ötüq, ağı və s. qədim örnəklərin türk dili və ədəbiyyatının ilkin nümunələri olduğunu göstərmişdir.

7-ci yüzillikdə yaranan “Orxon-Yenisey” kitabələrini türk xalqlarının orta q tarixi abidəsi kimi təqdim edən müəllif fikirlərini elmi dəlillərlə sübuta yetirir.

11-ci əsrdə Mahmud Kaşğarının “Divanü-lüğat-it-türk” və Yusif Balasaqunlunun “Qutadqu bilik” əsərlərini türk dilinin bədii söz tarixində yeni bir hadisə hesab edən Cavad Heyət 12-ci əsrdə Əhməd Yuknakinin “Ətəbətül həqayiq” və Əhməd Yasəvinin “Divani hikməti”nin türk ədəbiyyatının ən

gözəl örnəyi olduğunu göstərir. 13-cü əsrdə Oğuz türkcəsinin hakim mövqeyini Həsənoğlu və Nəsir Bakuinin əsərlərindən nümunələr gətirməklə təsdiqləyir, “Əhməd Hərami” kimi dastanları epik şeirimizin qaranquşu adlandırır.

Türk xalqlarının dastan yaradıcılığının çox qədim və zəngin ənənələrə malik olduğunu qeyd edən müəllif bu dastanları qəhrəmanlıq, inam və düşüncə tariximizin tarixdən əvvəlki və sonrakı çağlarının bədii ifadəsi kimi qiymətləndirir.

Kitabın “Yeni türk dövrü” bölümündə Mərkəzi Güney cığatay dilinin özbəklər dövründən söz açan müəllif Əlişir Nəvainin 14-cü yüzillikdə parlaq nümunələr yaratdığından yazır, “Şəcərəyi tərəkəmə”, “Türk şəcərəsindən nümunələr”, “Çağdaş özbək nəsr”, “Xalq ədəbiyyatı” kitabları barədə zəngin informasiya verir.

3-cü fəslin 2-ci bölməsində “Qədim Oğuz”, “Orta Oğuz”, “Cam əl təvarix”in oğuzlar barəsində verdiyi məlumatı oxuculara yetirir.

Qədim Anadolu türkcəsi 14-15-ci yüzilliklərdə, Anadolu türkcəsinin qrammatikası, Anadolu türkcəsi 16-19-cu əsrlərdə, Osmanlı nəzm və nəsr 19-20-ci əsrlərdə, yeni Türkiyə türkcəsinin özəllikləri, şeiriyyəti, eləcə də ləhcələri barədə professor Cavad Heyətın ümumiləşdirmələri faktların zənginliyi və müqayisəli təhlil baxımından maraqlı doğurur. Bu fəslin Azəri türkcəsi bölümündə Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülündə ümumxalq dilinin rolu, Azərbaycan ədəbi dilinin başlanğıc mərhələsi – “Kitabi-Dədə Qorqud”dan Həsənoğlu və Nəsir Bakuyə, 13-cü əsrdən 20-ci əsrə – Qazi Bürhanəddin, Nəsimi, Xətai kimi Azərbaycan dahilərindən Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili statusu qazanmasına kimi inkişaf yolu nəzərdən keçirilir. Cənubi Azərbaycanda

müasir nəsr nümunələri, ədəbi dilin funksional xüsusiyyətləri barədə tutarlı misallar göstərməklə bu ləhcənin etnoqrafik məzmunu leksik məzmunla müvazi şərh edilir. Müəllif Şəhriyar, Səhənd, Məhəmmədəli Fərzanə yaradıcılığından nümunələr gətirərək Cənubda ədəbi dilin inkişafının boy artımını göstərir. Doktor Cavad Heyət haqlı olaraq Quzey və Güney arasındakı mövcud dil fərqlərini tarixi kökdə deyil, onların düşükləri ictimai şəraitdə axtarır.

“Türkmən türkcəsi” adlı hissədə müəllif Məxtimqulu Fəraği və türkmən dilinin özəllikləri haqqında maraqlı fikirlər irəli sürür. Türkmən şifahi xalq ədəbiyyatı ilə Azərbaycan, Türkiyə şifahi xalq ədəbiyyatı ilə Azərbaycan və Türkiyə şifahi xalq ədəbiyyatının ortaq türk ədəbiyyatında özünəməxsus rol oynadığını xüsusi vurğulayır.

Kitabın növbəti fəslə “Müasir türk dili və ləhcələri” adlanır. Burada türk xalqlarının adı ilə yanaşı, Gerard Klozonun türk dili üzrə nəzəriyyəsinə, professor Fərhad Zeynalovun müasir türk dilinin bölgüləri haqqında qənaətlərinə geniş yer ayırır. Bu fəslin “Türkiyə türkcəsi”, yaxud “Osmanlı dili” bölümündə Balkan türkcəsi, Yuqoslaviya, Yunanıstan, Rumıniya, Bolqarıstan, Kipr, Suriya, Livan, eləcə də Krım-tatar türklərinin bugünkü durumu, ədəbi imkanları barədə geniş məlumat verilir.

“Azərbaycan türkcəsi, yaxud İran türkcəsi” bölməsində bu sahədə aparılan tədqiqatların və tədqiqatçıların adı çəkilir, İranda türklər yaşayan bölgələrin ünvanı göstərilir.

Cavad Heyət, həmçinin ilk dəfə olaraq Güney Azərbaycandakı ləhcələrin elmi izahını vermiş və Quzey Azərbaycan türkcəsinin bölümlərini coğrafi ərazilər üzrə şərh etmişdir. Cənubi Azərbaycan ləhcələrinin ərazi-inzibati bölgülər üzrə sırasına diqqət yetirək:

1. Mərkəzi ləhcə: Təbriz, Marağa.
2. Şimali ləhcə: Mərənd, Əhər.
3. Şimali-qərb ləhcəsi: Xoy, Maku.
4. Şimali-şərq ləhcəsi: Bekrabad, Bacrəvan.
5. Şərqi ləhcə: Ərdəbil, (Savalan), Xalxal.
6. Qərbi ləhcə: Urmiya, Salmas.
7. Cənubi ləhcə: Sayınqala.
8. Cənub-şərq ləhcəsi: Zəncan.
9. Cənub-qərb ləhcəsi: Savecbulaq.

Bunlardan başqa, İranda Xorasan türkləri, qaşqay türkləri, əfşar türkləri, İran-türkmən türklərinin də ləhcələri qeyd olunur. Bu da öz növbəsində tədqiqatçının hadisə və faktlara geniş anlamda yanaşdığını göstərir.

Uzun müddət türkcə danışmaq yasaq hesab olunan bu ölkədə belə bir dəyərli tədqiqatın işıq üzü görməsi, fikrimizcə, mədəni inqilaba bərabərdir, böyük nailiyyətdir.

Bu bölümün ikinci hissəsində Cavad Heyət qıpçaq türkcəsi haqqında dəyərli məlumat verir. Qazax, Qaraqalpaq, Qırğız, Nuqay və Altay türk ləhcələri barəsində geniş şərhlər verən müəllif əslində farsdilli oxucuları türk dilinin bədii imkanları, zəngin lüğət fondu ilə tanış etməyi qarşıya məqsəd qoymuş və bizə elə gəlir ki, fikirlərini tam şəkildə həyata keçirə bilmişdir.

Professor Cavad Heyət Azərbaycan türkcəsinin adı və mövqeyi barədə də dəyərli fikirlərin sahibidir. O, bir ictimai xadim kimi zaman-zaman İran ərazisində türk dili və onun mənşəyi haqqında formalaşdırılan şovinist baxışları tənqid edərək azərbaycanlıları tat, fars, pəhləvi adlandırarlara öz milli mövqeyini göstərmişdir.

Cavad Heyət bu türkcəni, həm də bir mədəniyyət faktı, milli dəyər vahidi kimi səciyyələndirir, əsl vətəndaş yangısı

ilə ən müxtəlif mənbələrdə qorunan Azərbaycan həqiqətlərini kitaba daxil edir, opponentlərini susdurmağa çalışır. O göstərir ki, bu həqiqətlər ən mötəbər dünya ensiklopediyalarında öz əksini tapmışdır. Nümunələrə diqqət yetirək: 1991-ci ildə İngiltərənin Vilyam Pentom nəşriyyatında nəşr olunmuş “Britanika” ensiklopediyasının 932-ci səhifəsində belə yazılır: “Sovet Azərbaycanı ilə İran Azərbaycanı bir-birinə bağlıdır və bu iki Azərbaycanın xalqı bir kökdən və bir soydandır. Yalnız fərqli siyasi rejimlərdə yaşayıblar...”

Təxminən bu və buna bənzər həqiqətlər 1962-ci ildə nəşr olunan “Amerika” ensiklopediyasında, 1971-ci ildə Nyu-Yorkda nəşr olunan “Amerika” ensiklopediyasının ikinci cildində, 1960-cı ildə nəşr olunan “Qrad Laqos” ensiklopediyasında, 1975-ci ildə Nyu-Yorkda nəşr olunan “Internasional” ensiklopediyasında, 1966-cı ildə Almaniyada nəşr olunan “Brok Havsin” ensiklopediyasında öz əksini tapır. Azərbaycan haqlarının qorunduğu bu mənbələri tədqiqata cəlb edən Cavad Heyət əsl vətəndaşlıq işi görmüş olur.

Kitabın son bölümündə Xorasan və mərkəzi bölgələrdə yaşayan “Xəbc”, “Əbiverd”, “Sonqur” və digər türk soyları haqqında elmi məlumat da böyük maraq doğurur.

Professor Cavad Heyət bu əsərində türk dilinin tarixini onu yaradan xalqın tarixi ilə əlaqəli şəkildə verməyə çalışır və buna müvəffəq olur, türkologiyanın elmi-nəzəri prinsiplərini, ümumi inkişaf qanunlarının müasir mərhələdə vəzifələrini açıqlayır.

Fikrimcə, türk dünyası üzrə orta q araşdırma qaynağı olan bu əsər yeni mərhələdə tədqiqat üçün əvəzsiz mənbədir.

Dərin erudisiyaya, aydın təfəkkürə, hərtərəfli biliyə, geniş məlumata sahib olan Cavad Heyətin böyük əhəmiyyət kəsb edən dəyərli əsərlərindən biri də “Türklərin tarix və

mədəniyyətinə bir baxış” kitabıdır. Müəllif bu əsərində öz məqsədini açıqlayaraq qarşısında duran çətin və şərəfli yola işıq salır, zəngin faktları araşdırır, arxeoloji, epiqrafik, etnoqrafik materiallara istinadən türklərin ən azı dörd min ilə yaxın tarixə malik olduqlarını sübut edir. O yazır: “Bizdə türklər millətimizin yarısına yaxın bir kütləsini təşkil edib, min il İran tarixində hakimiyyətdə olub və İran istiqlalı yolunda canlarından keçərək, İrani düşmənlərdən qoruduqları halda, son əsrdəki Pəhləvi rejiminin ifrati dərəcəsində olan fars şovinist siyasəti nəticəsində türk dilləri və ədəbiyyatları inkar və yasaq olunmuş və tarixlərinin mühüm hissələri də rəsmi tarixlərdən silinmişdi. Bu səbəbdən vətəndaşlarımızın məlumatı bu sahədə ya heç olmamış və ya yanlış, birtərəfli olmuşdur. Biz İslam inqilabının təmin etdiyi dil və fərhəng azadlığı sayəsində bir tərəfdən bu boşluğu doldurmaq, yanlış fikirləri islah etmək və gələcəkdəki elmi tədqiqlər üçün tarixi və mədəni zəmin hazırlamaq qəsdilə müxtəlif mənbələrdən əldə etdiyimiz məlumatı xülasə edərək, Ana dilimizdə bu kitabı yazdıq.”

Türk adının mənşəyindən, ilk türk dövlətinin yaranmasından tutmuş keçdiyimiz bütün sonrakı tarixi inkişaf yollarını izləyərək inkişafımız, uğurlarımız haqqında təsəvvür yaranan bu kitabı da Cavad Heyətə vətənpərvərliyi yazdırıb. O bu dəfə də öz çiyini ağır bir yükün altına vermiş və nəticədə, ortaya faktlarla zəngin, ətraflı təhlilə əsaslanan maraqlı bir əsər qoymuşdur.

Türk dünyasının ictimai-siyasi tarixinə həsr edilmiş “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış” kitabının dəyərinə çox danışmaq olar. Tarix elmləri doktoru, professor Oqtay Əfəndiyevin yazdığı kimi: “...bu vaxta qədər İranda (eləcə də Azərbaycanda) dünya türklərinin tarixi, dilləri,

ədəbiyyatı, mədəniyyəti haqqında belə geniş və eyni zamanda yığcam məlumat verən bir əsər yox idi.”

Cavad Heyət “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış” kitabında göstərir ki, qədim türklər Asiya, Avropa və Afrika qitələrini əhatə edən geniş ərazilərə köçlər etmiş, qaldıqları ölkələrdə qüdrətli dövlətlər və siyasi birləşmələr yaratmış, etnik proseslərin gedişinə güclü təsir göstərmiş, dünya mədəniyyətinə misilsiz incilər, qiymətli mənəvi sərvətlər bəxş etmişlər. Müəllif türk xalqlarının tarix və mədəniyyətini böyük iftixar hissi ilə şərh edir. Çox maraqlı bir faktı yada salaq: İran kimi zəngin və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələri olan bir ölkədə 11-ci əsrdən 20-ci əsrin əvvəlinədək siyasi hakimiyyət əsasən türk sülalələrinin və etnik qruplarının əlində olmuşdur (Səlcuqlar, Atabəylər, Cəlairilər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Qızılbaşlar). 16-cı əsrə qədər Azərbaycan həmin dövlətlərin mərkəzi vilayəti, Təbriz isə paytaxtı olmuşdur.

Professor Cavad Heyət türksoylu xalqların mənəvi mədəniyyətini dərinlən öyrənmiş, xüsusilə də Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti və tarixinin öyrənilməsinə böyük əmək sərf etmişdir.

Alimin uzunmüddətli, həm də gərgin axtarışlarının nəticəsi olaraq yaranan “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış” kitabı Azərbaycanda da çap olunmuş və hər birimizin stolüstü kitabına çevrilmişdir.

CAVAD HEYƏT VƏ “VARLIQ”

*Hərçənd qurtulmaq hələ yox darlığımızdan,
Amma bir azadlıq doğulub varlığımızdan.
“Varlıq” nə bizim təkcə azadlıq quşumuzdur,
Bir müjdə də vermiş bizə həmkarlığımızdan.
Bəh-bəh, nə şirin dilli bu cənnət quşu tuti,
Qəndin alıb ilham ilə dindarlığımızdan.
Dil açmağa karlıq da gedər, korluğumuz da,
Çün lallığımız doğmuş idi karlığımızdan.
Düşmən bizi əlbir görə təslim olu naçar,
Təslim oluruq düşməyə nəçarlığımızdan.
Hər inqilabın vur-yıxı son bənnəliq istər,
Dəstur gərək almaq daha memarlığımızdan.
Hüşyar olasız, düşməni məğlub edəcəksiz,
Düşmənlərimiz qorxuri huşyarlığımızdan.
“Birlik” yaradın, söz bir olar biz kişilərdə,
Yoxluqlarımız bitdirəcək varlığımızdan.*

Bu şeir böyük Şəhriyarındır və “Varlıq”ın nəşrə başlaması münasibətilə yazılıb, Doktor Cavad Heyətə ünvanlanıb. Bəli, “Varlıq” elə nəşrə başladığı ilk gündən, ilk nömrəsindən hər kəsi cazibə qüvvəsi ilə özünə çəkdi, sanki qaranlıqlara parlaq işıq saldı, nur çilədi.

“Varlıq” – inanmıram indi kiminsə bu dərgi haqqında informasiyası, məlumatı olmasın. İnanmıram, indi kimsə bu dərgi haqqında eşitməmiş olsun. İnanmıram, indi kimsə bu dərgi ilə öyünməsin, fəxr etməsin. Bu öyüncü, bu qürur hissini bizə bəxş edən isə, sözün həqiqi mənasında, böyük

azərbaycanlı, xalqının, millətinin yolunda ömrünü şam kimi əridən alovlu vətənpərvər Doktor Cavad Heyətdir.

“Varlıq” onun ən mötəbər söz kürsüsüdür.

Və 26 ildir ki, bu jurnal bizimlədir. Bu rəqəm, bəlkə də, ilk deyilişdə çox qısa, çox sadə səslənir. Amma gəlin, bir anlığa düşünək: xəyalımıza belə uzunömürlü bir dərgi gətirə bilərikmi? Əlbəttə, yox. Jurnallarımızın əksəriyyəti qısa ömür yaşayıb. Mətbuat tariximizə nəzər salsaq, buna əmin olarıq. Heç xaricdə nəşr olunan jurnallar da bu ömrə çatmayıb. Amma biz bu gün bu jurnalın təməlini, bünövrəsini qoyan ağsaqqal nəşirimizi həm də buna görə təbrik edirik. Cavad Heyət gözünün nurunu, ömrünü həm də bu jurnalın səhifələrində şam kimi əridib. Min bir zəhmətə, əziyyətə qatlaşaraq gözəl bir “övlad” da böyüdü. Cavad Heyət bu layiqli “övlad”ın üstündə əsim-əsim əsib və onu bütöv türk aləminə bəxş edib. Bu dərgi də öz nəşirinə, öz yaradıcısına borclu qalmayıb, onu öz səhifələrinin yaddaşına həkk edib. Özü də həmişəlik. Bu gün hamımız “Varlıq”ın əsl möcüzə olduğunu etiraf edirik. Öz doğma dilində yazan bu dərgi, həqiqətən də, varlığımızın aynasıdır, mövcudluğumuzun güzgüsüdür.

Doktor Cavad Heyət İranda İslam İnqilabının qələbə-sindən sonra verilən nisbi dil azadlığından faydalanaraq 1979-cu ilin aprel ayında bir neçə azərbaycanlı-türk ziyalı əqidə dostları, həmfikirləri ilə birlikdə “Varlıq” dərgisini nəşr etməyə nail olur, öz ulusunun yarım əsrdən artıq tapdanmış və qadağan olunmuş dilini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, mənəviyyatını, milli dəyərlərini dirçəltmək üçün işə başlayır.

Professor Məhərrəm Qasımlı Cavad Heyətin bu xidmətini çox obrazlı və özünəməxsus şəkildə qiymət-

ləndirir. O yazır: "...İslam inqilabı Doktor Cavad Heyətin köksü altındakı vulkanı da kükrətdi: söz deməyin, iş görməyin zamanı və meydanı çatdı! Xalqının varlığını, onun haqq səsinə, mənəvi istəklərini bildiren bir söz ocağı qurmağı qərarlaşdıran el fədaisi bütün xərcləri öz üzərinə götürərək "Varlıq"ı yaratdı. 1979-cu ildən üzə bu yana ...çətin, lakin misilsiz tarixi dəyəərə malik yol gələn "Varlıq" Cavad Heyətin döyünən ürəyi, düşünən ağı, görən gözü, ən başlıcası isə söyləyən, danışan dilidir. Böyük alim "Varlıq" vasitəsilə xalqının sevincinə, dərдинə şərik olur, mənəvi yaralarına məlhəm qoyur, ona keçmişini, bu gününü anladır, sabahının işıqlı yolunu göstərir."

Əslində, insanların fiziki sağlamlığı ilə bərabər mənəvi sağlamlığını qorumaq arzusu da hələ tələbək illərindən gənc Cavadın ürəyində, qəlbində idi. Və bəlkə də, bu, İrandakı mənfur şah rejiminin zülmü altında əzilən xalqının dərd-sərini ürəyində gəzdiren Cavad Heyətin ən böyük arzusu idi. O, yaxşı başa düşürdü ki, xalqına hər şeydən çox mənəvi sağlamlıq lazımdır, onun mənəvi dərdlərini sağaltmaq gərəkdir.

Azərbaycanın ictimai fikir tarixində əsl ədəbi abidə olan "Varlıq" jurnalının xüsusi yeri, mövqeyi danılmazdır.

Mən Cavad Heyətin "Varlıq" jurnalı ilə bağlı xidmətlərini 19-cu əsrdə böyük maarifpərvər, milli mətbuatımızın banisi, "Əkinçi"si ilə aləmə səs salmış və tarixin yaddaşında öz silinməz, pozulmaz izini qoymuş Həsən bəy Zərdabinin xidmətləri ilə müqayisə edirəm. Hər iki vətənpərvər ziyalı çətin, ağır vaxtda bütün əzab-əziyyətlərə qatlaşaraq, yorulmadan, usanmadan, yalnız millət və xalqın mənafeyi naminə çiyinlərini böyük yükün altına veriblər. Əkinçinin gördüyü işi bir əsr sonra "Varlıq" davam etdirməyə başladı.

Cavad Heyətin əsas ixtisası həkimlikdir, təbiblikdir. Amma o da Azərbaycanımızın qeyrətli övladları Abbas Səhhət, Nəriman Nərimanov kimi bir əlində qələm, bir əlində də cərrah bıçağı tutub, xalqın fiziki və mənəvi yaralarına məlhəm olub. Və bu gün də məlhəmdir. O təkcə insanların vücudundakı xəstəlikləri sağaltmır, həm də onlara ruh verir. Bir az obrazlı şəkildə desək, Cavad Heyətin əlləri, barmaqları, bütövlükdə bütün vücudu məlhəmdir.

Digər tərəfdən, “Molla Nəsrəddin” jurnalının 20-ci əsrin əvvəllərində bütün müsəlman aləmində yerinə yetirdiyi missiyanı əsrin axırlarında mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə müəyyən fərqli cəhətləri ilə “Varlıq” jurnalı yerinə yetirir. Deməli, Cavad Heyət həm Həsən bəy Zərdabinin, həm Abbas Səhhətin, Nəriman Nərimanovun, həm də Mirzə Cəlilin silahdaşdır.

Tam əminliklə demək olar ki, “Varlıq” ilk nömrəsindən indiyədək öz mövqeyini dəyişməyərək böyük tarixi vəzifəni yerinə yetirmişdir və bu gün də yetirir. O, nəşrə başlaması ilə ətalət içində olan milli ictimai fikrə güclü təkan verdi, milli-mənəvi özünüdərəkə, milli oyanışa ciddi təsir göstərdi.

Bəli, “Varlıq” 1979-cu ildə narahat, fırtınalı bir dünyada işıq üzü gördü. Elə bir vaxtda ki, doğma Ana dilinin, mədəniyyətin, ədəbiyyatın qayğısına qalan yox idi, yad ideologiyalar isə ayaq tutub yeri yirdi. Ədəbi dil ancaq kiçik bir ziyalı qrupuna tanış idi. İrandan baxanda Quzey hansısa bir ideologiyanın yaratdığı cənnət kimi görünürdü. Milli mədəniyyətin ayrı-ayrı sahələri ilə bağlı məlumatlar da çox səthi idi. Bu dözülməz şəraitə qarşı “Varlıq” məktəbi təkbaşına mübarizə bayrağı qaldırdı. “Varlıq” az vaxtda üç mühüm sahədə uğur qazandı: milli fikrin formalaşması,

ədəbi dilin yayılması, o tay-bu tay məsələsində. Cavad Heyətin yaratdığı “Varlıq” məktəbi İran türklərinin öz milli mədəniyyətlərinin taleyi ilə maraqlanmalarını hansısa ideologiyaya bağlılıqdan azad etdi. Bundan başqa, İranda unudulmuş fikir sahibləri, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin adları və əsərləri “Varlıq” vasitəsilə tanındı, təbliğ olundu. Stokholmda yaşayan soydaşımız Əlirza Ərdəbilinin təbirincə desək, “Varlıq” məktəbi ...mənəvi dünyamızın coğrafiyasını bizə tanıtdırmaqla dünya xəritəsində durduğumuz yerin koordinatları ilə bizi tanış etdi.”

“Varlıq” ədəbi dilimizin aydınlığı və şəffaflığını göstərərək, hər səhifəsində ədəbi dilin nə qədər təbii olduğunu bir sənəd kimi ortaya qoydu. Doktor Cavad Heyət, Doktor Məmmədəli Fərzanə, professorlar Həmid Nitqi, Həmid Məmmədzadə və onlarla bərabər bir çox yazıçı və ədiblərin qələm əsərləri ədəbi olmaqla bərabər, son illərdə xaricdə çıxan qondarma “dil” nümunələrindən fərqli olaraq axar su kimi axıcı, təbii, məlahətli idi. Bu təbiilik cavanlarda da ədəbi dilə qarşı maraq oyadıb, onları Ana dillərinin ədəbi şivəsini öyrənməyə çağırırdı. Daha şah rejimi, onun qulluğunda olan çintutanlar və taleyə baxanların iddia etdikləri kimi, Bakı, Təbriz, Ərdəbil dili yox, şifahi danışığı dili və ədəbi yazı dili anlamları öz yerini aldı. Və bu müvəffəqiyyəti təkcə ədəbi dilin daxili gücünün hesabına yazmaq olmaz. “Varlıq”ın ədəbi dilimizin populyarlaşmasında oynadığı rol çox böyükdür.

Bəli, Cavad Heyət “Varlıq” dərgisini İran inqilabından sonra Tehrandə çap etdirməyə başladı və qarşısına qoyduğu ən böyük amalına – türk mənəvi birliyinə qapı açmaq məqsədinə nail oldu.

Cavad Heyət özü “Varlıq” haqqında deyir: “...İranda

İslam inqilabı oldu. İslam inqilabı olandan sonra bizə nisbi bir dil azadlığı verdilər. Günşah zamanı o da yox idi. Qətiyyəən Tınşah zamanı türkcə nəşriyyə çıxarmaq mümkün deyildi. İslam inqilabından sonra bu vəziyyət dəyişdi. Dərhal mən fürsətdən istifadə etdim və “Varlıq” nəşriyyəsinin imtiyazını aldım. Dilimizi, ədəbiyyatımızı bilən bir neçə azərbaycanlı dostumla “Varlıq” dərgisini çıxarmağa başladım. “Varlıq”ı məktəb hesab etdik. “Varlıq”da da silsilə məqalələrlə dilimizin tarixini, dilimizin qrammatikasını, sonra ədəbiyyat tariximizi, folklorumuzu yazmağa başladım ki, oxucular kitab oxuyurmuş kimi, müntəzəm məqalələri, silsilə məqalələri oxusunlar və dilimizi, ədəbiyyatımızı, tariximizi öyrənsinlər. Bu sırada mən yazdığım silsilə məqalələri ayrıca kitab şəklində nəşr etməyə başladım. “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı”, “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə baxış”, “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış”, “İki dilin müqayisəsi”, “Müqayisətül-lügətəyn”, “Türk dili və ləhcələrinin tarixi” kitablarını farsca nəşr etdirdim. Mətnlər türkcə, amma əsas izahat farsca. Ona görə farsca nəşr etdirdim ki, oxusunlar, bütün iranlılar görsünlər ki, türk dili nə qədər əzəmətli, zəngin, gözəl, musiqili bir dildir. Və bizim ədəbiyyatımızla da tanış olsunlar... Əlbəttə, bunlar asan olmayıb. Əvvəla, həkimlikdən təmin etmişəm onun mal-məsrəfini. Ondan sonra onun başqa narahatlıqları, mənəvi narahatlıqlarının hamısına biz dözmüşük, hamısına. Ona görə də dərgini bu günə qədər davam etmişik. Çox şükür, bu gün, bəlkə, 70-ə yaxın qəzet və dərgi çıxır bizim dilimizdə. Tələbələr, öyrəncilər, bütün universitetlərdə, bütün İran şəhərlərindəki universitetlərdə oxuyan azərbaycanlı tələbələr dərgilər çıxarırlar. 35-ə qədər öyrənci dərgisi var – türkcə, farsca. Sonra bir neçə qəzet var. Hal-

buki uzun illər “Varlıq” tək idi. Amma indi tək deyil, çox şükür. İndi bizim xalqımızda mədəni, milli şüur yaranıb. Özünü tanıyır, dilini yaxşı bilir. Dilində yaza bilir, oxuya bilir, ədəbiyyatını bilir, tarixini bilir, hər mədəni xalq kimi.”

“Varlıq” elə ilk saylarından davamlı olaraq Azərbaycan və ümumtürk ədəbiyyatının, dilinin, tarixinin, fəlsəfəsinin ən vacib problemlərinə həsr olunmuş məqalələr dərc etdi və onların hamısının müəllifi, demək olar ki, jurnalın yaradıcısı, naşiri, baş redaktoru və aparıcı müəlliflərindən biri olan Cavad Heyət özü idi. Jurnalın bütün saylarında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatından nümunələrlə bərabər bu tayın yazıçı və şairlərinin əsərləri də ardıcılıqla çap olunurdu. Və belə demək mümkünsə, dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz 170 illik ayrılıqdan sonra birləşdi, bütövləşdi.

“Varlıq” bu gün də Quzey Azərbaycanın yazıçı və şairlərinin əsərlərini, onların haqqında məqalələri dərc edərək 30 milyonluq Güneyə tanındır. İndi də ən kütləvi mətbuat orqanı kimi hər sayında öz oxucularını elmin, ədəbiyyatın, folklorun seçmə nümunələri ilə tanış edir, onları sevindirir.

Cavad Heyətin bir danılmaz xidməti də odur ki, o, Cənubi Azərbaycanın görkəmli alimlərini, milli qeyrətli ziyalılarını “Varlıq”ın ətrafında cəmləşdirdi. Həmid Nitqi, Həmid Məmmədzadə, Kəməli, Savalan və başqalarının səyi, zəhməti ilə jurnal daha oxunaqlı, daha məzmunlu, daha dolğun çıxırdı.

Cavad Heyət “Varlıq”ın ilk sayında böyük Azərbaycan şairi Bəxtiyar Vahabzadənin “Ana dili” şeirini çap elədi. Bununla da Azərbaycan mədəniyyətinin siyasi sərəhədlərə tabe olmadığını elan etdi. İnsanların bir-birinə bağlılı-

ğını heç bir sərhəddin qırmağa qadir olmadığını nümayiş etdirdi. Göstərdi ki, nə tikanlı məftillər, nə bu məftillərin sarındığı dəmir dirəklər, nə də süngülü əsgərlər bir olan ürəkləri ayıra bilməz, həqiqət söyləyən dilləri susdura bilməz. Burada qüdrətli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin Cavad Heyətə ünvanladığı misralar yada düşür:

*Yarıya bölünmüş Ana Vətənin,
Bu gün səndən umur dərdinə məlhəm.
Qardaş, qoşalaşdı silahın sənin,
Gündüzlər bıçaqdır, gecələr – qələm...*

“Varlıq” 26 ildir ki, Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatını tədqiq və təbliğ edir. Onun aparıcı xəttini, istiqamətini şifahi xalq ədəbiyyatının toplanması, təbliği, həm də klassik və müasir ədəbiyyatın ayrı-ayrı nümunələrinin, eləcə də ədəbi-tənqidi məqalələrin nəşri təşkil edir. Bunun isə ana dili, milli mədəniyyəti, elmi-ictimai fikri və tarixi qadağan olunmuş xalq üçün nə demək olduğu aydındır. Və bu baxımdan, “Varlıq” jurnalının Cənubi Azərbaycanda, İranın ayrı-ayrı əyalətlərində, həmçinin Şərqdə ictimai-ədəbi fikrə təsirini, inqilabi mövqeyini təsəvvür etmək olar.

Yenə Əlirza Ərdəbilidən sitat gətirmək istəyirəm. O, “25 yaşında bir məktəb: “Varlıq” adlı məqaləsində yazır: “Qeyd etmək lazımdır ki, bu illərdə Sovetlərin dağılması ilə gəl-gət gündən-günə artmış, amma “Varlıq”ın səhifələrinin şəhadət verdiyi kimi, bu dərgi ehtiyatla hadisələrin arxasından yox, zətən bu sahədə də öz zamanından irəlidə olmuş və buna görə də qabaqcıl, mütərəqqi və novator sözlərinə tamamilə layiqdir.”

“Varlıq” o mətbu orqanlarından ki, o öz oxucuları

ilə dil tapıb, onların zəkalarına yol açıb, mənəvi ehtiyaclarını ödəyib, onların arasında mənəvi körpü yaratmağa müvəffəq olub. Bu, çox mühüm, vacib məsələdir. Buna görə də “Varlıq”ın gördüyü işin əhəmiyyətini olduğu kimi dərk etmək və qiymətləndirmək lazımdır. “Varlıq”ın necə bir möcüzə olduğunu görmək və anlamaq üçün onun buraxdığı izi və ən əsası, bu izin dərinliyini görmək gərəkdir.

Böyük alim, təbib, qüdrətli naşir Cavad Heyət 26 ildir ki, gözünün nuru, beyninin zəkası, ürəyinin hərarəti ilə “Varlıq”ı xalqın mötəbər söz kürsüsünə çevirib, amallarını ifadə etmək, xalqa çatdırmaq üçün bu mətbu orqanından böyük ustalıqla bəhrələnir. Elə bu səbəbdəndir ki, “Varlıq” dərgisi ölkəmizdə də böyük maraqla oxunur. Dərgidən seçmə nümunələr müntəzəm olaraq qəzet və jurnallarda nəşr edilərək geniş oxucu kütləsinə çatdırılır.

Professor Cavad Heyət “İranda türk kültürünün durumu” adlı məqaləsində yazır: “...Bizim 26 ildən bəri çap etdiyimiz “Varlıq” dərgisi bu günədək müntəzəm olaraq yayılmaqdadır. “Varlıq” dərgisi bir kültürəl-ədəbi dərgi olduğu üçün ilk sayından başlayaraq onun səhifələrində ədəbi dilimizin kuralları, tarixi, klassik və şifahi ədəbiyyatımızla bağlı məqalələrlə tarix və kültürümüzü doğru və düzgün şəkildə xalqımıza öyrətməyə çalışmışdır.

Kültürümüzün 60 il davam edən Pəhləvilər rejimində nə günə düşdüyünü anlamaq üçün İslam İnqilabından sonra “Varlıq” dərgisini çıxarmağa başladığımız zaman ana dilimizdə yazanların durumuna göz atmaq yetərlidir. O dövrdə Ana dilimizdə qüsursuz yaza bilən yazarların sayı barmaqla sayıla biləcək qədər az idi. Bunlar da Türkiyə və ya Şimali Azərbaycanda təhsil görmüş və ya özü müstəqil şəkildə öyrənmiş şəxslər idi. Biz “Varlıq”da ortaqlıq türk

dilini də göz önünə tutaraq Azərbaycan ədəbi dilində yazmağa başladıq, ədəbi dil bizdə işlədilmədiyi üçün Azərbaycanda işlənən ədəbi dili qəbul etdik.

...Bu gün İrandakı yeni nəslin kültürəl baxımdan durumu əvvəlkinə nisbətən daha yaxşıdır. Gənclərimiz, xüsusilə tələbələrin çoxu Azərbaycanda Ana dillərini də öyrənir və bu dildə yazmağa çalışırlar.

...Keçən 26 ildə “Varlıq” jurnalı bir məktəb halını almış və təhsil vəzifəsini də öz üzərinə götürmüşdür.”

İndi Azərbaycan oxucusunun nəzərində doktor Cavad Heyətin və onun ziyalı dostlarının fədakar yaradıcılığının bəhrəsi olan “Varlıq” dərgisi xalqın varlığını, onun haqq səsinə, mənəvi istəklərini ifadə edən, elin sevincinə, dərdinə şərik olan, mənəvi yaralarına məlhəm qoyan, ona keçmişini, dünənini, bu gününü anladan, sabahının yolunu göstərən nüfuzlu bir söz kürsüsü kimi baxır.

Öz həmkarları ilə birlikdə “Varlıq”ın səhifələrində Azərbaycanın tarixinin, ədəbiyyatının, dilinin və folklorunun öyrənilməsinə silsilə məqalələr həsr edən Doktor Cavad Heyət bu sahədə bir akademiyanın görə biləcəyi işi görmüşdür. Azərbaycan ziyalıları bu əvəzsiz mənəvi sərvətlərə görə böyük ustad Cavad Heyətə və “Varlıq” dərgisinin müəlliflər heyətinə son dərəcə minnətdardırlar. Və onun xidmətlərindən dönə-dönə vurğunluqla, böyük minnətdarlıqla söhbət açırlar.

Şair Savalanın dediyi kimi, “Varlıq” jurnalı “...yalnız Azərbaycan ərazisində yaşayan 30 milyon azərbaycanlının ədəbi ümid çırağı deyil, həm də bütün dünya azərbaycanlılarının mənəvi körpüsü, ürəkdən-ürəyə yol salan, nur çiləyən məşəli olmuşdur.”

Sonralar “Varlıq” Şimali Azərbaycanın istiqbal mübarizəsinin haqlı olduğunu müdafiə etdi. Öz səhifələrində erməni təcavüzü haqqında dolğun məlumat verdi, bu təcavüzü pislədi, Azərbaycanın halal torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğalına, qan qardaşlarının öz doğma yurd-yuvalarından pərən-pərən düşmələrinə etiraz səsini ucaltdı.

“Varlıq” jurnalının İranda nəşr olunan o biri jurnallara nisbətən uzunömürlürlüyü, təsir dairəsinin genişliyi, hər şeydən əvvəl, onun ətrafında sıx birləşən kollektivin yaradıcı əməyi ilə bağlıdır. Maraqlıdır ki, İsveçdə mühacirlərin Azərbaycan və fars dilində nəşr etdikləri “Tribun” dərgisində “Varlıq” jurnalını yana-yana əriyib, amma tükənməyən bir qüvvə, möcüzə adlandırırlar.

Hər birimizin ürəyimizdən xəbər verən bu misralar da doktor Cavad Heyətə və onun “Varlıq”ına xitabən yazılıb:

*Yaz ki, bütöv idik, parçalanmışıq,
O taydan dünyada səsin ucalsın.
Yaz ki, qələmindən süzülən işıq,
Vətəndən Vətənə bir körpü olsun!*

Bütün deyilənlərə əsasən, bir fikrimi də xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Mən heç şübhə etmirəm ki, bundan sonra da “Varlıq” mətbuat tariximizi araşdıracaq, tədqiq edəcək gənc alimlər, mütəxəssislər üçün dəyərli mənbəyə çevriləcək. Doktor Cavad Heyət və onun “Varlıq”ı haqqında ən gözəl fikirlər hələ bundan sonra deyiləcək, bundan sonra yazılacaq. Gələcək nəsillər xalqını, Vətəni, dilini, mədəniyyətini varlığı qədər sevən bu böyük şəxsiyyətin gördüyü misilsiz işlərdən qürur duyacaq, həm də onun şərəfli həyat yolundan bəhrələnəcəklər.

CAVAD HEYƏT VƏ QARABAĞ

XIX əsrin birinci yarısı xalqımızın tarixində ən amansız dövrlərdən biri olub. Azərbaycan və bütöv bir xalq iki yerə parçalanıb. Araz çayı ayrılıq sərhəddinə çevrilib, elə o vaxtdan da ona “ayrılıq çayı” deyiblər. Şimalı Rusiya imperiyasına, cənubu Şahənşah İrana aid edilən Azərbaycanın övladları da bir-birindən ayrı düşüb, bir-birinə həsrət qalıb. Bir qardaş o üzdə, bir qardaş bu üzdə ömrü boyu bu dözülməz dərdi yaşamalması olublar. Lakin ikiyə bölünmüş Azərbaycanın o tayında da, bu tayında da ürəklər bir vurub, bir döyünüb. Yalnız İranda şahlıq rejiminin süqutundan, Şimalda isə Sovet imperiyasının dağılmasından sonra cənublu qardaşlarımızla əlaqələrimiz inkişaf edib, get-gəllər başlayıb. Və bu əlaqələrin genişlənməsində çox böyük xidməti olan ziyalılarımızdan biri, bəlkə də, birincisi Doktor Cavad Heyət olub.

Bu böyük insanın qəlbi, ürəyi həmişə Azərbaycanla birgə döyünüb və döyünür. O, hər zaman Quzey Azərbaycanın sevincini öz sevinci, dərini öz dərdi bilib.

Azərbaycan bədnam ermənilərin təcavüzünə məruz qalanda, torpaqlarımız işğal olunanda, soydaşlarımız öz doğma od-ocaqlarından pərən-pərən düşəndə etiraz səsinə ucaldıqlardan biri də Cavad Heyət olub. O, Qarabağ müharibəsi ilə bağlı Azərbaycanın haqq səsinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında, erməni təcavüzünün pislənməsində böyük fədakarlıq göstərmiş və bu gün də göstərir. Onun Azərbaycana qarşı erməni terrorizmini, işğalçılıq siyasətini ifşa edən çıxışları ən ali məclislərdə, ən mötəbər kürsülərdə

səslənib, məqalələrdə, məruzələrdə əksini tapıb. Cavad Heyət Azərbaycanın haqq səsinə, həm də dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq sahəsində əsl vətənpərvərlik və bu vətənpərvərlikdən irəli gələn fədakarlıq göstərib.

İrandakı Qarabağ Müsəlmanlarına Yardım Komitəsinin sədri kimi Cavad Heyət dünyanın bir çox dövlət başçılarına müraciət edib. Onun böyük ürək ağrısı ilə Türkiyənin sabiq prezidenti cənab Süleyman Dəmirələ yazdığı açıq məktubu həyəcansız oxumaq mümkün deyil:

“Sayın Süleyman Dəmirəl həzrətləri! Türkiyə cumhurbaşkanı rəisi!

Sizi bu məşğul günlərinizdə narahat etdiyim üçün üzr diləyirəm. Bu cəsarəti Sizi 50 ildən bəri, yəni tələbəlik zamanından tanıdığımdan və Sizdə insani milli və dini duyğuların güclü olduğunu bildiyimdən və eyni zamanda, təcrübəli, bəsirətli bir dövlət rəisi olduğunuzdan alıram. Müsəlman, azəri qardaşlarınızın faciəli vəziyyətini və tarixi düşmənləri arasında yalnız, kimsəsiz qaldıklarını açıqlamağı lazım görmürəm. Bu gün Arazın quzeyindəki dindəş və soydaşlarımız tarixdə az rastlaşdığımız bir faciə və soyqırma məruz qalıblar. Həm də böyük bir millət və ya güclü bir dövlət tərəfindən deyil, bütün tarix boyu himayəmiz altında yaşayan və ədalətimiz sayəsində bütün insani haqlardan faydalanan ermənilər tərəfindən. Ermənilər ən modern silahlarla azəri qardaşlarımızın vətəninə hücum etmiş, insanları böyük-kiçik, qadın-kişi demədən vəhşi şəkildə öldürmüş, evlərini, yurdlarını da dağıdıb talan etmişlər. 5 ildən bəri davam edən bu təcavüz və soyqırımlar son zamanlarda daha da şiddətlənmişdir. Bu durum qarşısında bütün dünya əfkari-ümumiyyəsi susur, insan haqlarını qoruyanlar da heç bir etiraz etmirlər. Belə bir durum

qarşısında müsəlman dünyasının, türklərin, Türkiyə və İran İslam Cümhuriyyətinin və uluslarımızın vəzifə və məsuliyyətləri nə ola bilər? Bu məzlum, silahsız, ordusuz və əsarətdən yenicə çıxmış qardaşlarımızı yalqızını buraxmalıyıq? Erməni daşnak ordusunun onların yurdlarına həyasızcasına təcavüzünə, qadın və kişilərini, qoca və uşaqlarını acımadan öldürmələrinə tamaşaçımı qalacağıq? Bu, bizlərin şərəfinə, türklüyə və müsəlmanlığa, nəhayət, insanlığa yaraşarmı? Bu, bizim şanlı tariximizə sığarmı?

Sayın cumhur rəisi! Lütfən, məni əfv edin. Bu sətirləri göz yaşlarımın qabağını ala bilmədən yazıram. Və bu anda Allah-təaladan xalqımıza qurtuluş, ya da özümə ölüm istəyirəm.

Sayın başqan! Mən diplomat və siyasət adamı deyiləm. Mənim bütün həyatım elm və həkimliklə keçmişdir. Fəqət, heç bir zaman insanlığın acılarını unutmadığım kimi, məmləkətim, millətim, dindaşlarım və soydaşlarımın qayğı və kədərlərindən də kənar qalmadım və onlardan ayrı yaşamadım. Arazın quzeyindəki qardaşlarımız məni azərilərin ağsaqqalı bilirlər. Mən özümü bu şərəfli ada layiq görmürəm. Amma onların mənə olan güvənci və bugünkü ağır və təcili durumlarını göz önünə alaraq bir azəri ağsaqqalı kimi zati-alinizdən xahiş edirəm. Hər şeyə rəğmənlər təcrübəli, bəsirətli dövlət rəisi, millət lideri və haqsevən bir insan kimi ciddi ölüm təhlükəsində qalan məzlum azəri qardaşlarımızın yardımına qalxın. Azərbaycan xalqı dünyanın ən igid, cəsarətli, çalışqan və anlayışlı xalqlarındandır. Rus istilasını və kommunist istibdadını onu bugünkü erməni cinayətlərinə qurban verib. Fəqət, onlar qırmızı rus boyunduruğu altında yaşadığı zaman belə, bu qədər ağır duruma düşməyiblər və soyqırımına məruz qalmayıblar.

Təəssüf ki, yenicə istiqlal və hürriyyətə qovuşduqdan sonra bir gün də olsa, rahat nəfəs almayıblar. Üstəlik, əmniyyətlərini, dolanışıqlarını, yurd-yuvalarını və hətta canlarını da itirməkdədirlər. Əcəba, daima davam edən bu ölüm təhlükəsindən qurtulmaqçün nə etsinlər? Təkrar boyunduruğa girsinlər? Təbii ki, buna nə özləri, nə Türkiyə, nə İran, nə də ki, bizlər təhəmmül edə bilmərik. Bu halda vaxt keçirmədən onların yardımına gedək və qardaşlarımızı bu zülm, yanğın və qırğından qurtaraq. Öz şərəf və heysiyyətimizi də qoruyaq. Səsimizə səs verəcəyinizə ümidli və əminəm. İranlı azəri qardaşlarınız adından hörmətimi bildirirəm.

*Doktor Cavad Heyət
Tehran, 21 noyabr, 1993-cü il”*

Çox böyük həyəcanla, kövrək hisslərlə Süleyman Dəmirələ yazılmış bu məktubda Doktor Cavad Heyət Azərbaycanın zorla cəlb edildiyi ədalətsiz müharibəyə etirazını bildirir, Azərbaycanı düşdüyü fəlakətdən çıxarmaq üçün səyləri gücləndirməyə, erməni faşizminin qarşısını almağa, “böyük dövlətlərin silahları ilə təpədən-dırnağadək silahlanmış ermənilərin qarşısında azərbaycanlıları müdafiə edib, soyqırımına mane olmağa” çağırır.

Bu məktub məni bir Azərbaycan vətəndaşı, bir ziyalı kimi çox təsirləndirib. Və Doktor Cavad Heyətin can yanğısı, ürək ağrısı, böyük vətənpərvərliklə yazdığı bu məktubu onun ən qiymətli əsərlərindən biri, həm də tarixdə qalan və bizə bəlli olan çox bənzərsiz məktublardan hesab edirəm. Və mən deyərdim ki, Cavad Heyət bu məktubu göz yaşları ilə yazıb, dərd, ələm, qüssə içində yazıb. Elə tək bu

məktub onun öz din və qan qardaşlarına münasibətinin bariz nümunəsidir.

Öz qardaşlarının taleyinə biganə olmayan, ağır gündə, dar məqamda onlara kömək üçün çalışan, əlindən gələni əsirgəməyən Doktor Cavad Heyət başqalarını da yardıma, haraya çağırırdı. O, bütün dünyanı Azərbaycanın haqq işinin müdafiəsinə səsləyirdi. O, Azərbaycana humanitar yardım toplanılması və onun qaçqınlara, yaralılara və şəhid ailələrinə çatdırılması işində də böyük əmək sərf edib.

Cavad Heyət alovlu vətənpərvərdir. O, 1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda törədilmiş Qara Yanvar şəhidlərinə 40 gün yas saxlayıb, böyük bir məsciddə təziyyələr qurub, ehşanlar verib, bununla da o yangılı, o dəhşətli günlərdə mənən bizimlə birgə olduğunu sübut edib.

Doktor Cavad Heyət 1992-ci ildə Qarabağ savaşının 160 yaralısının, Qarabağ əlilinin Tehrandə, Almaniyada pulsuz müalicəni təşkil edib, ən ağır yaralıları isə şəxsən özü əməliyyat edib, neçə-neçə qəhrəman soydaşımızı ölümün caynağından qurtarıb.

İndi Azərbaycanımızın ürəyi yenə də yaralıdır. Onun ürəyində Qarabağ dərdi var, Qarabağ yarası var, Qarabağ ağrısı var. Azərbaycanımızın ürəyinə Laçında, Şuşada, Kəlbəcərdə, Ağdamda güllələr, qəlpələr dəyib. O qəlpələri çıxarmaq üçün igid, şücaətli, qeyrətli Azərbaycan övladları ayağa qalxdılar, sinələrini sipər etdilər. Torpaqlarımız uğrunda qəhrəmanlıqla, igidliklə vuruşan bu oğulların ürəyinə güllələr dəydi və həmin güllələri çıxaranlardan biri də Doktor Cavad Heyət oldu. Onun həyata qaytardığı, sağlamlığını bərpa etdiyi mərd Azərbaycan oğullarından biri, Qarabağ müharibəsi əlili Maarif Əliyev deyir: *“1993-cü il yanvarın 7-də biz – 16 nəfər İrana getdik. İkimizi,*

məni və Cəbrayıl rayonundan Elşən adlı oğlanı Cavad Heyət özü əməliyyat etdi. Güllə Elşənin ürəyində, damarların üstündə idi. Burada heç kəs risk edib onu çıxara bilmirdi. Onu Doktor Cavad Heyət özü çıxardı. İki gündən sonra dedi ki, gəzə bilərsən. Mənim ağ ciyərim tamam dağılmışdı, qara ciyərimdə də qəlpələr qalmışdı. Məni fevralın 2-də operasiya elədi. Əməliyyat müvəffəqiyyətlə qurtarmışdı. Cavad Heyət özü rəhbərlik eləmişdi. Əməliyyatdan sonra mən ayılmamışdım. Görün, Cavad Heyət neyləmişdi. Mənimlə birgə Azərbaycandan gələn uşaqları gətirmişdi və demişdi ki, Azərbaycan dilində, Bakı ləhcəsində, Azərbaycan ləhcəsində danışın. Maarif hansı sözləri işlədirdisə, siz də o sözləri deyın, Maarifin anasının, atasının, bacısının, qardaşının adlarını çəkin. O adları siz də çəkin ki, Maarifin əsəblərinə toxunsun, bəlkə, narkozdan ayılsın. Cavad Heyət həmin variantla məni narkozdan ayıltmışdı. Onun mənim üstümdəki haqq-sayını ömrümün sonunadək unutmaram. O məni yenidən həyata bəxş edib, yenidən ailəmizə, əzizlərimə qaytarıb. Belə bir yaxşılıq unudularmı?”

İndi Doktor Cavad Heyətə ünvanlanan bu duaları tək Maarifin yox, onun əsgər yoldaşlarının, döyüşçü dostlarının hamısının dilindən eşitmək olar.

Doktor Cavad Heyətin çətin, ağır günlərdə Azərbaycana maddi və mənəvi dəstəyini, Qarabağ savaşının yaralılarına təmənnəsiz xidmətini vətənpərvərlikdən, fədakarlıqdan başqa necə qiymətləndirmək olar?

Alovlı vətənpərvər, eyni zamanda “Varlıq”ın səhifələrində Azərbaycan torpaqlarına erməni təcavüzünü qətiyyətlə pisləmiş, ermənilərin Azərbaycanda törətdikləri vəhşiliklərə, dinc insanların öz ev-eşiklərindən didərgin

salınmalarına, məcburi köçkün, qaçqın halında çadırlarda ağır və dözülməz şəraitdə yaşamalarına öz etiraz səsinə ucaltıb. Ermənistanın Azərbaycana elan olunmamış müharibəsindən sonra “Varlıq”ın elə bir sayı yoxdur ki, orada Qarabağ hadisələrindən danışılmasın, bu barədə oxuculara məlumat verilməsin.

Cavad Heyət indi də bu fədakarlığını davam etdirir, xalqımıza xidmət etməyi özünün ən böyük qardaşlıq borcu, vəzifəsi sayır.

Cavad Heyət, həm də bacısı oğlu, Azərbaycan-Almaniya Dostluq Cəmiyyətinin sədri, Bakıda Beynəlxalq Tibb Mərkəzinin prezidenti Ağabəy Azərbaycane və onun həyat yoldaşı Krista Ağabeyklə birgə Beynəlxalq Tibbi Yardım Təşkilatının xətti ilə ölkəmizə humanitar yardımlarını davam etdirir, Azərbaycanda yeni-yeni klinikalar açır və “Əgər fələk icazə versə, nə qədər əlim bıçaq tutsa, özüm də burada çalışacağam” deyir.

Elə bu gözəl insanın ən böyük xidmətlərindən biri də odur ki, Beynəlxalq Tibbi Yardım təşkilatı 15 ildir ki, Azərbaycanla əməkdaşlıq edir. 1990-cı ildə fəaliyyətə başlayan təşkilatın nümayəndələri 1992-ci ildə xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevlə görüşmüş və Azərbaycan səhiyyəsinin inkişafına hərtərəfli kömək edəcəklərini bildirmişdilər. Ulu öndərimiz də onların təşəbbüsünü alqışlamış, xidmətlərini yüksək qiymətləndirmişdi. Onlar isə bu gün də öz vədlərinə sadıq qalıblar.

Bu ilin mart ayında Bakıda Beynəlxalq Universitetin tibb fakültələrinin nəzdində Avropa standartlarına uyğun, səhiyyənin müasir tələblərə cavab verən yeni bir klinika-xəstəxana da açıldı. Doktor Cavad Heyətin 80 illik yubiley tədbiri də həmin tibb mərkəzi və klinikanın açılış günü ilə

üst-üstə düşdü. Bu təsadüfi deyildi, burada da bir qanuna uyğunluq vardı. Çünki bu klinikanın yaradılmasında dünyaşöhrətli cərrah Cavad Heyətin məxsusi rolu olub. Klinikaya Almaniya 4 milyon dollarlıq tibb avadanlığı gətirilib, həmçinin Almaniya, İngiltərə və Avstriyadan bir qrup həkim-professor da dəvət olunub. Klinikada xəstələrin müalicəsi ilə yanaşı, tələbələrə tibbin son nailiyyətlərinə aid mühazirələr oxunacaq, praktik məşğələlər keçiriləcək, nəzəri bilik təcrübi işlə əlaqələndiriləcək. Görkəmli alim-cərrahın özü də tələbələr qarşısında mühazirələr oxuyacaq. Çünki azadlıq və müstəqilliyin olduqca müqəddəs və şərəfli vəzifələr bəxş etdiyi Azərbaycan xalqının sağlamlığı keşiyində dayanmaq, bu zəruri xidməti daim diqqət mərkəzində saxlamaq, ölkəmizin tibb sahəsinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasına yaxından kömək etmək, bu vacib sahənin modernləşdirilməsinə zəngin təcrübəsi ilə yardımçı olmaq və bu işdə mövcud əlaqələri genişləndirmək Doktor Cavad Heyətin ən böyük arzularından biridir. O deyir ki, bu, bizim insanlıq, qardaşlıq borcumuz, ümumbəşəri dəyərimizdir, istəyirik ki, məhz Azərbaycanda səhiyyənin inkişafında, tibbi kadrların ixtisasının artırılmasında xidmətimizi əsirgəməyək.

Qeyd etdiyim kimi, paytaxtımız Bakıda yeni klinikanın açılış mərasimi ilə Cavad Heyətin yubiley mərasimi üst-üstə düşdü. Respublikamızın elmi, pedaqoji ictimaiyyəti, tanınmış elm və ədəbiyyat adamları həmin yubileydə Cavad Heyətə ən xoş arzularını çatdırdılar.

Cavad Heyət olduqca prinsipial, verdiyi vədinə sadıq, sözündə bütöv, olduqca təvazökar bir insandır. O hər söhbətində “Mənim Azərbaycana etdiklərim övladın atanaya borcudur” deyir. Doktor Cavad Heyət tez-tez xalqı-

mızın ümummilli lideri Heydər Əliyevlə görüşünü xatırlayır, hər dəfə də kövrəlir: “Xoşbəxtəm ki, türk dünyasının, İslam aləminin, qoca Şərqiin görkəmli şəxsiyyəti, Azərbaycan xalqının azadlıq və müstəqilliyinin qurucusu və qoruyucusu Heydər Əliyevi görmək və duymaq mənə də nəsib olub. Onunla hər görüşümdən qürur duymuşam. Heydər Əliyev bizim ən böyük arxamız, qayğıkeşimiz olub. Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin. Allah onun yarımçıq qalan arzularını həyata keçirən, bu gün Azərbaycan dövlətini məharətlə idarə edən Prezident İlham Əliyevin yoluna nur çiləsin. Mən hər dəfə Heydər Əliyevə deyəndə ki, ən böyük arzum budur ki, Qarabağı birlikdə öpək, birlikdə qucaqlayaq, o cavabında “Biz o günü görəcəyik” demişdi. Heyf ki, bu, ona qismət olmadı, indi isə arzu edirəm ki, bu, onun övladlarına və hamımıza qismət olsun!”

TƏBRİZDƏN BAKIYA

Tarix sübut edir ki, nə qədər çalışsalar belə, bir amalla döyünən, bir məqsədə xidmət edən insanları ayırmaq mümkün deyil. Amansız tale, zaman onları ayırsa da, uzanıb gedən nəhayətsiz yollar nə vaxtsa bir ucunda mütləq onları qovuşdurur.

İkiyə bölünmüş Vətənin – Azərbaycanın övladlarını da zaman, vaxt bir-birinə qovuşdurdu. Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra ayrı düşmüş qardaşlar tikanlı məftilləri adlayıb bir-birinə qovuşdular, görüşdülər.

Bir vaxtlar atası Mirzə Əli Heyət də Cavad Heyəti böyük arzularla Bakıya oxumağa göndərmək istəmişdi, amma aradakı dəmir pərdələr ucbatından bu arzusunu reallaşdırma bilməmişdi və öz istəyini acı təəssüflə dilə gətirmişdi. Mirzə Əli Heyətin arzusu çox sonralar gerçəkləşdi və o öz oğlunun Şımalı qardaşlarına qovuşmasını görə bilmədi. Doktor Cavad Heyət çox sonralar Bakıya gəldi. Və bu gəliş təkəcə onu yox, onun yolunu intizarla gözləyən dili bir, dini bir, qanı bir soydaşlarının ürəyindən oldu. Hər kəs öz evinin qapısını min bir məhəbbətlə onun üzünə açdı. Cavad Heyət hər ailənin əziz qonağı oldu. Elə indi də belədir.

Doktor Cavad Heyət ilk dəfə 1982-ci ildə Bakıya gəldi. Professor Nurəddin Rzayevin dəvəti və Xarici Ölkələrlə Dostluq Cəmiyyətinin xətti ilə ilk gəlişində çox yeri gəzdi, hər yerdə böyük sevgi ilə qarşılandı, mətbuat orqanlarının ən maraqlı müsahibinə çevrildi, çox sayda həmkarları ilə əbədi dostluğunun bünövrəsini qoydu, elmi toplantılarda, görüşlərdə iştirak etdi, tələbələr qarşısında mühazirə oxumağa da vaxt tapdı. Və yolu çoxdan gözlənilən bu

“qonaq” elə ilk gəlişində “Azərbaycanın elmi, tibbi, ədəbi, tarixi, dilçilik, fəlsəfi dairələrində tanındı və nüfuz qazandı”. Cavad Heyətin Azərbaycana ilk səfəri haqqında bu sətirləri yazarkən rəhmətlik şair Şahmar Əkbərzadənin şeiri yada düşür:

*Allah, yaratdığın bəndələr kimi,
Mən də Vətənimə Ana deyirəm.
Onu anaların anası bilib,
Nə ki qurbanım var, ona deyirəm.*

*Bu, necə Anadır, Vətəndir, Allah!
Ona salam vermək yasaqdır, yasaq!
Nə səsım, nə ünüm yetəndir, Allah!
Onu bütöv görmək yasaqdır, yasaq!*

*Sərhəd üz-gözündən keçir anamın,
Onun bir üzündən öpə bilmirəm.
Sərhəd düz gözündən keçir anamın,
Onun bir gözündən öpə bilmirəm.*

*Qalıb gözlərimdə muradım, Allah,
Çatdırmı bəs sənə fəryadım, Allah!*

Cavad Heyəti Təbrizdən Bakıya gətirən yollar onu burada da sevdirdi. O da Bakını sevdi, onunla tez isinişdi, elə ilk görüşdən hər kəsin qəlbini fəth etdi. Elə ona görə də bu gəliş ilk və son gəliş olmadı, davamlı oldu.

Cavad Heyət ikinci dəfə Bakıya 1987-ci ildə böyük mütəfəkkir, dramaturq Mirzə Fətəli Axundovun yubileyində iştirak etmək üçün gəldi. Yeri gəlmişkən, bu tədbirdə

dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş Azərbaycan övladlarından çoxları iştirak edirdi. Cavad Heyətin bu gəlişi isə həm də onunla yadda qaldı ki, o özü ilə iki maraqlı monoqrafiyasını da Şımalı bacı-qardaşlarına ərməğan gətirdi: Tehranda nəşr olunmuş “Azərbaycan ədəbiyyatına bir baxış” və “Müqayisətül-lüğətəyn”. Azərbaycan oxucularını çox mətləblərdən hali edən, dilimizin üstünlüklərini anladan bu kitablar sonralar Bakıda da işıq üzü gördü və rəğbətlə qarşılandı. Və biz bir daha dilimizin mahir bilicisinin, ədəbiyyatımızın sadıq dostunun fikir və mülahizələri ilə tanış olmaq imkanı qazandıq.

İndi Cavad Heyət Bakıya tez-tez gəlir, necə deyərlər, bir ayağı Bakıdadır. Özü Bakıya səfərlərini belə dəyərləndirir: “Hər dəfə həm Şımalı Azərbaycan haqqında məlumatım artır, həm də sevgim...”

Hər gəlişində böyük sevgi ilə qarşılanan Doktor Cavad Heyətin yaradıcılığı da həmişə Azərbaycan alimlərinin diqqət mərkəzində olub. Onlar öz tədqiqat əsərlərində Doktor Cavad Heyətin çoxşaxəli yaradıcılığını təhlil və tədqiq edirlər. Cavad Heyətin ən böyük əsəri olan və İran türklərinin milli şüurunun oyanmasında böyük rol oynayan, kimliyini dərk edən, türklüyü ilə fəxr edən yeni bir nəslin yetişməsinə səbəb olan “Varlıq” dərgisi bu günədək bir çox namizədlik, doktorluq dissertasiyasının və elmi məqalənin mövzusu olub. Gənc alim Pərvanə Məmmədovanın “Varlıq” jurnalında ədəbiyyat məsələləri” (namizədlik dissertasiyası, Bakı 2000), Nəzakət İsmayılovanın “Varlıq” jurnalında Şımalı Azərbaycan ədəbiyyatının nəşri” (namizədlik dissertasiyası, Naxçıvan 1997) dediklərimizə nümunədir. Qardaş Türkiyədə də bu mövzu dərinlən araşdırılıb, Cavad Heyət və onun çoxşaxəli yaradıcılığı haqqında dəyərlə əsərlər yazılıb.

Biz bu il görkəmli alimin 80 illik yubileyini böyük iftixarla bayram edirik. Bu, həm də Azərbaycan elminin, Azərbaycan sözünün bayramıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Doktor Cavad Heyətin anadan olmasının 70 illiyi Bakıda dövlət səviyyəsində böyük təntənə ilə keçirilib. Azərbaycan ziyalılarının, elmi ictimaiyyətin nümayəndələrinin iştirak etdikləri bu möhtəşəm yubiley tədbiri Azərbaycan televiziyası ilə nümayiş etdirilib, bu gecəyə bütün Azərbaycan tamaşaçıları baxıb. Bu sərtirləri yazarkən həmin yubiley gecəsi kino lenti kimi gözlərimin önündən keçir.

Öncə xalqımızın ümummilli lideri, müasir Azərbaycanın yaradıcısı və qurucusu, dünya siyasətinin ən parlaq simalarından biri olan Heydər Əlirza oğlu Əliyevin yubilyara ünvanlanmış təbriki çatdırıldı. Və bu təbrik təkcə Cavad Heyətin yox, bütün iştirakçıların alqışları ilə qarşılandı.

Yeri gəlmişkən, ulu öndərimiz Heydər Əliyev sağlığında ikən Doktor Cavad Heyəti Bakıda qəbul edərkən ona xeyirxahlığına, faydalı işlərinə və İrənlə Azərbaycan arasında dostluq körpüsü saldığına görə minnətdarlığını bildirmişdi.

Yubiley gecəsində həkim, tarixçi, ədəbiyyatşünas və dilçi alimlər, yazıçılar, jurnalistlər, nəşriyyat, radio və televiziya işçiləri, din xadimləri, dövlət nümayəndələri, Türkiyədən, İrəndən, Almaniyadan gəlmiş qonaqlar Cavad Heyətin ünvanına ən gözəl sözlər dedilər, ona ən xoş arzu-larını çatdırdılar. Əslində, yubileydə o taylı-bu taylı Azərbaycanın bu böyük övladı, ensiklopedik alim, görkəmli şəxsiyyət, ictimai xadim haqqında hər kəsin ürəyi dolu idi, hər kəs danışmaq istəyirdi. Bu məhəbbəti isə Cavad Heyətin özü qazanıb. Çünki onun qəlbi daim vətənpərvərlik

ehtirası ilə döyünüb və döyünür. O, bütün varlığı ilə xalqının xoşbəxtliyi uğrunda çalışır, mübarizə aparır.

On il əvvəl Doktor Cavad Heyətin 70 illik yubileyi keçiriləndə mən Pedaqoji Universitetin rektoru vəzifəsində işləyirdim və mərasimdə mən də çıxış etdim. Həmin çıxışın mətnini də bu kitaba daxil etməyi məqsədəuyğun hesab edirəm:

Hörmətli yubilyar!

Hörmətli yubiley iştirakçıları!

Bizim Pedaqoji Universitetin kollektivi yubileyi bir az qabaqlayıb. Bir neçə gün əvvəl yubilyarla, hörmətli Cavad Heyətlə növbəti görüşümüzü Pedaqoji Universitetin kollektivi ilə keçirdik. Bu heç də təsadüfi deyil, Cavad Heyət üç il əvvəl bizim Pedaqoji Universitetin fəxri professoru seçilib. O, hər dəfə bizim Universitetə gələndə heç kimə xəbərdarlıq etmək lazım gəlmir, kollektiv Cavad Heyəti görəndə kimi onunla görüşə toplaşır və Cavad Heyət növbəti məruzəsinə başlayır. Onun bu dəfəki məruzəsi isə “Qərbi mədəniyyətinin doğuluşunda Şərqi mədəniyyətinin rolu” mövzusunda idi. Mən deyərdim ki, onun hər məruzəsi bizim kollektiv üçün, ümumiyyətlə, ziyalı cəmiyyəti üçün bir yenilikdir.

Kimdir Cavad Heyət? Təkcə böyük bir cərrahmı, ya böyük bir tarixçimi, türkoloqmu? “Varlıq” jurnalının nəşirimi, böyük ictimai-siyasi xadimmi?

Mən deyərdim ki, Cavad Heyət böyük bir vətəndaşdır, böyük bir vətəndaş-insandır. Cavad Heyətin bizim Azərbaycanda indiyədək 5 kitabı nəşr olunub, bu kitabın biri mənim əlimdədir: “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış”. Bu kitab olduqca dəyərli mənbədir. Kitabı oxuduqda məlum olur ki, Cavad Heyət qədim yunan və Bi-

zans mənbələrinə bələddir. Cavad Heyət qədim ərəb mənbələrini gözəl bilir. Cavad Heyət türklərin qədim abidələrini çox gözəl bilir. Təhlil nəticəsində Cavad Heyət türklərin tarixini üç böyük dövrə bölür: birinci dövr eradan əvvəl 315-ci ildən bizim eranın 10-cu əsrinə qədər; ikinci dövr islamiyyətin qəbulundan sonra, 10-cu əsrdən sonra islam mədəniyyətinin türklərin tarixinə və onların ümumi inkişafına, mədəniyyətinin inkişafına təsiri baxımından 16-cı əsrə qədər, 16-cı əsrdən isə yeni dövrə qədər. Bunun üçün böyük tədqiqat və bacarıq lazımdır. Cavad Heyət nəyi müəyyənləşdirir? 11-ci əsrdən 20-ci əsrin əvvəllərinə qədər İran dövlətinin türk sülalələrinə məxsus olan rəhbərlər idarə ediblər. Bu, əsərdə tarixi faktlarla göstərilir. Qəznəvilər, Səlcuqlar, sonra Çobanilər, Atabəylər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər. Və müəllif İran dövlətinin tarixində türklərin tarixi xidmətini düzgün müəyyənləşdirir.

Cavad Heyət türk xalqlarının yazılı abidələrinə çox yaxından bələd olan bir insandır, mən deyərdim ki, Cavad Heyət İranın bir nömrəli türkoloqudur. O, ümumtürk abidələri haqqında elə məhrəmanə danışır ki, adam fikirləşir ki, o abidələr elə Cavad Heyətin gözünün qabağında yazılıb. Mahmud Kaşğarinin “Divanü-lüğat-it-türk”ü, Yusif Balaşaqunlunun “Qutadqu bilik”i, Əhməd Yasəvinin “Divani hikmət”i haqqında elə sözlər deyir ki, düşünürsən, görəsən, bu, bayaq dediyim kimi, şairdir, yazıçıdır, həkimdir, müəllimdir, arxeoloqudur?

Mən belə qənaətə gəlmişəm ki, Cavad Heyəti yetişdirən onun mühiti, Heyətlər nəsli olub. Rəhmətlik atası Mirzə Əli Heyət Cavad Heyətə mükəmməl təhsil verib. O, İstanbul, Fransanın bütün kitabxanalarından, arxivlərindən də istifadə edib.

Əsərdə belə bir yer var. Bilgə xaqan kiçik qardaşının şərəfinə abidə qoydurarkən deyir: Ey türk xalqı, sən nə qədər acsan, toxluq nə olduğunu bilirsən, elə ki, bir dəfə doydun, aclıq nə olduğunu yaddan çıxarırsan. Ona görə ki, sən uzaqgörən xalq deyilsən. Və bizim mənfur qonşularımız ermənilər ki, həmin misaldan o qənaətə gəlirlər ki, müsəlmanın sonrakı ağılı məndə olaydı, Cavad Heyət ona cavab verir.

Cavad Heyət deyir ki, 20-ci əsr türk əsri olacaq.

Cavad Heyət haqqında çox danışmaq olar. Biz ixtisas yaxınıyıq. O hər dəfə Bakıya gələndə görüşürük.

Bugünkü yubileyinə toplaşmağımız o taylı-bu taylı Azərbaycanımızın bayramıdır. Cavad Heyət İranla Azərbaycan arasında qoyulan ilk mənəvi bir körpüdür, o, mədəni əlaqələrimizi bir-birimizə yaxınlaşdırır.

Mən Cavad Heyəti təbrik üçün Səməd Vurğunun bir şeirinə müraciət edirəm:

*Bəzəkli yurdumuz çiçək-çiçəkdir,
Hər keçən ömrümüz bir gələcəkdir.
Sənin də varlığın bir günəş kimi,
Fəsilər durduqca sönməyəcəkdir.*

Bəli, Cavad Heyətin həm elə “Varlıq”ı, yaratdığı “Varlıq” jurnalı, həm də öz varlığı zaman keçdikcə daha parlaq görünəcəkdir.

Müasir dünyamızın ən nüfuzlu siyasi xadimlərindən biri olan cənab Heydər Əliyevin Cavad Heyəti təbrik etməyi heç də təsadüfi deyil. Çünki dünyada bütün azərbaycanlıların bir suveren dövləti var: Azərbaycan, bizim yaşadığımız Azərbaycan. Hörmətli Prezidentimizin Cavad Heyəti

belə səmimi təbrik etməsini, bugünkü yubileyinin keçirilməsini, kitabının buraxılmasına yaradılan böyük şəraiti Cavad Heyətin sənətinə, yaradıcılığına dövlət səviyyəsində verilən böyük qiymət kimi mənalandırıram.

Mən bizim fəxri professorumuzu təbrik edir və arzularıram ki, Cavad Heyətlə yüz yaşında da görüşək. O yüz yaşında da beh sağlam, gümrah və Azərbaycanımızın önündə gedən şəxsiyyət olsun!

Bakı, 1995-ci il

Qeyd edim ki, Doktor Cavad Heyətin anadan olmasının 75 illik yubileyi də ölkəmizdə hörmətlə qeyd olunub.

Bəli, gözünün, aqlının nurunu xalqının inkişafı, tərəqqisi üçün sərf edən Cavad Heyətin elmi və ədəbi irsi mötəbər qaynaqdır. Və bu gün aydın zəka, yüksək intellekt sahibi olan Cavad Heyət Arazın o tayında da, bu tayında da eyni məhəbbətlə sevilir. İranda da, Türkiyədə də, Bakıda da onun pərəstişkarları çoxdur.

Nə yaxşı ki, bu gün ara açılıb, yollar genişlənilib, o taydan bu taya, bu taydan o taya gedib-gələnlər çoxalıb. Təbrizdə Azərbaycan konsulluğu fəaliyyət göstərir. Bakıdan birbaşa Təbrizə təyyarə reysi var. Və bütün bunların hamısı mənəvi bütövlüyümüzə xidmət edir. İndi əziz qardaşımız Cavad Heyətin də bir ayağı Tehrandə, bir ayağı Bakıda, bir ayağı Təbrizdədir. O yenə də yorulmadan bu xalqın fiziki və mənəvi sağlamlığına, birliyinə, mədəniyyətinin inkişafına xidmət edir. Tanrı onu qorusun!

Son olaraq onu demək istəyirəm: biz fəxr edirik ki, dövrümüzün bu ensiklopedik biliyə malik alimi, ustad Cavad Heyətin müasirləriyik.

AİLƏ HƏYATI

Heyətlər nəslİ İranda böyük nüfuza malik, soykökünün nəcib mənəvi ənənələrini yaşadan, nəhəng bir ağacın qol-budağını xatırladan bir nəsildir, şəcərədir. Bu nəslin nəcib mənəvi ənənələri bu gün də hörmətlə qorunur və yaşayır. Heyətlər şəcərəsinin başçısı Mirzə Əli Heyətin ailəsində 10 övlad – 6 oğul və 4 qız böyüyüb. Hazırda 35 nəvə və nəticə bu nəsil şəcərəsini davam etdirir. Bu övladların hamısı mükəmməl təhsil alıb, cəmiyyətin layiqli üzvlərinə çevriliblər. Onlardan mərhum Yusif bəy və Mustafa bəy – vali, Doktor Ziyaəddin – iqtisad professoru, mərhum polkovnik və Doktor Mürtəza həm hərbi-hüquqşünas, həm də həkim olub. Kiçik qardaş Firuz isə diplomat olub, Türkiyədə İranın baş konsulu vəzifəsində işləyib, keçmiş İran Xariciyyə İdarəsində Türkiyə üzrə mütəxəssis olub. Hazırda Amerikada yaşayır.

Doktor Cavad Heyət evlidir, onun 5 qızı, 5 nəvəsi var. Qızlarının ikisi – Məhin və Maral atasının yolunu seçib, həkimdir. Məhin Türkiyədə, Maral isə Amerikada yaşayır. Məlihə İstanbulda dörd dil üzrə tərcüməçi işləyir. Məniyə Tehrandə yaşayır – mühasibdir. Sonbeşik Sanaz isə Azad İslam Universitetinin kompüter bölməsinin son kurs tələbəsidir.

Doktor Cavad Heyətin 3 qız, 2 oğlan nəvəsi var. Onların hamısı Universitetdə təhsil alır.

Doktorun ömür-gün yoldaşı Fəridə xanım hər cəhətdən ona mənəvi arxadır, ləyaqətli bir xanımdır.

Cavad Heyətin bacısı və qardaşı oğlanları da hər biri yüksək təhsilli, ixtisaslı, ictimai həyatda müəyyən mövqe qazanmış insanlardır. Doktor Cahangir və doktor Cahanşah məşhur həkimdir. Doktor Nadir Heyət, mühəndis Bağır Heyət tez-tez Bakını ziyarət edirlər. Tədqiqatçı-filoloq, “Varlıq” dərgisinin əməkdaşı Məhəmməd Rza Heyət Bakı Dövlət Universitetinin məzunudur.

Cavad Heyətin bacısı oğlu Doktor Ağabəy Azərbaycanını də respublikamızda yaxşı tanıyırlar. O, Beynəlmiləl Tibbi Yardım Mərkəzinin sədridir. Doktor Ağabəy Almaniya və Bakıda Alman-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyətini yaradıb və özü də onun vitse-prezidentidir. İllər boyu Azərbaycana gətirdiyi dərmanlar, tibbi aparatlar, yaralılar üzərində apardığı müalicələrlə xalqımıza əhəmiyyətli yardımlar edib və bu işini indi də daha geniş miqyasda davam etdirir.

Mən inanıram ki, adı dünyanın tibb korifeyləri ilə bir sırada çəkilən, görkəmli cərrah, səhiyyə təşkilatçısı, qüdrətli söz ustası, 60 ilə yaxın cərrahlıq fəaliyyəti ərzində minlərlə insana şəfa verən ustad, 80 yaşlı görkəmli alimin – Cavad Heyətin soyadını gəzdirən bütün övladlarının, nəvənəticələrinin Azərbaycanımızla əlaqələri hələ bundan sonra daha da artacaq, onlar da öz sələflərinin xoş niyyətli nəcib əməllərini davam etdirəcəklər. Uğur olsun!

CAVAD HEYƏT QÜDRƏTİ SƏNƏDLƏRDƏ

Qeyd etdiyimiz kimi, Doktor Cavad Heyət Azərbaycanda, Bakıda çox sevilir. O, Vətənimizdə həmişə yolu gözlənilən qonaqdır. Onun bura hər gəlişi elm adamları, alimlər, naşirlər, söz adamları, sadə insanlar üçün əsl toy-bayrama çevrilir. Hər kəs Cavad Heyətin görüşünə tələsir.

Cavad Heyət həm də Azərbaycanın universitetlərində mühazirələr oxuyur, xəstəxana və klinikalarda xəstələri müalicə və müayinə edir, üstəlik, onunla ayrı-ayrı təhsil ocaqlarında çoxsaylı görüşlər keçirilir. Təltiflər, mükafatlar və onların təqdim etmə mərasimləri də öz yerində.

Doktor Cavad Heyət haqqında Azərbaycanda da saysız-hesabsız məqalə, onlarla kitab yazılıb.

2005-ci il may ayının 25-də Doktor Cavad Heyətin anadan olmasının 80 ili tamam olur. Bu yuvarlaq yubiley hər yerdə: Azərbaycanda, Türkiyədə, İranda böyük hörmətlə, təntənə ilə qeyd olunur. Bu ilin mart ayında Ankarada Əhməd Yəsəvi Universitetində də yubiley tədbiri keçirilib. Türkiyədə yubiley münasibətilə Cavad Heyətin həyat və yaradıcılığını əks etdirən “Doktor Cavad Heyət” adlı nəfis bir kitab məqalələr toplusu da çap olunub. Sevindirici haldır ki, bu kitaba daxil edilən məqalələrin müəlliflərinin çoxu məhz Azərbaycanın elm və mədəniyyət sahəsində tanınmış şəxsiyyətləridir: Elçin, Anar, Nurəddin Rza, Tofiq Hacıyev, Sabir Rüstəmxanlı və s. Həmin kitabda mənim də “Böyük ensiklopedik alim” adlı məqaləm çap olunub.

Cavad Heyət Allah-təalanın xalqımıza bəxş etdiyi unikal şəxsiyyətlərdən, türk-islam mədəniyyətinin 20-ci əsrdəki ən məşhur simalarından biridir. Onun elmi irsi o qədər zəngin və çoxşaxəlidir ki, Cavad Heyətin özünü bir universitet saymaq olar. Və əslində, onun ömrünü, fəaliyyətini öyrənmək də bir universitetin, akademiyanın işidir.

Cavad Heyət Türkiyə və Azərbaycan universitetləri və elmi mərkəzlərinin fəxri adları və diplomları ilə təltif olunub. Bu gün o, Azərbaycan Cərrahları Elmi Cəmiyyətinin fəxri üzvüdür (1989), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun fəxri doktoru (1991), Bakı Dövlət Universitetinin fəxri doktoru (1992), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin fəxri professoru (1993), akademik Yusif Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət Universitetinin fəxri professoru (1993), Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetinin fəxri doktoru (1994), Xəzər Universitetinin fəxri doktoru (1995), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun fəxri professoru (1996), Azərbaycan Universitetinin fəxri professoru (1996), Azərbaycan Beynəlxalq Universitetinin fəxri professorudur (2002).

Doktor Cavad Heyət həmçinin Yazıçılar Birliyinin M.F.Axundov adına mükafatına (1991), Dədə Qorqud Assosiasiyasının Məmməd Araz mükafatına (1994), Türk Dil Qurumunun Ali Xidmət mükafatına (2004), Bilkənd Universitetinin (2004), Kanada Memarlıq İnstitutunun (2004), Quzey Kanada Azərbaycan Mədəniyyəti Cəmiyyətinin fəxri fərmanlarına layiq görülüb.

Doktor Cavad Heyət 1998-ci ildən Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi şurasının fəxri üzvüdür.

Görkəmli alim, həmçinin İstanbul Universitetinin fəxri türkoloji doktoru, həmin Universitetin İstanbul tibb fakültəsinin tibb doktoru və Türk Dil Qurumunun fəxri üzvüdür.

Bu günədək Cavad Heyətin çıxış və məruzələri mötəbər elmi simpoziumlarda səslənib, İngiltərə, Fransa, eləcə də Avropanın digər ölkələrinin ən nüfuzlu jurnallarında 25-dən çox məqaləsi çap olunub.

Ümumilikdə Cavad Heyətin əsər və məqalələrini bir neçə qrupa bölmək olar: birinci qrupa onun tibbə aid dərslikləri, müxtəlif xəstəliklərin müalicəsinə həsr edilmiş məqalələri daxildir. Bu əsərlərin nəşr edildiyi ölkələrin coğrafiyası da genişdir. Onların bir çoxu fars dilində, bir hissəsi fransızca, bəziləri ingilis dilində, Azərbaycan dilində Bakıda, Tehrandə, Parisdə, Londonda, Vyanada, Amerika Birləşmiş Ştatlarında və başqa ölkələrdə nəşr olunub. Bütövlükdə Cavad Heyətin 250-dən çox kitab və məqaləsi çap olunub.

Məşhur cərrah tibb elmi ilə yanaşı, türkologiya, fəlsəfə, islamşünaslıq elmləri sahəsində ciddi elmi araşdırmaları və fundamental elmi əsərləri ilə də tanınıb.

Cavad Heyət 1992-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin fəxri üzvüdür. O, Azərbaycan mədəniyyəti və elminin inkişafındakı xidmətlərinə, İran-Azərbaycan mədəni-ədəbi əlaqələrinin möhkəmləndirilməsindəki səmərəli fəaliyyətinə görə 1991-ci ildə Azərbaycan Milli Yaradıcılıq Akademiyasının fəxri akademiki seçilib.

Cavad Heyətin Bakı Universitetlərində professor-müəllim heyəti ilə görüşləri, tələbələr qarşısında maraqlı mühazirələri, xəstəxanalardakı uğurlu cərrahiyyə əməliyyatları böyük alimə geniş şöhrət qazandırıb, onu hər kəsə

sevdirib. Cavad Heyətin Bakı tələbələri qarşısında “Kitabi-Dədə Qorqud”un yaranma tarixi və s. mövzularda oxuduğu mühazirələr həm tarixi-filoloji, həm də linqvistik baxımdan xüsusi marağa səbəb olub. İndiyədək onun çıxış və məruzələri mötəbər elmi simpoziumlarda səslənib, İngiltərə, Fransa, eləcə də Avropanın digər ölkələrinin ən nüfuzlu dərgilərində çap olunub.

LENTİN YADDAŞINDA

2001-ci ildə Azərbaycan Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkətinin “Azərbaycantelefilm” Yaradıcılıq Birliyi mənim ssenarim əsasında “Cavad Heyət varlığı” adlı sənədli film çəkdi. Film tamaşaçılar tərəfindən böyük maraqla, rəğbətlə, məhəbbətlə qarşılandı. Bu, həm də cənublu qardaşımız Cavad Heyətə olan böyük sevginin təzahürü idi. İndi həmin film televiziyanızın qızıl fondunda saxlanır. Bütövlük, tamlıq baxımından həmin filmin ssenarisini də bu kitaba daxil etməyi qərara aldım.

CAVAD HEYƏT VARLIĞI

Filmin ilk kadrlarından geniş, işıqlı cərrahiyyə otağı, mürəkkəb tibb avadanlığı diqqəti cəlb edir. Cərrahiyyə əməliyyatının gərgin anlarının şahidi oluruq. Dünyaşöhrətli cərrah, böyük alim, Azərbaycan xalqının fədakar ziyalı, öz Vətəninin həqiqi vətəndaşı Doktor Cavad Heyəti gərgin cərrahiyyə əməliyyatı anlarında görürük.

Cərrah Hüseyn Hezaveyi kadrda.

HÜSEYN HEZAVEYİ: – Ürəyə toxunmağa belə cürət edilmədiyi vaxtlarda Doktor Heyət ürəkdə cərrahiyyə əməliyyatı aparıb.

Ürəkdə aparılan cərrahiyyə əməliyyatından fraqmentlər təqdim olunur.

MAARİF ƏLİYEV (Qarabağ müharibəsi əlili): – Elşənin ürəyində, damarların üstündə güllə oturmuşdu. Burda heç kəs risk edib onu çıxara bilmirdi. O gülləni Doktor Cavad Heyət özü çıxartdı orndan.

Güllənin dəldiyi yaralı ürək aramsız döyünür. Qüdrətli alim-cərrahın sehrli əllərilə güllə götürülür, yaralı ürək xilas edilir.

BƏHRUZ SƏFƏRƏLİYEV (DİN tibb idarəsinin rəisi): – Respublikamız çətin bir şəraitə, böhranlı bir vəziyyətə düşdükdə yaralılarıımıza ilk yardım əlini uzadanlardan biri də bizim Azərbaycanın ən sevimli oğullarından biri Cavad Heyət oldu.

YAŞAR QARAYEV (MEA-nın müxbir üzvü, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru): – Azərbaycanın indi ürəyi ağrıyır. Azərbaycanın ürəyinə Laçında, Şuşada, Qarabağda qəlpə dəyib. Əlbəttə, bunun üçün, bu qəlpədən xilas olmaq üçün bizim hər şeyimiz var: ordumuz var, sərkərdəmiz, dövlətimiz, öndərimiz var, həm də dünyaşöhrətli cərrahımız, ürək həkimimiz var.

ABBASƏLİ HƏSƏNOV (Azərbaycan Respublikasının İİR-dəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri): – “Varlıq” jurnalı get-gedə yayımlandı, dünyanın müxtəlif ölkələrinə gedib çətdi və özü ilə bərabər Azərbaycan mədəniyyətini, Azərbaycan tarixini əks etdirən bütün varlığını dünyaya yaydı və eyni

zamanda da onun əsasını qoyan Doktor Cavad Heyəti bütün dünyaya tanıtdırdı.

Bu məqamda Cavad Heyətin canlı kadrları dondurulur, simvolik olaraq əbədiləşdirilir və bu planla – ikili təsvirlə filmin adı, əsas titri yazılır.

CAVAD HEYƏT VARLIĞI

Doktor Cavad Heyəti İranda və müstəqil Azərbaycan Respublikasında – müxtəlif tarixi yerlərdə, tarixi yaddaşla üz-üzə görürük. O, daxili düşüncələr aləmindədir. Müxtəlif yerlərdə gəzdikdə onun bioqrafik söhbətini, daxili monoloqunu eşidirik.

CAVAD HEYƏT: – Mən Doktor Cavad Heyətəm. 1925-ci ildə may ayının 24-də Təbrizdə anadan oldum. Atam böyük teoloq, ruhani idi, müctəhid idi. Eyni zamanda filosof idi. Heyət alimi idi. Məşrutə inqilabının rəhbərlərindən idi. İranda ədliyyənin qurucularından idi. Anam da bir müctəhid qızı idi. Biz on bacı-qardaş idik – 6 qardaş, 4 bacı. Hamısı yüksək təhsilli. Uşaqlıqdan islamın əqidələri ilə, maarif ilə biz böyüdük və mən ilk təhsilimə Həmədanda başladım. Çünki atam həm də Həmədandakı ədliyyəni qurdu, oraya başçılıq edirdi. Biz də oraya getdik. Sonra oradan Təbrizə gəldik, Təbrizdən Tehrana. Nəhayət, mən Tehrandə əsgərlik liseyində oxudum, oranın həmişə birincisi idim. Zabit olmaq istəyirdim,

amma xoşuma gəlmədi ordakı o böyüklərə şəxsi itaətlər. Onun üçün həkimliyi seçdim. Daha sərbəst yaşaya bilmək üçün. Və Tehranda tibbiyyəyə girdim. 3-cü sinifdən atam məni İstanbula göndərdi. İstanbulda tibbiyyəni bitirdim, sonra cərrahi ixtisası apardım. Ondan sonra Parisə getdim, İstanbulda evləndim, Parisə getdim, Parisdə də dörd sənə cərrahi ixtisasıma davam etdim. O zaman yeni cərrahi – qəlb cərrahisi, ürək cərrahisi yeni qurulmuşdu. Mən də orda mümkün olduğu qədər ümumi cərrahi ilə bərabər ürək cərrahisini öyrəndim. 1952-də Tehrana qayıtdım.

* * *

*İran İslam Respublikasının paytaxtı Tehrandan gö-
rüntülər. Doktor maşını ilə xüsusi klinikasına gedir. Orada
onu iş prosesi zamanı görürük. Bütün bu planlarda Cavad
Heyətin daxili monoloqu davam edir.*

CAVAD HEYƏT: – Bura mənim xüsusi klinikamdır. Burda xüsusi klinikaya mətəb deyərlər. Burda mən xüsusi xəstələrimi qəbul edərəm, günortadan sonralar və ondan sonra dərman veriləcək xəstəyə dərman yazaram, əməliyyat olunacaq xəstəni də bir məktubla xəstəxanaya göndərəm və orda yatar, orda gedərəm əməliyyat edərəm.

Doktor Cavad Heyəti cərrahiyyə əməliyyatı aparan zaman gərgin anlarda görürük. O, növbəti ürəyi xilas edir, yenidən həyata qaytarır. Üzündəki xoş təbəssüm onun cərrah, alim, vətəndaş-ziyalı xoşbəxtliyindən soraq verir.

Cərrah Hüseyn Hezaveyi kadrda görünür. Cavad Heyət haqqında danışır.

HÜSEYN HEZAVEYİ: – Doktor Cavad Heyət dünyanın ən məşhur cərrahlarından biridir. Onun əlli il öncə gördüyü işlər yenilik sayılır.

Doktor Cavad Heyət uzun elmi yaradıcılıq yoluna nəzər salır, özü haqqında danışır.

CAVAD HEYƏT: – Mənim həkimliyim çox macəralı keçmişdir. Çünki mən hər kəsin apara biləcəyi əməliyyatlara razılıq verməmişəm, daha böyük əməliyyatlar aparmaq istəmişəm və bu işi aparmışam. Bunlar hamısı həyəcanla, emosiya ilə, stresslə, iztirabla bərabər olmuşdur. İlk apardığım ürək əməliyyatı bir macərə kimi iztirablı olmuşdur. Və yaxud açıq ürək cərrahisinə başladığım zaman çox zəhmətlə bərabər, çox da narahatlıq çəkmişəm. Amma çox şükür, müvəffəq olmuşam. İranda ilk dəfə açıq ürək cərrahisini burda müvəffəqiyyətlə apara bilmişik. Tehranda ilk dəfə böyük böyrək köçürmə əməliyyatını insanlarda və İranda ilk dəfə ürək köçürmə əməliyyatını itlərdə müvəffəqiyyətlə aparmışam. Bundan 33 il əvvəl o zaman belə əməliyyatlar möcüzə kimi sayılırdı. O zaman mən istədim insan üzərində də ürəkköçür-

mə əməliyyatı aparam, amma bizim ruhanilər, ayətullalar icazə vermədilər ki, ölüdən mən ürək götürüm insana köçürüm. Amma sonra, mərhum İmam Xomeyni gələndən sonra, o, inqilabçı bir adam idi, icazə verdi.

Kadrda divardan asılmış, doktora təqdim olunmuş diplomlar göstərilir.

CAVAD HEYƏT: – Gördüyünüz o diplomlar biri Paris Cərrahi Akademiyasının diplomasıdır ki, bunu mənə 1983-də vermişdilər. Bu da İstanbul türk fakültəsi tərəfindən mənə verilən altun diploma. Bu altun diploma ilk dəfə birisinə verilmişdir, əlli il tibb aləmində elmi çalışmalarına görə. Bu mənə qiymət olmuşdur. Bunu da 4 sənə əvvəl, 4 il əvvəl verdilər. Demək, mən 54 ildir ki, həkiməm və həkimlik sahəsində çalışıram. Əlbəttə, həkimlik sahəsində yalnız bir xəstə müalicəsi, əməliyyatla razılaşmamışım, eyni zamanda elmi təcrübələr aparmışım. Mən 12 il “Daneşe pezeşki” adında tibb dərgisi çıxarmışam. Ondan sonra üç cild dərslik kitabı yazmışam -cərrahi dərslik kitabı. Cərrahi dərsləri vermişəm. İndi də verirəm. Mən Azad İslam Universitetində cərrahi professoryam.

Hüseyn Hezaveyi kadrda görünür. Cavad Heyət haqqında söhbətini davam etdirir.

HÜSEYN HEZAVEYİ: – Ürəyə toxunmağa belə cürət edilmədiyi vaxtlarda Doktor Heyət ürəkdə cərrahiyyə əməliyyatı aparıb. Doktor Heyət əməliyyatları apara-apara eyni zamanda şagirdlərinə də öyrədirdi. Mən onun şagirdi olmağımla fəxr edirəm. Doktor Heyətin gördüyü işlərin hamısı qeyri-adi idi. Doktor Heyətin adı İrandan çox-çox uzaqlarda da məşhurdur. Dünyanın müxtəlif nöqtələrində keçirilən konfranslarda onun əməyinə yüksək qiymət verilir.

Doktor Cavad Heyət evində oturub, düşünür, sonra ötüb keçənlərdən söz açır.

CAVAD HEYƏT: – Bilirsiniz, professor Barnard ilk dəfə insan üzərində ürək köçürmə əməliyyatını başarı ilə aparmışdır, Keyptonda. O zaman mən ona təbrik teleqrafı çəkdim və özüm də getdim yaxından onun əməliyyatlarını seyr etdim. Sonra Barnard buraya gəldi. Burada bizim işlərimizi gördü, burada konfrans verdi. Şiraza getdik, Abadana getdik. Sonra şəklini mənə hədiyyə etdi. Görürsüz, onun şəkli, Barnardın. Bizim dostluğumuz davam edirdi. Onun son illərdə əlləri, barmaqları xəstəlikdən əyilmişdi və əməliyyat apara bilmirdi. Bundan iki ay əvvəl vəfat etdi.

Cərrah Hüseyn Hezaveyi görkəmli alimin Bakı ilə əlaqələrindən danışır.

HÜSEYN HEZAVEYİ: – Bakıda Doktor Heyəti İranda olduğundan da yaxşı tanıyırlar. Həqiqətən, Doktor Heyətin Azərbaycan üçün elədiyi işlərin öhdəsindən heç kim gələ bilməzdi. 160-dan artıq müharibə əlilini Bakıdan Tehrana gətirib Puz-deyi Xordad xəstəxanasında yerləşdirmək böyük hünər idi. Onu da qeyd etməliyəm ki, əməliyyatın çoxunu özü aparırdı.

Bəhrüz Səfərəliyev Cavad Heyətlə ilk tanışlığını beh xatırlayır.

BƏHRUZ SƏFƏRƏLİYEV: – Cavad Heyətlə mənim tanışlığım ilk dəfə müharibənin ən kəskin vaxtlarında oldu. Alman-Azərbaycan cəmiyyətinin yaradıcısı, professor Cavad Heyətin bacısı oğlu Doktor Ağabəy Azərbaycanı bizdə yaralılarla görüşərkən respublikamızda müalicəsi mümkün olmayan yaralılardan İran İslam Respublikasında müalicəsini təşkil etmək üçün öz dayısı Cavad Heyətdən məsləhət almışdı və mənimlə birlikdə biz İrana yollandıq. Cavad Heyətlə görüş keçirdik. Cavad Heyətlə mən yaralılar barəsində danışarkən o kövrəldi, ağladı və bu işdə bizə kömək etməyinə söz verdi.

Azərbaycan-Almaniya Dostluq Cəmiyyətinin vitse-prezidenti Ağabəy Azərbaycanı kadrda görünür.

AĞABƏY AZƏRBAYCANI: – Onun sayəsində eliyə bildik ki, eyni zamanda 167 nəfər Qarabağ yaralısını da İrana göndərək.

BƏHRUZ SƏFƏRƏLİYEV: – Beləliklə, ilk dəfə olaraq 16 yaralını Azərbaycan sərhəddindən keçirərək, Tehrana yolladıq.

Kadrda təyyarə vasitəsilə Tehrana yollanan yaralılar müxtəlif planlarda görünür. Cavad Heyət onlarla görüşür, onları səmimi qarşılayır. Sonra məşhur doktoru azərbaycanlı yaralıları müayinə və müalicə edən anlarda görürük.

Cavad Heyət bir yaralı haqqında danışır.

CAVAD HEYƏT: – Gülləni bunun qəlbinin dalından – ciyərindən vurublar.

* * *

YAŞAR QARAYEV (MEA-nın müxbir üzvü): – Mən şəxsən şahidi olmuşam. Qarabağ yaralısının sinəsindən güllə dəymişdi. Ürək əzələsini də zədələmişdi. O qəlpəni nə cür böyük ustalıqla Doktor Cavad Heyət həmin xəstənin ürəyindən çıxarıb.

MAARİF ƏLİYEV (Qarabağ müharibəsinin əlili): – Burdan biz yanvar ayının 8-də, 1993-cü ildə getdik. 16 nəfər idik. Bizdən iki nəfəri, yəni mənə, bir də Cəbrayıl rayonundan Elşən adlı oğlanı Doktor Cavad Heyət özü əməliyyat elədi. Elşənin

ürəyində, damarların üstündə güllə oturmuşdu. Burda heç kəs buna risk edib çıxarda bilmirdi. Onu Doktor Cavad Heyət özü çıxartdı. İkinci gündən sonra dedi ki, gözə bilərsən. Bir də mənim ağ ciyərim təmiz dağılmışdı, qara ciyərimdə də qəlpələr qalmışdı. Məni də özü hazırlayırdı, hər gün də gəlirdi, soyundururdu, ölçürdü barmaqlarıyla, necə olacaq, nə cür olacaq. Məni operasiya edəndə fevral ayının 12-si idi, 1993-cü il. Orda əməliyyat müvəffəqiyyətlə qurtarmışdı, yəni ciyərimin qabaq hissəsini çıxartmışdılar. Cavad Heyət özü rəhbərlik etmişdi. İndi bədənimə baxanda elə bil yapon maşını ziqzaq kimi tikib... Nə isə əməliyyatdan sonra mən ayılmamışdım. Doktor Cavad Heyət gör neyləmişdi. Gedib mənimlə Azərbaycandan gedən uşaqları gətirmişdi ki, Azərbaycan dilində, Bakı ləhcəsində, Azərbaycan ləhcəsində danışın. Hansı sözləri Maarif işlədirdi. Maarif atasının, anasının, bacısının, qardaşının, uşaqlarının hansının adını çəkirdi, o adları siz də çəkin ki, əsəblərinə toxunsun, bəlkə, narkozdan ayılsın. Cavad Heyət həmin variantla məni narkozdan ayıltmışdı.

* * *

Ağır cərrahiyyə əməliyyatını uğurla başa çatdıran Cavad Heyət dərindən nəfəs alaraq kədrdə danışır.

CAVAD HEYƏT: – Çox şükür, hamısı yaxşı oldu. Burada qayıtdılar və burada televiziya da çıxış elədilər və təşəkkürlərini bildirdilər. Bu məsələ bu şəkildə cərəyan etdi və mənim həyatımın yaxşı xatirələrindən birisidir. Sayın möhtərəm Türkiyənin cümhur başqanı Süleyman Dəmirəl yazdığım məktub haqqında sizə qısa bir məlumat verim. Mən yenə Bakıya gəlmişdim. Bakıda həm tibbi yardım, əməliyyat, həm də ədəbiyyatçılarla görüşlərim var idi. Sonra burdan İrana qayıdarkən eşitdim ki, Kəlbəcər getdi. Bu hadisə məni çox pərişan etdi. Və mən o gecə yata bilmədim. Oturdum və o gecə məktub yazdım. Necə yazdım, indi xatırlamıram. Amma bilirəm ki, çox qeyri-adi bir halda yazdım.

Kadrda Cavad Heyətin keçmiş Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəl yazdığı məktub göstərilir və oxunur. Arada Cavad Heyət müxtəlif planlarda görünür. Sanki o da məktubu dinləyir, vaxtı ilə yazdığı həmin həyəcanlı məktubla yenidən yaşayır.

CAVAD HEYƏT: – Sayın Süleyman Dəmirəl həzrətləri! Türkiyə cümhur rəisi! Sizi bu məşğul günlərinizdə narahat etdiyim üçün üzr diləyirəm. Bu cəsarəti Sizi 50 ildən bəri, yəni tələbəklik zamanından tanıdığım və Sizde insani milli və dini duyğuların güclü olduğunu bildiyimdən və eyni zamanda, təcrübəli, bəsirətli bir dövlət rəisi olduğunuzdan alıram. Müsəlman, azəri qardaşlarınızın faciəli vəziyyətini və tarixi düşmənləri arasında yalnız, kimsəsiz qaldıklarını açıqlamağı lazım görmürəm. Bu gün Arazın quzeyindəki dindəş və soydaşlarımız tarixdə

az rastlaşdığımız bir faciə və soyqırına məruz qalıblar. Həm də böyük bir millət və ya güclü bir dövlət tərəfindən deyil, bütün tarix boyu himayəmiz altında yaşayan və ədalətimiz sayəsində bütün insanı haqlardan faydalanan ermənilər tərəfindən. Ermənilər ən modern silahlarla azəri qardaşlarımızın vətəninə hücum etmiş, insanları böyük-küçük, qadın-küşi demədən vəhşi şəkildə öldürmüş, evlərini, yurdlarını da dağıdıb talan etmişlər. Beş ildən bəri davam edən bu təcavüz və soyqırımlar son zamanlarda daha da şiddətlənmişdir. Bu durum qarşısında bütün dünya əfkari-ümumiyyəsi susur, insan haqlarını qoruyanlar da heç bir etiraz etmirlər. Belə bir durum qarşısında müsəlman dünyasının, türklərin, Türkiyə və İran İslam Cumhuriyyətinin və uluslarımızın vəzifə və məsuliyyətləri nə ola bilər? Bu məzlum, silahsız, ordusuz və əsarətdən yenicə çıxmış qardaşlarımızı yalqızlıq buraxmalıyıq? Erməni daşnak ordusunun onların yurdlarına həyasızcasına təcavüzünə, qadın və kişilərini, qoca və uşaqlarını acımadan öldürmələrinə tamaşaçıyıq qalacağıq? Bu, bizlərin şərəfinə, türklüyə və müsəlmanlığa, nəhayət, insanlığa yaraşarmı? Bu, bizim şanlı tariximizə sığarmı? Sayın cumhur rəisi! Lütfən, məni əfv edin. Bu sətirləri göz yaşlarımın qabağını ala bilmədən yazıram. Və bu anda Allah-təaladan xalqımıza qurtuluş, ya da özümə ölüm istəyirəm. Sayın başqan! Mən diplomat və siyasət adamı deyiləm. Mənim bütün həyatım elm və həkimliklə keçmişdir. Fəqət, heç bir zaman insanlığın acılarını unutmadığım kimi, məmləkətim, millətim, dindaşlarım və soydaşlarımızın qayğı və kədərlərindən də kənarda qalmadım

və onlardan ayrı yaşamadım. Arazın quzeyindəki qardaşlarımız məni azərilərin ağsaqqalları bilirlər. Mən özümü bu şərəfli ada layiq görmürəm. Amma onların mənə olan güvənci və bugünkü ağır və təcii durumlarını göz önünə alaraq bir azəri ağsaqqalı kimi zati-alinizdən xahiş edirəm. Hər şeyə rəğmən təcrübəli, bəsirətli dövlət rəisi, millət lideri və haqsevən bir insan kimi ciddi ölüm təhlükəsində qalan məzlum azəri qardaşlarımızın yardımına qalxın. Azərbaycan xalqı dünyanın ən igid, comərd, çalışqan və anlayışlı xalqlarındandır. Rus istilasını və kommunist istibdadını onu bugünkü erməni cinayətlərinə qurban verib. Fəqət, onlar qırmızı rus boyunduruğu altında yaşadığı zaman belə, bu qədər ağır duruma düşməyiblər və soyqırım məruz qalmayıblar. Təəssüf ki, yenicə istiqlal və hüriyyəyə qovuşduqdan sonra bir gün də olsa, rahat nəfəs almayıblar. Üstəlik, əmniyyətlərini, dolanışıqlarını, yurd-yuvalarını və hətta canlarını da itirməkdədirlər. Əcəba, daima davam edən bu ölüm təhlükəsindən qurtulmaqçün nə etsinlər? Təkrar boyunduruğa girsinlər? Təbii ki, buna nə özləri, nə Türkiyə, nə İran, nə də ki, bizlər təhəmmül edə bilmərik. Bu halda vaxt keçirmədən onların yardımına gedək və qardaşlarımızı bu zülm, yanğın və qırğından qurtaraq. Öz şərəf və heysiyyətimizi də qoruyaq. Səsimizə səs verəcəyinizə ümidli və əminəm. İranlı azəri qardaşlarımız adından hörmətimi bildirirəm.

*Doktor Cavad Heyət
Tehran, 21 noyabr, 1993-cü il*

Cavad Heyəti evində, yazı stolu arxasında əyləşib məktub yazan anlarda görürük. O, məktuba son nöqtəni qoyub dərindən nəfəs alır.

YAŞAR QARAYEV: – Azərbaycan bu saat Qarabağ qayğıları ilə yaşayır. Və bu qayğılarla bağlı doktorun səsi, demək olar ki, ədəbi-ictimai fəaliyyətinin bütün sahələrindən, dünyanın hər yerindən gəlir. Gah onu Süleyman Dəmirələ yazdığı məktubun səhifələrindən, sətirlərindən eşidirik, gah doktorun səsinə İranın tibb idarələrində, tibb bakanlığında Azərbaycanın əvvəl yaralılarına, indi isə qaçqınlarına yardım, kömək üçün çağırışlarının səsi şəklində dinləyirik. Gah da Azərbaycan Prezidenti ilə görüşlərdən gəlir bizim Doktor Cavad Heyətin səsi. Bildiyiniz kimi, o, Cərrahlar Akademiyasının həqiqi üzvüdür. Doktor Cavad Heyət Azərbaycan Tibb Universitetinin fəxri üzvüdür, Azərbaycan Universitetinin, Bakı Dövlət Universitetinin, Təfəkkür Universitetinin... Onları sayıb-sadalamaqla qurtarmaq olmaz. Amma onların hamısının siyahısı, bizim bax bu otaqda yığışmış Elmi Şuranın üzvləri tərəfindən doktora təqdim olunmuş Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Elmi Şurasının fəxri sənədi – diplomudur.

Doktor Cavad Heyət kadrda görünür. Başını qaldırıb pəncərəyə, pəncərədən görünən günəşə baxır. Sanki günəşlə görüşür, salamlaşır. Bu psixoloji ovqatla danışmağa başlayır.

CAVAD HEYƏT: – Ədəbiyyata mənim marağım çoxdan başlamışdır. Altıncı sinfi keçdiyim zaman mən bütün Azərbaycan məktəblərində 3-cü oldum. Ona görə mənə bir Hafız divanı bağışladılar, mükafat olaraq. Eyni zamanda bizim evimizdə “Hop-hopnamə” də var idi. Onun üçün mən bu iki kitabla ünsiyyət tapdım. Həm “Hop-hopnamə” ilə, həm də Hafizin divanıyla. Bu maraq məndə var idi. Sonra tibb fakültəsinin 3-cü sinfindən İstanbula getdim və orda gördüm ki, tibb tələbələri daha çox ədəbiyyatla, tarixlə məşğuldurlar. Orda ədəbiyyata, tarixə marağım artdı. Tibb təhsili ilə bərabər, tarix və ədəbiyyatı da təqib etdim, izlədim. Parisdə də olduğum müddətdə, olduğum sənədə yenə fransız kitablarından tarixlə əlaqələndim. İnqilabdan sonra yavaş-yavaş kiril hərfləri ilə yazılmış Azərbaycan kitablarını başladım oxumağa. 34 sənədən bəri Şimali Azərbaycan ədəbiyyatı və dilçiliyi ilə məşğul olmağa başladım.

* * *

Doktor Cavad Heyət məhəllə məscidinin qabağında dayanıb uşaqılıq illərini xatırlayaraq danışır.

CAVAD HEYƏT: – Bura “Əndölə” məscididir. Bizim evimizin tam üzübüzündə, qarşısında. Burda məhərrəm, səfər aylarında mərsiyə olardı, böyük yüzillər burda danışardılar. Rəhmətlik Mirhüseyn Vaizi kimi məşrutə rəhbərlərdən biri. Biz uşaq idik, gələrdik bura, onun sözlərinə qulaq asardıq. Məsciddə çox

xatirəmiz var. Bizim evimizin tam qarşısında idi, ona görə axşamlar gələrdik bura.

Cavad Heyət məscidi kənardan seyr etdikdən sonra içəri daxil olur və oradakı yaşlı kişi ilə söhbət edir.

CAVAD HEYƏT: – Sizin adınız nədir?

KİŞİ: – Mənim adım Hacı Əbdülhəsəndir.

CAVAD HEYƏT: – Neçə yaşınız var?

KİŞİ: – Mənim 93.

CAVAD HEYƏT: – Maşallah.

KİŞİ: – Mən həmişə Mirzə Heyətin yanında olardım.

(Kişi əli ilə Cavad Heyətin atasının evini göstərir)

Mirzə Heyət orda olardı.

Cavad Heyət evlərini kənardan seyr edir, uzaq uşaqlıq illərini xatırlayır.

CAVAD HEYƏT: – Mən hər vaxt Təbrizə gedəndə uşaqlığım yadıma düşür. İlk məktəbə getdiyim günlər, o zamankı günlərim, xatirələrim gözümün qabağında canlanır. Mən bu günümü unuduram, uşaqlaşırım Təbrizdə.

Cənubi Azərbaycanın ən qədim, ən böyük şəhərlərindən olan Təbriz panoram və fraqmentik planlarda göstərilir. Sonra kadrda Şəhriyarın portretini görürük. Cavad Heyətin səsinə bu təsvirlər üstündə eşidirik.

CAVAD HEYƏT: – Şəhriyar İranın 20-ci əsrin ən böyük şairi sayılır. Zənn edirəm, bizim də istər cənub olsun, istər şimal olsun, Azərbaycanın ən böyük şairlərindən birisidir. Şəhriyar fars şeirinin zirvəsinə çıxmış və müasir İranın Hafizi sayılır. Türk şeirində də “Heydər baba” mənzuməsini söyləməklə, zənn edirəm ki, o, türk şeirinin də zirvəsinə çıxmışdır. Mənim onunla tanışlığım 1941-42-dən başlamışdır. O zaman İran müttəfiqlər qoşunu tərəfindən işğal olunmuşdu və Rza şah getmişdi. Tehrandə mənim atam bir neçə Azərbaycan böyükləri ilə bərabər Azərbaycan Cəmiyyətini qurmuşdu. Oraya Şəhriyar gəlirdi, mən də gedərdim. Rəhmətlik Doktor Nitqi də gəlirdi. Mən o cəmiyyətdə həm Şəhriyar, həm də Doktor Nitqi ilə tanış oldum. Və o vaxtdan Şəhriyarla, Nitqi ilə dostluğumuzu davam etdirdik. Sonra bir neçə il mən İstanbulda, Avropada, Parisdə olduğum müddətdə əlaqələr kəsilmişdi. Sonra İrana qayıdıb işə başladıqdan sonra yenə bunlarla əlaqələrim yeniləndi və Şəhriyarı mən hər zaman Təbrizə gedişimdə gedər görərdim, danışardım.

Doktor Cavad Heyət böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın əzəmətli məqbərəsini, qəbrini ziyarət edir, onun qəbri yanında dayanıb danışır.

CAVAD HEYƏT: – Bir gün professor Rüstəm Əliyev Tehrana gəlmişdi və orda Şəhriyarı soruşdu. Mən də dedim ki, Şəhriyar daha Ana dilində yazmır, fars dilində yazır. Rüstəm mənə dedi ki, bu sizin

təqsirinizdir. Siz onu gedin gətirin buraya və ona yazdırın. Bu fikir mənim beynimə batdı və Səhəndi Təbrizə göndərdim. Şəhriyarın da mənimlə arası çox yaxşı idi, məndən söz eşidərdi. Məni sevərdi. Ondan xahiş elədik, ailəsiylə bərabər Tehrana gəldi və bizim evimizdə beş ay qaldılar. Bu şəkildə yenidən biz ədəbi məhvil qurduq. Türkcə, farsca şeir məhvili. Və oraya Azərbaycan şairləri, fars şairləri gəlirdi, şeirlərini oxuyurdu. Şəhriyar da təkrar başladı türkcə şeir yazmağa. Sonra ona evimizin qarşısında bir ev tutduq. Bir neçə il orda idi. Xanımı vəfat etdikdən sonra yenə Təbrizə qayıtdı, amma bizim əlaqələrimiz həmişə davam edirdi. Çox şadam ki, ustadın öz şeirini, həm də Ana dilindəki bir şeirini qəbir daşının üstünə yazıblar.

*Mehrabi-şəfəqdə üzümü səcdədə gördüm,
Qan içrə qəmim yox, üzüm olsun sənə sari.*

Şəhriyarın sağlığında çəkilmiş kadrlar ekranda görünür. Kadr arxası təqdimatda şairin şeiri oxunur.

K/A MƏTN: – Azadlıq quşu varlıq.
Hərçənd qurtulmaq hələ yox darlığımızdan.
Amma bir azadlıq doğulur varlığımızdan.
Varlıq nə bizim təkcə azadlıq quşumuzdu,
Bir müjddə də vermiş bizə həmkarlığımızdan.
Bəh-bəh, nə şirin dilli bu cənnət quşu tuti,
Qəndin alıb ilham ilə dindarlığımızdan.
Dil açmağa karlıq da gedər, korluğumuz da,
Çün lallığımız doğmuş idi karlığımızdan.

Düşmən bizi əlbir görə təslim olu naçar,
Təslim oluruq düşmənə naçarlığımızdan.
Hər inqilabın vur-yıxı son bənnəliq istər,
Dəstur gərək almaq daha memarlığımızdan.
Hüşyar olasız, düşməni məğlub edəcəksiz,
Düşmənlərimiz qorxuri huşyarlığımızdan.
“Birlik” yaradın, söz bir olar biz kişilərdə,
Yoxluqlarımız bitdirəcək varlığımızdan.

Doktor Cavad Heyəti şəxsi klinikasında görüşürük. O, kadrda “Varlıq” jurnalı haqqında danışır.

CAVAD HEYƏT: – Bundan 23 il əvvəl İranda islam inqilabı oldu. İslam inqilabı olandan sonra bizə nisbi bir dil azadlığı verdilər. Günşah zamanı o da yox idi. Qətiyyətin Tınşah zamanı türkcə nəşriyyə çıxarmaq mümkün deyildi. İslam inqilabından sonra bu vəziyyət dəyişdi. Dərhal mən fürsətdən istifadə etdim və “Varlıq” nəşriyyəsinin imtiyazını aldım. Dilimizi, ədəbiyyatımızı bilən bir neçə azərbaycanlı dostumla “Varlıq” dərgisini çıxarmağa başladıq. O zaman mənə yardımçı olan arkadaşlarım bunlardır.

Doktor Cavad Heyət haqqında danışdığı dostlarının şəkillərini əllərində tutub.

CAVAD HEYƏT: – Əlbəttə, şəkilləri burda olmayan daha bir neçə nəfər də vardır ki, o gün hazır ola bilməmişlər – Doktor Fərzanə, mühəndis Əğnami, professor Həmid Məmmədzadə. Burdakılar, başdan

məni tanıyırsız, Doktor, professor Qulamhüseyn Beqdeli Bakıdan gəlmişdir, professor, Doktor Həmid Nitqi – böyük ustad və türkoloq, İranda ümumi rəbitələrin, əlaqələrin atası adı verilən bir şəxsiyyətdir. Mənim ən yaxın həmkarım Doktor Nitqi olmuşdur. Sonra mərhum Pirhaşimi – Teymur Pirhaşimi, mərhum Mənzuri Xamneyi, mərhum Əli Kəməli savə türklərindən, ağayi Səməd Sərdariniya Təbrizdə bizimlə bərabər həmkarlıq edib, tarixi məqalələrimizi yazıb farsca. Məşhur şairimiz Savalan Həsən Məcidzadə, bizim yaxın həmkarımız.

Tarixçi alim Səməd Sərdariniya Cavad Heyətin yaratdığı “Varlıq” jurnalındakı fəaliyyətini xatırlayır.

SƏMƏD SƏRDARİNİYA: – Mən 23 ildir ki, “Varlıq” jurnalında əməkdaşlıq edirəm, Doktor Cavad Heyətin xidmətindəyəm. Bu 23 ildə biz Doktor Cavad Heyətlə Azərbaycanın tarix, mədəniyyət, ədəbiyyat və başqa sahələrində qələm vururuq. 23 ildə böyük xidmətlər edib bu jurnal Azərbaycan xalqına. Bu kişi bizim üçün də, Doktor Cavad Heyətin tamam əməkdaşları üçün də bir ruhani atadır. Biz bu kişidən çox sözlər öyrənmişik. Biz bundan yaşayış dərsi almışıq. Bu bizə bir böyük atadır. Bizə yox, Azərbaycan xalqına, deyə bilərəm ki, layiqən bir atadı. O qədər xidmət edib. Doktor Cavad Heyət ikinci Cəlil Məmmədquluzadədir jurnalistika sahəsində. Bu o qədər xidmət eləyib, çün mən yaxından onun işlərini görmüşəm, xidmətlərini görmüşəm. Mən bilirəm ki, o, gecə-

gündüz çalışıb, Azərbaycan xalqına xidmət edib, həmişə də təvazökarlıqla, heç bir dəfə də bu xidmətlərini dilə gətirməyib. Bunun elə yüksəkliyi, əzəməti, böyüklüyü ondadı.

Doktor Cavad Heyət şəxsi klinikasında söhbətini davam etdirir.

CAVAD HEYƏT: – Çünki bizim məktəbimiz yox idi, “Varlıq”ı məktəb hesab etdik. “Varlıq”da silsilə məqalələrlə dilimizin tarixini, dilimizin qrammatikasını, sonra ədəbiyyat tariximizi, folklorumuzu yazmağa başladım ki, oxucular kitab oxuyurmuş kimi müntəzəm məqalələri, silsilə məqalələri oxusunlar və dilimizi, ədəbiyyatımızı, tariximizi öyrənsinlər. Bu sırada mən yazdığım silsilə məqalələri ayrıca kitab şəklində nəşr etməyə başladım. “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı”, “Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə baxış”, “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış”, “İki dilin müqayisəsi”, “Müqayisətül-lügətəyn”, “Türk dili və ləhcələrinin tarixi” kitablarını farsca nəşr etdirdim. Mətnlər türkcə, amma əsas izahat farsca. Ona görə farsca nəşr etdirdim ki, oxusunlar, bütün iranlılar görsünlər ki, türk dili nə qədər əzəmətli, zəngin, musiqili bir dildir. Və bizim ədəbiyyatımızla da tanış olsunlar. Bura eyni zamanda “Varlıq” dərgisinin də bürosudur. 8 sənədən bəri mənim aqrabam Məmməd Rza Heyət mənimlə həmkarlıq edir məcəllədə. Bu işi biz bu günə qədər apara bilmişik. Əlbəttə, bunlar asan olmayıb. Əvvəla, həkimlikdən təmin etmişəm onun malı-

məsərəfini. Ondan sonra onun başqa narahatlıqları, mənəvi narahatlıqlarının hamısına biz dözmüşük, hamısına. Ona görə də dərgini bu günə qədər davam etmişik. Çox şükür, bu gün, bəlkə, 70-ə yaxın qəzet və dərgi çıxır bizim dilimizdə. Tələbələr, öyrəncilər, bütün universitetlərdə oxuyan azərbaycanlı tələbələr dərgilər çıxardırlar. 35-ə qədər öyrənci dərgisi var – türkcə, farsca. Sonra bir neçə qəzet var. Halbuki uzun illər “Varlıq” tək idi. Amma indi tək deyil, çox şükür. İndi bizim xalqımızda mədəni, milli şüur yaranıb. Özünü tanıyır, dilini yaxşı bilir. Dilində yaza bilir, oxuya bilir, ədəbiyyatını bilir, tarixini bilir, hər mədəni xalq kimi.

Cavad Heyətin evi panoram edilir. Kamera irəliləyərək evə daxil olur. Tipik planlar bir-birini əvəz edir. Doktor Cavad Heyət evində, ailəsi ilə birlikdə görünür.

CAVAD HEYƏT: – Mən iki dəfə evlənmişəm. Bir dəfə İstanbulda. Ondan dörd qızım olub. İki həkimdi. Biri İstanbulda göz həkimidir – Məhin, biri Los-Ancelsdə diş həkimidir – Maral. O birilər də yüksək təhsil görmüşlər. Üçü hal-hazırda evlidir, beş nəvəm var. Sonra ikinci dəfə evlənmişəm – Fəridə xanımla. Bir qızım var – Sanaz adında.

Sovet rejimi vaxtında da mən buraya gəlmişəm. Buranı gördükcə daha çox sevdim. Gördüm ki, şah zamanında aparılan təbliğatlar hamısı boşuymuş. Moskvada bir beynəlmiləl cərrahi cəmiyyətinə və qurultaylarında İran nümayəndəsi kimi həmişə iştirak edərdim. Mən bu fürsətdən istifadə elə-

dim və Bakıya gəldim, sonra Moskvaya getdim. Ondan sonra professor Nurəddin Rzayevlə, bir neçə cərrahla dost olduq. Rüstəm Əliyevlə dost olduq, Bəxtiyar Vahabzadə ilə dost olduq, sonra Nəbi Xəzriylə dost olduq. Sonra buraya dəvət olundum mən Nəbi Xəzri və Nurəddin Rzayev tərəfindən. Və get-gedə həm Şimali Azərbaycan haqda məlumatım artıdı, həm sevgim. Şimali Azərbaycan müstəqil olandan sonra da buraya sıx-sıx gəlməyə başladım və burada ədəbiyyatçılarla həmkarlığım var.

Nurəddin Rzayev kadrda görünür.

NURƏDDİN RZAYEV (tibb elmləri doktoru): – Cavad bəy təkcə cərrah deyil, Cavad bəy universal bir həkimdir. Həkimliyin elə bir sahəsi yoxdur ki, orda Cavad bəyin kifayət qədər dərin biliyi olmasın. Bir çox şeylərdə o, Şərqdə – islam aləmində birincidir. Birinci ürək köçürülməsi, açıq ürəkdə birinci operasiyaları Cavad bəy eləyib. Cavad bəy bura gələndə birinci fəxri diplomundakı Cərrahlar Cəmiyyətinin fəxri üzvünü bizim institutumuzda alıbdı. Onda diplom bir idi, indi bir iyirmisi var, mənim bildiyim, iyirmi beşi var, divarda görəndə, siz təsəvvür edin, mənim qürurum nə qədər olmalıydı ki, zəmanəmizin ən böyük həkimi, ən böyük dilçisi, tarixçisi, ədəbiyyatçısı bizim Cərrahlar Cəmiyyətinin diplomunu öz otağında, kitabxanasında divara vurub.

Doktor Cavad Heyət İran İslam Respublikasında Azərbaycan Respublikasının səfirliyinə gəlir. Səfirliyin binası

panoram edilir, Binanın üstündəki Azərbaycan bayrağı ön plana gətirilir. Cavad Heyət fərəhlə milli bayrağımıza baxıb, səfirliyə daxil olur.

ABBASƏLİ HƏSƏNOV (Azərbaycan Respublikasının İİR-dəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri): – Doktor Cavad Heyət Azərbaycan-İran münasibətlərinin genişlənməsini, inkişafını ürəkdən sevən bir şəxsdir. O, Azərbaycan-İran arasında dostluq körpüsünün təməl daşlarından biridir. Bütün vücudu ilə bu münasibətlərin, bu dostluq körpüsünün möhkəmlənməsi üçün çalışıb. Doktor Cavad Heyət İranda da sevilir, Azərbaycanda da sevilir, başqa ölkələrdə də sevilir. Doktor Cavad Heyətin tez-tez müxtəlif ölkələrə səfəri olur və istər-istəməz o, alim kimi, həkim kimi öz təcrübəsini başqa alimlər arasında yaymağa, başqa dünya elmindən faydalanmağa çalışır. Digər tərəfdən isə Azərbaycan-İran tarixini, Azərbaycan-İran mədəniyyətini başqa ölkələrdə yaymaqdan heç vaxt yorulmur. Doktor Cavad Heyətin bu baxımdan fəaliyyəti, mən deyərdim ki, biz diplomatların gördüyümüz işlərin bir növ tərkib hissəsidir. Çünki biz də, diplomatlar da çalışırıq ki, xalqlararası, dövlətlərarası münasibətlər inkişaf etsin. Doktor Cavad Heyət də bunu istəyir. Azərbaycan-İran arasında münasibətlərin inkişafı üçün əməli işlər görür.

Doktor Cavad Heyəti Müstəqil Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakıda, qədim Şirvanşahlar sarayında görürük. O, fəxrlə sarayı gəzir.

CAVAD HEYƏT: – Mən bilirəm ki, İran xalqları, İran milləti azərbaycanlıları sevir. Necə sevməz? Burda 7 milyon varsa, azərbaycanlı, İranda 30 milyon hüdudunda Azərbaycan türkü var. Onunçün sizləri orda hamı sevir. Əlbəttə, düşmənlərimiz də vardır. Bu, ifrat milliyyətçilik, bu, bir xəstəlik kimi gəlmiş Orta Şərqi. Əlbəttə, hər kəs öz xalqını sevməlidir, milli şüuru olmalıdır, Vətəni sevməlidir. Amma bu, o demək deyil ki, öz xalqını hamıdan üstün bilsin, başqa xalqlara düşmən kəsilsin. Belə deyil bu. “Qurani-Kərim”də də var, ayə vardır bu barədə ki, biz insanları müxtəlif rəngdə, dildə, irqdə, müxtəlif qəbilələrdə yaratdıq ki, bir-birini tanısinlər. Deməyib ki, bir-birinə düşmən kəsilsinlər. Tanımağın şəraiti var. Bir ölkə bir ölkəni tanıdı mı, onunla dostluq münasibəti bərqərar edər, bir-birinə hörmət göstərər. Demək ki, bu tanımağın çox vəzifələri, təklifləri var. O təklifləri biz yerinə yetirsək, kafi elər, biz dost, qardaş oluruq. Baxın, İranda zəlzələ oldu. Biz gördük necə Şimali Azərbaycandan xalq öylə içindən gələn bir hisslə bizim yardımımıza gəldilər. Və o zaman kimsə xalqə “Sən get İrana, get Rəştə, Gilana, Ərdəbilə kömək et” demədi. Özləri gəldi! Ya məsələ, burda 20 Yanvar oldu və rus ordusu burda camaatı qırdı. Sizinlə bərabər biz də yas tutduq, qırxına qədər, məqalələr yazdıq. Qarabağ faciəsi yalnız sizi kədərləndirmədi, yasa bürümədi. Bizi də kədərləndirdi, yasa bürüdü. Əsasən mən “sız-bız” deməyə heç razılıq verə bilmirəm. Biz hamımız birik. Qarabağ məsələsi bizim ürəyimizdə taxılıb qalır. İnşallah, bütün

ümidimiz budur ki, bu, bir gün sülh yolu ilə həll olunsun və haqq haqlıya verilsin. Mən ümidliyəm, gələcəyə ümidliyəm. İnşallah, görəcəyik. Bir gün mən Prezidentlə danışdırdım və dedim: “Görəsən, o günü görəcəyəm mən?” Prezident dedi: “Əlbəttə, görəcəksiniz ki, biz yenə Qarabağı Azərbaycana qaytarmışıq və orda görüşəcəyik!” İnşallah!

SON

2001-ci il

CAVAD HEYƏT HAQQINDA DEYİLƏNLƏRDƏN SEÇMƏLƏR

Cavad Heyət haqqında fikirlərimi yekunlaşdırarkən yenidən onun kitablarını vərəqlədim. Onun haqqında ayrı-ayrı vaxtlarda istər Azərbaycanda, istər İranda, istər İstanbulda çap olunan kitabları nəzərdən keçirdim. Və belə qərara gəldim ki, kitabın son bölməsində böyük fikir sahiblərinin, alimlərin, yazıçıların Cavad Heyət haqqında ürəklə, səmimiyyətlə yazdıqları məqalələrdən seçmələri də bu kitaba daxil edim.

Qoy bu seçmələr də kitabda özünə yer alsın.

Məncə, 80 illik yubileyində bu, Cavad Heyətə sözdən toxunmuş ən gözəl çələng olar!

|

Atam Prezident Heydər Əliyevə yüksək münasibətinizdən, dərin hörmət və ehtiramınızdan böyük məmnunluq duyuram.

Sizə möhkəm can sağlığı, xoşbəxtlik, işlərinizdə uğurlar arzulayıram.

Hörmətlə,

İLHAM ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının prezidenti
26 noyabr 2003-cü il

“...“Varlıq” jurnalı varlığımızın rəmzi və bayrağı oldu. Doktor Cavad uzun illərdir “Varlıq”ı qucağında, əlinin əməyi, alnının təri və bağrının qanı ilə bəsləyir. Onu gözünün giləsi kimi afətlərdən qoruyubdur. Gününü-gecəsini ona verib. “Varlıq”ın dəyərini öz kimliyinin şüurunda olanlar yaxşı anlamışdılar.

...“Varlıq”ın ən böyük rolu həqiqətin saf aynasında özümüzü bizə göstərmək və qövmü şüurumuz haqqında bizi agah və “huşyar” etməkdir.

...Doktor Cavadın “şən və əsən” varlığı mədəniyyətimiz, yurdumuz, dilimiz və elimiz üçün çox böyük qənimətdir.”

Həmid Nitqi
1995

“Doktor Cavad Heyət zəki, çox və davamlı çalışan, məqsədlərini əvvəldən təyin edən, seçdiyi məqsədlərə doğru qorxmadan irəliləyən və mücadilə edən bir şəxsiyyətə sahibdir. O, sözlərini açıqca söyləyər, fikirlərini açıqca ifadə edər. İnandığı prinsiplərə bütün həyatı boyu sadıq qalar. O, alim olmaqla birlikdə xalqın, millətinin və ölkəsinin qayğısını çəkən, taleyini xalqın taleyi ilə birləşdirən bir ziyalıdır. O eyni zamanda təvazökar, zəiflərə qarşı yumşaq, iqtidar sahibləri qarşısında isə əyilməz bir şəxsiyyətdir. Doktor Cavad Heyət geniş kultürü (Türk mədəniyyəti, İslam mədəniyyəti, İran mədəniyyəti və

Avropa mədəniyyəti) və ensiklopedik məlumatı ilə tanınır. Söhbətlərində həmişə yeni sözlər danışar, müxatəbini iqna və məczub etməyin yolunu bilər. Söhbətləri elmə və məntiqə əsaslanır. Yalan danışmaz, ancaq deyilməsi məsləhət olmayan sözləri də demək istəməz.”

**Məhəmməd Rza Heyət
qohumu**

“...İstanbulda dərstdən sonra günümüzün çoxu həmişə Cavad Heyətin başçılığı ilə Azərbaycan üstündə münaqişə və mücadilə ilə keçirdi ki, şərhini vermək üçün bir kitab yazmaq lazımdır...”

**Əhməd Furuğ
Cavad Heyətin xalası oğlu
və ən yaxın dostu**

“Biz bu gün dünyanın tanınmış cərrahı professor Doktor Cavad Heyətin 80 illik yubiley mərasimlərinin keçirildiyi bir ərəfədə qocaman təbibin tibb elminə, ədəbiyyata və dilçiliyə çəkdiyi zəhməti göz önünə gətirməklə bərabər onun Azərbaycan xalqına, 20 Yanvar və Qarabağ şahidlərinin ailə üzvlərinə, qaçqınlara və köçkünlərə, o cümlədən Qarabağ əlillərinə göstərdiyi xidmətləri qeyd etməyə bilmərik. Bu gün Doktor Cavad Heyəti daim düşündürən və göynədən ən dərin yaralardan birincisi Azərbaycan xalqının Qarabağ problemidir.

Əziz və mötəbər dayım Doktor Cavad Heyət siyasətdən uzaq adamdır.

...Nəcabət, şərəfət, ləyaqət, məhəbbət, mərhəmət və lətafət, inayət və dinayət – bax budur professor Cavad Heyət ürəyinin ülviiyyət konsepsiyası.”

***Ağabəy Azərbaycani
tibb elmləri doktoru,
professor***

“Doktor Cavad Heyət sadəcə bizlərin Atası deyil, tam azəri türk xalqlarının Atasıdır və biz onunla qürur duyuruq.”

***Dr. Meral Heyət
Cavad Heyətin qızı***

“...Artıq hamıya məlumdur ki, professor Cavad Heyət İran, Türkiyə və Azərbaycanda çox məşhurdur. Amma sizlərə bildirməliyəm ki, Doktor Cavad Heyət nəinki adı çəkilən ölkələrdə, həmçinin Qərbi Avropa və Amerika Birləşmiş Ştatlarında da bir cərrah, türkoloq və filosof kimi çox məşhurdur.”

***Professor Harmen van Lessen
Almaniya***

“O, ölümə məhkumluğu labüdü sayılan insanlara ikinci bir həyat bəxş etmişdir. İştə, onun böyüklüyü, onun ucalığı, onun cərrah möhtəşəmliyi budur.”

***Professor İhsan Doğramacı
Türkiyə***

“İran Cavad Heyətə “Bizdəndir”” deyirsə, haqlıdır. Cavad Heyət onlardandır. Azərilər “Cavad Heyət bizdəndir” deyirlərsə, haqlarıdır. Zira Cavad Heyət azəridir. Türkiyə olaraq “Cavad Heyət bizdəndir” deyirik. İrani və Azərbaycanı yalançı çıxarmırıq, amma biz də doğrunu söyləyirik. “

***Namiq Kantal Zeybək
Türkiyənin keçmiş
mədəniyyət naziri***

“Doktor Cevat Heyet, gerçekten türk dili, edebiyatı, tarihi ve sanatı, folkloru üzerinde erudition sahibi bir bilgindir.

...Çok geniş bir kültürü olan Cevat Heyet, yaptığını severek yapan, yaptığı çalışmalardan zevk alan, heyecan duyan bir araştırmacıdır.”

***Kazım Yetiş
İstanbul Üniversitesi
edebiyat fakültesinin profesörü,
türkoloq***

“O, iki coşqun dənizin qovuşmasından ortaya çıxmış bir fenomendir.”

***İbrahim Rafrac
“Varlıq “ dərgisinin yardımçı redaktoru***

“Biz bir şəhərdə və bir məhəllədə (Təbrizdə Müctəhid küçəsi) anadan olmuşuq. Ailələrımız bizdən əvvəl bir-biri ilə çox yaxın dost idilər. Biz ikimiz də ilk təhsilimizi atamızın qurub, idarə etdiyi Hikmət mədrəsəsində aldığımız. O məndən üç yaş kiçik olsa da, tanınmış bir şagird idi. Çox zirək və enerjili idi. O zamanın ən yaxşı atletika idmanını ancaq o bacarırdı. Dəqiqələrlə əlləri üstə yeriyirdi və şagirdlərin diqqətini cəlb edirdi.

...İllər keçəndən sonra mən Tehran Universiteti tibb fakültəsinin üçüncü kursunda ikən o da bizim fakültədə təhsil almağa başladı və əlaqələrimiz yenidən sıxlaşdı. Fakültədə tanınmış bir tələbə oldu. Yaxşı rəssam idi, osteologiya (sümük) kitablarının rəsmlərini o çəkirdi.

...Mən bir çox cərrahiyyə məsələlərini ondan öyrəndim. Aramızdakı səmimiyyət və birlik o qədər güclü idi ki, yeni və çətin əməliyyatları uğurla aparmaq üçün düşünür və birlikdə işə başlardıq. O günlər mənim ən yaxşı, ən xoş günlərimdi! O öyrətməkdə son dərəcə əliaçıq və səxavətli idi...

...Ürəyə toxunmağa belə cürət edilmədiyi vaxtlarda Doktor Cavad Heyət ürəkdə cərrahiyyə əməliyyatı aparıb. O bu əməliyyatları apara-apara tələbələrində öyrədib. Mən onun tələbəsi olmağımla fəxr edirəm. Onun gördüyü işlərin hamısı qeyri-adi idi. Doktor Cavad Heyətin adı İranda çox-çox məşhurdur. Dünyanın müxtəlif nöqtələrində keçirilən konfranslarda onun əməyinə yüksək qiymət verilir.

Bakıda Doktor Cavad Heyəti İranda olduğundan yaxşı tanıyırlar. Həqiqətən, onun Azərbaycan üçün etdiyi

işlərin öhdəsindən heç kim gələ bilməzdi. 160-dan artıq müharibə əlilini Bakıdan Tehrana gətirib Punzdeyi Xordad xəstəxanasında yerləşdirmək böyük hünər idi. Onu da qeyd etməliyəm ki, əməliyyatın çoxunu özü apardı.”

Hüseyn Hikmət
İran Anatomistlər Cəmiyyətinin başkanı,
professor

““Varlıq” Azərbaycan xalqının varlığı uğrunda nəşr edildiyi ilk sayından bu günədək ardıcıl mübarizəsini bir an belə unutmamış, ildən-ilə onun kəsərini və təsirini, elmi dəyərini daha da artırmışdır.

...Mətbuat cəmiyyətin güzgüsüdür. Bu güzgüdə münəxs olunan naxışlar, adi güzgüdə olduğunun əksinə, ani, müvəqqəti deyil, əbədi qorunub saxlanılır.

...“Varlıq”da xalqımızın acılı-şirinli həyatının gözəl, silinməz naxışları var, gələcək nəsillər üçün bunlar olduqca dəyərlidir.”

Həmid Məmmədzadə
filologiya elmləri doktoru, professor

“Cavad bəylə ilk tanışlığımızdan mən başa düşdüm ki, təbabət elminin böyük ustadlarından olan bu adam ruh adamıdır və islamın mahiyyətinin də gözəl bilicilərindəndir.

...Mən hər dəfə onun ərəb dilini və bu dildə yaranmış müqəddəs kitabı dərindən bildiyinə heyran kəsilmişəm.

Cavad bəy nədən danışır-danışsın, mütləq mövzunun mahiyyətinə varmalıdır. Belə ki, Allahın bəxş etdiyi analitik ağıl Cavad Heyət şəxsiyyətinin mahiyyətini təşkil edir.

...Cavad Heyət həkimlikdən qazandığı sərvətini millətinin mənəvi yüksəlişinə sərf edən mənəviyyət fədaşidir. Təbabət maddi elmdir, o, təbabətdən əldə etdiyi maddi gəliri xalqın mənəviyyətinə xərcləməklə maddi dünyanı mənəvi dünyaya fəda edir. O, həkim kimi adamların vücudunu, naşir, ədəbiyyatçı və tarixçi alim kimi isə vətəndaşların mənəviyyətini müalicə edir, onları öz soyköünə, yəni mənəvi varlığına qaytarır. Mən mənsub olduğum xalqa bundan böyük xidmət tanımır və güneyli fikir və əqidə qardaşımın o şəraitdə elədiklərinin böyüklüyü qarşısında səcdə edirəm.”

***Bəxtiyar Vahabzadə
akademik, xalq şairi***

“O, alim olmaqla yanaşı, millətinin, dövlətinin və ölkəsinin qayğısını çəkən, taleyini xalqının taleyi ilə uzlaşdıran, dilini, tarixini, mədəniyyətini qəlbən sevən, milli mənafeyi hər zaman uca tutan vətənpərvər Azərbaycan ziyalısı kimi də həmvətənlərinin, soydaşlarının qəlbində özünə əbədi heykəl ucaltmış bir İNSANDır.”

***Misir Mərdanov
Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri,
fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor***

“Hamı mənə Cavad Heyətin təkə ən yaxın dostu kimi deyil, həm də onu Şimali Azərbaycan ictimaiyyətinə tanıtmış, daha doğrusu, təqdim etmiş bir şəxs hesab edir. Bu iş mənsiz də mütləq görüləcəkdə. Onun həyat yolu danışsız bu mənzilə gəlib çıxacaqdı. Mənim xoşbəxtliyim onda oldu ki, bizim yollarımız onunla hər ikimizin guya əsas yolu olan cərrahlığımız, həkimliyimizdə kəsişdi. Əslində isə onunla biz mənəvi əkizliyimizi elə birinci görüşümüzə anladığımız, bir-birimizin həyatına həmişəlik bağlandıq. Heç kəs yanılmasın! Mən Cavad Heyət səviyyəli onlarla, bəlkə də, yüzlərlə dünya şöhrətli cərrah adı çəkə bilərəm. Cavad Heyətlə bizim söhbətlərimizin mövzularının az bir hissəsi sənətimizə aid olmuşdur. Sadəcə olaraq, bizim “Leyli”miz bir olmuşdur. Mən Cavad Heyəti bu “rəqabət”də seçmişəm. Onu tapmaqda mənə vasitə olmuş cərrahlığıma, unudulmaz müəllimim, böyük Azərbaycan alimi -cərrahı Fuad Əfəndiyevə də dərinlərdən minnətdaram. Müəllimim və Cavad bəyin 1963-cü ildə Romada hər ikisinin üzv olduqları Beynəlxalq Cərrahlar Cəmiyyətinin konqresində çəkirdikləri fotosəkil mən böyük fəxr hissi ilə Cavad bəylə ilk görüşümüzədən 8 il öncədən öz yazı masamın örtük şüşəsinin altında saxlayırdım.

...1971-ci ildə Moskvada keçirilən cərrahlıq konqresində tanış olduğum Cavad bəyə mənim onu çoxdan tanıdığımı deyəndə hətta bir az qorxmışdı ki, “Bu mənə haradan tanıyır? Nə o, xaricdə olub, nə mən sovetlərdə”. Sonradan ona şəkil əhvalatını söyləyəndə sakitləşib mənim çekist olmadığımı inanmışdı. Moskva görüşündə mən həmişəlik və qəti anladım ki, “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyik, həpimiz bir yuva pərvərdəsiyik!” Günəşimiz, millətimiz, yuvamız Azərbaycandır. Beləcə qardaşlaşdıq...

On il telefonla, məktubla əlaqə saxladıq, görüşməyə çalışdıq, nəhayət, 1982-ci ildə xalq şairimiz Nəbi Xəzrinin - Xarici Ölkələrlə Dostluq Cəmiyyəti sədrinin əvəzsiz yardımını ilə onu Bakıya dəvət elədim. Cavad Heyəti Bakı hava meydanında mən, Bəxtiyar və Xudu Moskva reysi ilə qarşıladıq. ...Bu bir ayda Cavad bəyi, demək olar ki, Azərbaycanın bütün əsas şəhər və nahiyələri ilə, ədəbiyyat, dil, tarix və əlbəttə, cərrahlıq müəssisələri ilə tanış etdim.”

Nurəddin Rzayev
tibb elmləri doktoru, professor

“Bizi bu dərəcədə həyəcanlandıran və ilk nömrəsi tutuya kimi əldən-ələ gəzən “Varlıq”ın təsisçisi və baş redaktoru Doktor Cavad Heyət eh o zamandan doğma xalqının maarif və mədəniyyətinin, ana dili və ədəbiyyatının inkişafı üçün əsl Vətəndaş qayaları ilə və effektiv fəaliyyət göstərən bir mütəfəkkir kimi üföqlərə yol tapdı, hörmət qazandı.

...Mən Doktor Cavad Heyətlə dostluğumu həmişə fəxarətlə yada salıram, çünki ömrünü millətinin inkişafına, onun gələcəyi naminə, keçmişinin mənəvi-estetik tədqiqinə həsr etmiş bu insanın təmənnəsizliyi mənim üçün çox qiymətli bir cəhətdir.”

Elçin
xalq yazıçısı,
filologiya elmləri doktoru,
professor

“...Təbrizin girəcəyində diqqətimi fars dilində yazılmış iri transparant cəlb etdi: “Azərbaycan şərə – İran əst” – “Azərbaycan İranın başıdır!” Yəni düşünən beynidir, fikir mərkəzidir. Bu, çox ciddi etirafdır. Və həmin etiraf, sadəcə olaraq, Şərqi Azərbaycan ostanına, Təbriz əhlinə, İranda sayları ölkə əhalisinin yarısını təşkil edən türk qövmünə xoş gəlmək, onların ürəyini almaq üçün deyilməyib. Bu sözlərdə gizlədilməsi, danılması mümkün olmayan böyük və tarixi bir həqiqət öz əksini tapıb. Azərbaycanın əsrlər boyu İran elminə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, ictimai-siyasi fikir tarixinə yüzlərlə böyük şəxsiyyətlər verdiyi heç kimə sirr deyil. Heç kimə sirr deyil ki, bu gün İranın intellektual potensialının böyük bir hissəsini Azərbaycan türkləri təşkil edir.

...Ustad Şəhriyardan, Səhənddən, Həmid Nitqidən, Zəhtabidən sonra bu gün belə şəxsiyyətlərin, milli ruhlu ziyalıların, ürəyi Azərbaycan eşqi ilə çırpınanların önündə dünyaşöhrətli alim, günümüzdə az-az təsadüf edilən ensiklopedist, böyük vətənpərvərimiz və vətəndaşımız Cavad Heyət gəlir.”

Vilayət Quliyev
filologiya elmləri doktoru, professor

“Doktor Cavad Heyət, nə yazıq ki, vaxtsız itirdiyimiz böyük mütəfəkkir, şair və alim Həmid Nitqiylə bir sırada bizimçün Güney Azərbaycanımızın rəmzi, onun mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, mətbuatının dəyərli təmsilçisi, milli dilinin qoruyucusu, milli ruhunun ifadəçisi, bir sözlə, əzəldən bəri Arazın o tayında yaşayan xalqımızın milli varlığının parlaq simvoludur.

...Cavad Heyət in özünün varlığı və nəşr etdiyi “Varlıq”ın varlığı – mənəviyyat dünyamızın yaşaması, zənginləşməsi, qorunması deməkdir.”

Anar
xalq yazıçısı

“Cavad Heyət öz vətəndaşlıq fəaliyyətini xalqına fiziki xidmətdən, ona cismən yardım göstərməkdən başladı – həkim oldu, cərrah, ürək həkimi. Bütün mənəvi bəlalara ürək dözməlidir. O, həmvətənlərinə sağlam ürək vermək istədi və çox bacı-qardaşlarının ürəyini yaralardan xilas etdi. Sonra mənəvi dərdlərin, psixoloji ağrıların müalicəsinə girişdi: xalqın mənəvi ağrılarını daşıyan ədəbiyyatı təhlil etdi, onu yaşadan, varlığını təsdiqləyən, qədimliyini car çəkən Ana dilini təqdim etməyi və öyrətməyi amal götürdü. Bu istəklərini gerçəkləşdirmək üçün özünə kürsü yaratdı: “Varlıq” məcmuəsinin nəşrinə başladı. Dolu ürəyini boşaltdı, boş ürəklərə təpər verdi, süst beyinləri ayıldı.”

Tofiq Hacıyev
filologiya elmləri doktoru, professor

“Cavad Heyət həkimdir. Həkim uzaq keçmişlərdə insanın əqli fəaliyyətinin tətbiq olunduğu bütün sahələrdə hikmət sahibi olan nadir simalara verilən bir ad idi. Bu həkim adını daşıyanlar arasında ona ən çox layiq olanlardan biri Cavad Heyətdir. Paris Cərrahlıq Akademiyasının həqiqi üzvü Cavad Heyət ən yüksək reytingli həkim olmaqla yanaşı, həm də yüksək səriştəli filoloq-alim, həkim-filosof, son dərəcə fəal, yorulmaz bir ictimai xadimdir.”

Bəkir Nəbiyev
akademik

“Tanınmış cərrah-alim, universal bilikli şəxsiyyət olan Doktor Cavad Heyət klassik türkologiyanın tarixi və nəzəri problemləri, xüsusən Azərbaycan dilinin və ədəbiyyatının keçmişi və indisi barədə neçə-neçə kitabın, yüzdən artıq məqalənin müəllifidir. Xalqının tarixi keçmişinin qədimlik və zənginliyini, onun milli-mənəvi tamlıq və bütövlüyünün məbə-lərini o, birinci növbədə, milli dilin, milli bədii ədəbiyyatın və folklorun tarixində axtarır, şöhrətli həkim olmaqla bərabər, həm də tarixçi, dilçi-türkoloq və ədəbiyyatşünas (nəzəriyyəçi-alim!) kimi miqyaslı fəaliyyət göstərir. “Tarixi-zəban və ləhcə-hayi-türki”, “Müqayisətül-lügətəyn”, “Azərbaycan ədəbiyyat tarixinə bir baxış”, “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı”, “Qərb fəlsəfəsi tarixi” monoqrafiyaları şöhrətli həkimin məhz “türkologiya doktoru “ kimi yazdığı əsərlərdir.”

Yaşar Qarayev
filologiya elmləri doktoru, professor

“Cavad Heyətin cərrahlıq fəaliyyəti ona dünya şöhrəti qazandırmışdır. 20-ci əsrin 50-60-cı illərində İranda cərrahiyyə əməliyyatı aparmaq cərrahdan böyük istedad, mətin iradə, məntiqli düşüncə, dərin bilik, konveyerləşmiş praktik vərdiş bacarığı, yüksək erudisiya tələb edirdi. Bütün bu xüsusiyyətləri özündə birləşdirən Cavad Heyət o illərdə son dərəcə riskli cərrahi əməliyyatı keçirməyi qarşısına məqsəd qoymuş və ona böyük müvəffəqiyyətlə nail ola bilmişdir. 60-cı illərdə Cavad Heyətin bir cərrah kimi bütün Şərq aləmində yaratdığı sensasiya Barnardın dünyaya səs salan ürəkköçürmə sensasiyası qədər qüvvətli və qüdrətli səsləndi.

...Doğrudur, Doktor Cavad Heyətin sədasi keçmiş SSRİ-nin qadağaları sayəsində Şimali Azərbaycanda olan

qardaşlarının geniş dairəsinə gec çatdı, lakin Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Fransanın, Almanyanın, Türkiyənin, İngiltərənin və digər ölkələrin məşhur alimləri Cavad Heyəti tanıyır, onu alqışlayırdılar. Fransa Cərrahlıq Akademiyasının prezidenti professor Andre Şiqard, Fransa Cərrahlıq Akademiyasının həqiqi üzvü, professor J.Hepp, professor Jan Rive, Çikaqodan professor Horace Turner, Rassel Brok və dünyanın digər məşhur alimləri Doktor Cavad Heyəti İranda ilk dəfə açıq ürək əməliyyatı aparması münasibətilə təbrik etmiş, alınan nəticələrdən məmnun olduqlarını bildirmiş, ona uğurlar diləmişlər.”

Əhliman Əmiraslanov
tibb elmləri doktoru, professor,
Əməkdar elm xadimi

“... Mən çox şadam ki, ömrümün son on ilini bu məşhur alimlə dostluq edirəm. Onun dadlı-duzlu sözlərini, ibrətamiz söhbətlərini dinləmək hamıya xoşdur. Professor Cavad Heyət Vətəninini, dilini ürəkdən sevən bir mənliyə sahib olmaqla haqqı və həqiqəti həmişə üstün tutur. O, aydın düşüncəsi, güclü mühakiməsi olan bir mütəfəkkirdir. Onun xarakterini səciyələndirən keyfiyyətlərini və xidmətlərini bir məqalədə əks etdirmək mümkün deyil. O, Allahın türk dünyasına və ümumiyyətlə, insanlığa bəxş etdiyi böyük şəxsiyyətdir.”

Hüseyn Əhmədov
akademik

“...Məncə, Doktor Cavad Heyətin cərrahlığı yalnız normal cərrahlıq deyil, o həm də ömrü boyu Azərbaycanın parçalanmış ürəyini tikib birləşdirməklə məşğuldur, bundan ötrü Söhrab Tahir demiş, “qollarını iynə-sap edib”. İllər uzunu o tayla bu tayın arasında mənəvi körpülərimizdən birinə dönüb. Xudafərinlərin çəkə bilmədiyi yükü çəkir; İranda varlığımızı yaşadır, Şəhriyarla Bəxtiyarın, Şahdağla Savalanın, Bakıyla Təbrizin ruhunu qovuşdurur, ömrünün də, fikrinin də yarısı İranda, yarısı Quzey Azərbaycanda... burdan ora, ordan bura tələsə-təbsə, qanad aç-aça, bıçaq və qələm çala-çala ürəyini əridir. Çox söz deyib, çox dərdə çarə edib, çox yara sağaldıb, amma hələ dərdlərin sonu görünmür...

...Cavad Heyət cərrah kimi dünyanın çox yerində, həmkarlarının arasında tanınır. Tibbi araşdırmalarının nəticələri dünyanın neçə-neçə ölkəsində səslənmiş, çap edilmiş, ona böyük şöhrət qazandırmışdır. Amma “Varlıq”ın yaradıcısı Doktor Cavad Heyət kimi Azərbaycan Respublikasında, İranda, xüsusən İranın Azərbaycan ostanlarında çox məşhurdur, uşaqdan böyüyə qədər hər kəs tərəfindən sevilir.”

Sabir Rüstəmxanlı
şair-publisist

“Cavad Heyət Azərbaycanın zəmanəyə bəxş etdiyi ən böyük ziyalılardan biridir. Və bizim zamanın ziyalı idealını, məhz bir türk ziyalisını və məhz Cavad Heyəti bircə ifadə ilə, yığcam şəkildə təqdim etmək istəsək, bundan daha gözəl, bundan daha obrazlı və bundan daha dəqiq bir ifadə tapa bilmərik: “Beyni kitab arasında Parisdən, ürəyi isə mizraq ucunda Altay dağlarından alınmışdır” (Cəfər Cabbarlı).

Bəli, Doktor Cavad Heyət, həqiqətən, Qərbin rəsonal

düşüncəsinə mükəmməl surətdə yiyələnmiş bir adamdır. ...Lakin o, təkə təbabət sahəsində rasiona və praktik biliklərə yiyələnəklə kifayətlənəmiş, Altaydan üzü bəri min illər boyu köç edərək dünyanın böyük bir qismində türk dili, türk mədəniyyəti və türk mizrağı yaymış və yerlərdə özü kimilərlə birləşərək türk dünyası yaratmış böyük bir xalqın tarixini və milli varlığını məhz Qərb düşüncəsi ilə, obyektiv elmi tədqiqat metodları əsasında öyrənmiş, türkün “canlı ensiklopediya”sına çevrilmişdir.”

Səlahəddin Xəlilov
fəlsəfə elmləri doktoru, professor

“Adı qan yaddaşımın “Şərəf lövhəsi”nə düşən nadir şəxsiyyətlərdən biri də Cavad Heyətdir. O, təkə mənim yox, bütöv bir millətin qürur duyduğu oğuldur. “Azərbaycanımızın Güneyini Yer üzündə ləyaqətlə təmsil edən kim ola bilər?” sualını cavablandırmağı olsam, təəddüd etmədən Cavad Heyətin adını çəkərdəm.

...Bu gün Cavad bəy o taylı-bu taylı Azərbaycanımızın sevdini ən hörmətli şəxsiyyətdir. O, fillərin çəkə bilmədiyi dərdləri çəkən oğullardandır. ...Çünki Cavad Heyət bütün ömrü boyu öz xalqı ilə nəfəs alan, onun yolunda qul olmağı bacaran nadir simalardandır. Mən fəxr edirəm ki, o taylı-bu taylı Azərbaycanımızda cavadsevərlər və cavadıduyanlar ordusu yaranıb. O həmçinin bütün millətlərin və azsaylı xalqların haqlarına hörmət və məhəbbətlə yanaşan loğmandır. Beh loğmanı olan xalqın qürurlanmağa haqqı var.”

Şahmar Əkbərzadə
şair

“... Onun fəaliyyəti geniş və çoxsahəlidir, insan əqlinin, alim fəaliyyətinin yol tapa biləcəyi bütün sahələrə nüfuz edir və o öz əməli işində bu sahələri bacarıqla birləşdirməyə nail olur. O, imkanları ilə hesablaşan adam deyil. Mümkün olanı da görür, olmayanı da. Xüsusən təbabətdə və ictimai elmlərdə.

Həkim, cərrah Cavad Heyət türk dünyasında türkoloq alim-dilçi, ədəbiyyat tədqiqatçısı, tarix bilicisi kimi də məşhurdur.”

Şamil Qurbanov
filologiya elmləri doktoru,
professor

“...Mən Doktor Cavad Heyətin təmsalında İranda yaşayan otuz milyona yaxın azərbaycanlının ən qabaqcıl ziyalısını görürəm. O, başqalarının görmədiyi və yaxud görə bilmədiyi bir müqəddəs işi öz öhdəsinə götürmüş və bu şərəfli vəzifəni fədakarlıqla yerinə yetirməkdədir.

...İrani öz Vətəni bilən azərbaycanlı professor Cavad Heyətin elmi-ictimai fəaliyyətinin əhəmiyyəti bənzərsizdir. Cavad Heyət kimi yüksək amallı ziyalılar İran azərbaycanlılarının milli şüurunun dirçəlişi prosesində Prometey rolunu oynayırlar...”

Oqtay Əfəndiyev
tarix elmləri doktoru,
professor

“Cavad Heyət dahidir. Yaxın və Orta Şərq tarixinin, İran İslam Cümhuriyyətinin, Azərbaycan Respublikasının, xalqının, dilinin, tarixinin, ədəbiyyatının canlı ensiklopediyası və fəxridir. Azərbaycanın səadəti naminə Cavad Heyət 20-ci əsrin Prometeyidir. Lakin Cavad Heyəti tanıyanların nəzərində o, nə İbn Sina, nə Xəyyam, Biruni, Mikelancelo, Corc Küyve, nə də Prometeydir, o, başər tarixində öz yeri, öz dəsti-xətti, öz mövqeyi, öz çəkisi olan Cavad Heyətdir!”

Vaqif Aslanov
filologiya elmləri doktoru,
professor

“...Cavad Heyət xalqının tarix və mədəniyyətinə dair yazılarına görə xeyli acılar da dadmışdır: mürtəcə qüvvələr və antiazərbaycan mövqeli şovinistlər mətbuatda onun haqqında qərəzli tənqidlər irəli sürmüş, əleyhinə böhtan dolu yazılar yazmışlar. Cavad bəy yorulmadan, usanmadan onlarla qələminin gücüylə çarpışmışdır. Arazın hər iki tayından yüzlərlə ziyalı onun haqq səsində hay vermiş, tərəfini saxlamışdır. Haqq işi uğrunda söz və düşüncə mücadiləsi bu gün də davam edir.

... Qələminin və bıçağının qüdrəti ilə xalqına fiziki və mənəvi sağlamlıq bəxş etmək istəyən ustad Cavad Heyət bu gün üzünür-sözünür el ağsaqqalıdır. “

Məhərrəm Qasımlı
filologiya elmləri doktoru,
professor

“...Mənim Doktor Cavad Heyətə olan münasibətim heç də təkə nəçə il əzab-əziyyət çəkən və çox qısa müddətdə sehrlı cərrah əlləri ilə şəfa tapan bir xəstənin öz həkiminə olan minnətdarlığı deyil, eyni zamanda bütün həyatını elmə həsr etmiş, ömrünü Vətəninin birliyi və tərəqqisi, xalqının fiziki və mənəvi sağlamlığı, İranın və bütün türk dünyasının, xüsusilə Güneyli-Quzeyli Azərbaycanın elmi, ədəbi-mədəni və tarixi əlaqələrinin genişləndirilməsi, ana dilinin sığlaşdırılması yolunda fəda edən nəhəng bir ziyalı-alim, yüksək ixtisaslı həkim, müdrək el ağsaqqalı ilə yaxından tanış və dost olan adi bir azərbaycanlı ziyalının hissləridir.”

Bəhrüz Axundov
naşir-publisist

“...“Varlıq” jurnalını doğma Azərbaycan türkcəsində çap edən Cavad Heyət yüzlərlə təhlükəli ildırımını özünə çəkən, səhrada tək-tənha bitən yaşıl ağaca bənəyirdi. Bütün ildırımlar bu ağacın üstünə şığıyır. Və ağac bütün ildırımları özünə çəkirdi. “Yağış yağıb, ildırım çaxanda çöldə, düzdə tənha ağacın altında nəbadə dayanasan” deyən nənəmin sözləri yadıma düşür. Bir də Şəhriyarın öz dilindən gələn hıçqırtılı “Heydərbaba” hayqırışı yadıma düşür. Yenə də uzaqdan heç vaxt görmədiyim Səttarxan görünür. Şəxsi ehtiraslarını milli ehtiraslarına qurban verənlər, bu yaşayan şəhidlər olmasa, Vətən, Millət olardımı?”

Cavad Heyət “Varlıq” jurnalını çıxararkən öz əqidə dostlarından güc almışdı. İnandığı və tapındığı sağlam, ölməz qaynaqlardan qüdrət almışdı. Milli duyğuları bir mənzilə qədər götürmək ağırlığı maarifçilərin boynuna düşür. Kökündə maarifçilik olmayan inqilabın uğur qazanması

çox çətinidir. Cavad Heyətin tarixdən, ədəbiyyatdan yazdığı əsərlərdə bu cəhət açıq-aydın hiss olunur.”

***Kamil Vəli Nərimanoğlu
filologiya elmləri doktoru,
professor***

“...Böyük qəlbi Azərbaycan eşqi ilə döyünən Cavad Heyətin vətənpərvərlik qeyrəti torpaqlarımızın bir hissəsinin tarix boyu himayəmiz altında dolanan, rəhmimiz və mərhəmətimizdən faydalanan ermənilər tərəfindən işğal edilməsini, “Qarabağ münaqişəsi” adı altında aparılan azərbaycanlıların soyqırımını, təbii ki, qəbul edə bilməzdi. İrandakı Qarabağ müsəlmanlarına Yardım Komitəsinin sədri Cavad Heyət bu milli faciənin qarşısının alınması üçün hər bir üsula əl atmış, hətta İran İslam Respublikasının və Türkiyənin dövlət başçularına teleqram və məktubla rəsmi müraciət etmişdir.”

***Bəhrüz Səfərəliyev
Daxili İşlər Nazirliyi tibb
idarəsinin rəisi***

“...Qaranlıqın, zülmətin bağrını yaran ziyaluların dərkedilməz cazibəsi məndən ötrü sirr deyildi: həyatımda çox hadisələr olub ki, onları rasiyal dəlillərlə izah edə bilmirəm.

...Fələyin yazısıyla Doktor Cavad Heyətlə ən çətin, ən ağır günlərimdə şəxsən tanış oldum, heç bir tibbi alətdən istifadə etmədən doktor məni müayinə etdi və bir an beh tərəddüd də etmədən diaqnozumu qoydu. Bu, azmış kimi, doktor mənə yubanmadan Tehrana gedib cərrahiyyə

əməliyyatından keçməyi əmr etdi. Bəndənizdə qorxu və ya təşviş duymayan doktor bir qədər sakitləşdi və gələcək əməliyyatın incəliklərini populyar formada, amma yüksək peşəkarlıqla açıqladı. Etiraf edirəm ki, o andan ürəyimdə əməliyyat mənə o qədər də təhlükəli görünmürdü. Sonradan anladım ki, Doktor Cavad Heyətin cazibə dairəsinə düşənlərin hamısı onun müsbət həyat enerjisindən faydalanır və öz növbələrində onu yaymağa çalışırlar.”

Həsənağa Turabov
xalq artisti

“Xalqımızın və Vətənimizin görkəmli alimi, uca şəxsiyyəti, İranda və Azərbaycan Respublikasında, sözün həqiqi anlamında varlığımızın, mənəvi bütövlüyümüzün, türk xalqlarının dil və tarixlərinin araşdırıcısı və təbliğatçısı olan “Varlıq” jurnalının sahibi və naşiri Doktor Cavad Heyətin bugünkü yorulmaz elmi, ədəbi-bədii, ictimai fəaliyyəti Heyət ailəsinin Naxçıvana, Şimali Azərbaycana 76 il öncəki diqqət və qayğısı ilə həmahəng səslənir.”

Eynulla Mədətli, Nəzakət İsmayılova
Y.Məmmədəliyev adına Naxçıvan Dövlət
Universitetinin müəllimləri

BİR LOĞMAN TƏBİBƏ, USTAD ƏDİBƏ İTHAF

Əlləri hikmətdi, şücaətlidi,
Əzizdi, nəcibdi, cəsarətlidi,
Adildi, “Varlıq”ı aqibətlidi,
Dostluğa həmişə etibarlıdı.
Yaxşı ədib, təbib – əzmkarlıdı,
Onun niyyətidi dilə azadlıq.
Ona lərzanlıqdı ancaq naşadlıq.
Qəhrəmanlıq edir – yaradıcıdı,
Rəhmi əlacsızın tam əlacıdı.

Haşiyə: *Yuxarıdakı şeirin bütün misralarındakı sözlərin ilk hərflərini ardıcıl olaraq yazıb oxusaq, aşağıdakı məsnəvi alınar:*

Əhsən Cavad Heyətə,
Onda olan qeyrətə!

Bu məsnəvidən aydın olur ki, şeirdə söhbət məşhur təbib və ədib, Cənublu qardaşımız Cavad Heyətdən gedir.

DÖRD YERDƏ BİR AD

Camaat arasında “Varlıq” adı dastandı,
Arasan Heyət onun soyuna bir ad-sandı.
Vətəni, xalqı sevən onda olan vicdandı,
Amalı el-obaya həm imdad, həm amandı,
Doğması Ana Vətən aləmində cahandı.

Haşiyə: *Yuxarıdakı şeirin birinci misrasındakı baş hərfləri, bütün misralardakı ilk sözlərin baş hərflərini üzüaşağı, son misranın bütün kəlmələrinin baş hərflərini tərsinə, bütün misraların son sözlərinin baş hərflərini yuxarı istiqamətdə oxusaq, hər dəfə “Cavad” adına rast gələrik.*

Şeirdəki “Heyət” sözüünə də diqqət yetirsək, aydın olur ki, söhbət Cənublu qardaşımız adlı-sanlı təbib və ədib olan Cavad Heyətdən gedir.

TƏBİBDİ

*Cənubda, Şimalda, bir çox məkanda,
Adı dastan olan loğman, təbibdi.
“Varlığ”ı yaşayır Azərbaycanda,
Amalı xalq, Vətən olan təbibdi.*

*Dillərdə əzbərdi şanı-şöhrəti,
Hər vaxt qəlbən sevib yurdu, milləti.
Etibar rəmzidir onun qeyrəti,
Yüksək zirvələri alan təbibdi.*

*Ədəbi aləmdə məşhurdur adı,
Tanınır qələmi xalqın imdadı.
İstəklidir, Şamil sevir ustadı,
Nadir bir kamala dolan təbibdi.*

Haşiyə: *Yuxarıdakı qoşmanın bütün misralarının ilk hərflərini üzüaşağı oxusaq, “Cavad Heyətin” ifadəsi alınar.*

Söhbət Cənublu qardaşımız, adlı-sanlı loğman, təbib, ustad ədib Cavad Heyətdən gedir.

SON SÖZ

Cavad Heyət...

Nədənsə bu nəhəng alimin, qüdrətli söz adamının, böyük türkçünün anadan olmasının 80 illiyinə həsr olunmuş bu kitabı hazırlamaq ideyası məni düşündürəndə qeyri-iradi ağılıma gələn sual bu olmuşdu: görəsən, sözün həqiqi mənasında, Cavad Heyət kimdir? Onun Azərbaycan, İran və bütövlükdə dünya elmi, dünya mədəniyyətinin inkişafında hansı xidmətləri var?

Əslində, bu suallara Cavad Heyət yaradıcılığına bələd olan alimlər, mütəxəssislər, həkimlər, tarixçilər, dilçilər, söz adamları, yazıçılar, ədəbiyyatşünaslar, publisistlər, sənətşünaslar ayrı-ayrı vaxtlarda müxtəlif səpkilərdə cavablar veriblər, dünyaşöhrətli alim haqqında yazdıqları çoxsaylı məqalələrdə, onlarla kitabda öz fikir və mülahizələrini, rəylərini bildiriblər.

Mənsə oxuyub başa çatdırdığımız “Cavad Heyət möcüzəsi” kitabında böyük alimin həyatının, çoxsaxəli fəaliyyətinin, hərtərəfli yaradıcılığının müxtəlif məqamlarına toxundum, bu suallara qismən cavab verdim. Təsadüfən “qismən” demirəm. Çünki Cavad Heyət elmdə, təbabətdə, mədəniyyətdə elə bir iz qoyub ki, onu bir kitabın səhifələrinə sığışdırmaq mümkün deyil. Sözümün bu yerində Azərbaycanın görkəmli təbiblərindən, alimlərindən biri olan professor Nurəddin Rzayevin Doktor Cavad Heyət haqqında dediyi fikri xatırladım: “Cavad Heyətin fəaliyyəti də şəxsiyyəti kimi bütövdür,

tamdır. Ancaq onun həyatı və fəaliyyəti haqqında bir nəfərin bu böyük bütövlüyü tam əhatə edə biləcək əsər yaratması çətinidir. Onun məənəviyyat və mədəniyyətin bu qədər geniş və təməli sahələrini belə yüksək və professional səviyyədə necə əhatə etdiyinə heyran qalmamaq mümkün deyil.”

Həqiqətən də, Doktor Cavad Heyətin gördüyü geniş-miqyaslı işlərin qarşısında heyrətlənməmək mümkünsüzdür. Düşünürəm ki, onun izinə düşənlərin sayı bundan sonra daha da çoxalacaq və bu ömrün hər məqamı bir kitaba mövzu olacaqdır. Cavad Heyətin imza atdığı böyük işlərə ən parlaq işıq da bundan sonra salınacaq. Onun həyatı, yaradıcılığı daha böyük tədqiqat əsərlərinin mövzusuna çevriləcək, onun haqqında daha dolğun və hərtərəfli araşdırmalar meydana çıxacaq. Çünki o elə bir ömür yaşayıb ki, həmişə diqqətdə olacaq, həmişə yaddaşlarda qalacaq. Onun böyük xidmətlərinin bəhrəsini görənlər insanlar isə onu yüksək qiymətləndirəcəklər.

Bəli, Cavad Heyət fenomenini, Cavad Heyət şəxsiyyətini açmaq üçün hələ bundan sonra neçə-neçə kitabın yazılmasına zərurət yaranacaq və belə kitablar yazılacaq. Mütləq yazılacaq. Bu kitabların səhifələrində isə Cavad Heyətin Azərbaycan varlığı üçün etdikləri öz həqiqi qiymətini alacaq, Cavad Heyət ömrü bir daha əbədiləşəcək. Və bu kitabları yazanlar hər dəfə Cavad Heyət möcüzəsinə heyran qalacaq, onun haqqında söz deyə bildiklərinə görə fəxarət hissi keçirəcəklər. Xüsusilə gənc nəsil bu böyük alimin ömür yoluna, fəaliyyətinə biganə qalmayacaq, onu dərinləndən öyrənəcək, mənimsəyəcəklər. Və böyük fayda götürəcəklər.